

Ιωάννης Βλάχος
Δασκαλογιάννης

Γεώργιος
Ξενουδάκης

Γεώργιος Τσόντος

Μανούσος
Κούνδουρος

Οικ.Πατριάρχης
Γρηγόριος
Ζ' Ζερβουδάκης

Στρατής
Δελιγιαννάκης

Γιάννης Καραβίτης

ΤΟΥ ΚΑΝΑΚΗ Ι. ΓΕΡΩΝΥΜΑΚΗ

Η ΕΠΑΡΧΙΑ ΣΦΑΚΙΩΝ

ΛΙΓΑ ΑΠ' ΟΛΑ ΓΙΑ ΤΑ ΣΦΑΚΙΑ

ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑ ΜΕΧΡΙ ΤΩΝ ΗΜΕΡΩΝ ΜΑΣ

Και λίγα στοιχεία από την Ιστορία της Κρήτης

Γιώργης Πέτρος

Βολουδο-Μανούσος

Γεώργιος Τσελέπης ή
Δασκαλάκης

Γιώργος Μακρής
Δικόνυμος

Γιάννης
Βαρδινogiάννης

Αναγνώσης
Μανουσογιαννάκης

Παρθένιος Κελαϊδής

Το βιβλίο μου αυτό, το αφιερώνω στη μνήμη του παππού μου Γεωργίου Ι. Γερωνυμάκη, που επολέμησε στην ηπειρωτική Ελλάδα, στην πολιορκία του Βάμου και σε πολλές άλλες μάχες. Ήτανε διακοσίαρχος και ο φάκελός του φυλάγεται στο Ιστορικό Αρχείο Κρήτης. Ήτανε και πολύ λεβέντης και του δώσανε το τιμητικό παρατσούκλι «Κυπάρισσος».

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Κάποια στοιχεία για την επαρχία Σφακίων δεν τα βρίσκεις στον υπολογιστή και κάποια άλλα στοιχεία δεν τα ξέρουνε πολλοί πως υπάρχουνε για να ψάξουνε να τα βρουνε. Εγώ γράφω περιληπτικά κάποια πράγματα που τα έζησα και κάποια άλλα που πέσανε στην αντίληψή μου, από την μελέτη και από την παράδοση. Η επαρχία Σφακίων είναι ίσως με τον μικρότερο πληθυσμό από όλες τις επαρχίες του κράτους, μα και η φτωχότερη από πρωτογενή προϊόντα. Είναι όμως η πλουσιότερη σε ιστορική και πολιτιστική κληρονομιά, και πρέπει να το ξέρομε, και πρέπει να αντιδρούμε, όταν κάποιοι κακοπροαίρετοι και φθονεροί τα καταπατούνε και κακοποιούνε, την μεγάλη ιστορική ιδιοκτησία των Σφακίων. Βέβαια η ιστορία τοποθετεί σε περίοπτον θέση την επαρχία Σφακίων και οι λίγοι αχάριστοι το βλέπουνε με φθόνο, διότι ο Γάλλος διανοούμενος Μοντεσκέ γράφει ότι: «Η επιτυχία προκαλεί τον φθόνο, και η αποτυχία τον οίκτο». Ο Ψιλάκης στην Ιστορία της Κρήτης τ. Γ' σελ. 1830 γράφει: «Οι Κατωμερίται δεν κατόρθωναν τίποτα, αν δεν ήταν και Σφακιώται μετ' αυτών» Και στον Δ' τόμο σελ. 1984 της αυτής ιστορίας γράφει ο Β.Ψιλάκης: *«Οι δε Σφακιανοί των οποίων η χώρα έλαχεν εκ θείας προνοίας ακρόπολις γεραρά και σωτήριος τοσάκις εν ταις δυστυχίαις και συμφοραίς της πατρίδος κατ' ανάγκη μόνον ως οδηγοί και αρχηγοί αρμόδιοι εν τοις πολέμοις, αλλά και οξύνοες φύσει βουλευφόροι»* Επί λέξη θα τα διαβάσει όποιος θέλει στις ιστορίες και στις σελίδες που παραπέμπω.

Έχω πολλές φωτογραφίες διακεκριμένων Σφακιανών. Νομίζω ότι μία φωτογραφία, με μία καλή λεζάντα αξίζει πολλά. Και βελτιώνει το κείμενο.

Πολλά από τα στοιχεία που εδώ γράφονται περιληπτικά, τα φύλαγα στη μνήμη μου ή στο αρχείο μου πάνω από 70 χρόνια.

Κ.Ι.Γ.

ΤΑ ΣΦΑΚΙΑ

Ξέρω κάποια επαρχία κιβωτό της λευτεριάς
που γεννά μεγάλους άντρες στα μικρά της τα χωριά.
Ειν' αυτή η επαρχία όμορφη κ' ηρωικιά.
Ποιος μπορεί να μην τα ξέρει τα τρισένδοξα Σφακιά;
Το πολύτιμο πετράδι της λεβεντογέννας Κρήτης;
Από τα Σφακιά αντλούσε θάρρος κι ο Κατομερίτης
Ορμητήριο των αγώνων, έδρα της καγκελαρίας
και πατρίδα των ηρώων, καύχημα της ιστορίας.
Τόπος του Δασκαλογιάννη του μεγάλου επαναστάτου
Που σε μια αυτοκρατορία ύψωσε τ' ανάστημά του.
Όπου στο Μεγάλο Κάστρο τον έγδαραν ζωντανό
γιατ' ηθέλησε να φέρει λευτεριά των αλλωνών
Έχει κορυφές βγαλμένες στον πολιτικό τομέα Πολέμαρχως
που δοξάσαν την ελληνική σημαία.
Βγάζει ανθρώπους ανωτέρας κι ανωτάτης κοινωνίας
σ' επιστήμες και σε τέχνες και επιχειρηματίας.
Δύναται κανείς να το 'χει καύχημά του και τιμή του.
Όταν απ' αυτό τον τόπο έλκει την καταγωγή του.

Κανάκης Ι. Γερωνυμάκης

Βραχογραφίες στο Ασφένδου

Οι Βραχογραφίες του Ασφένδου

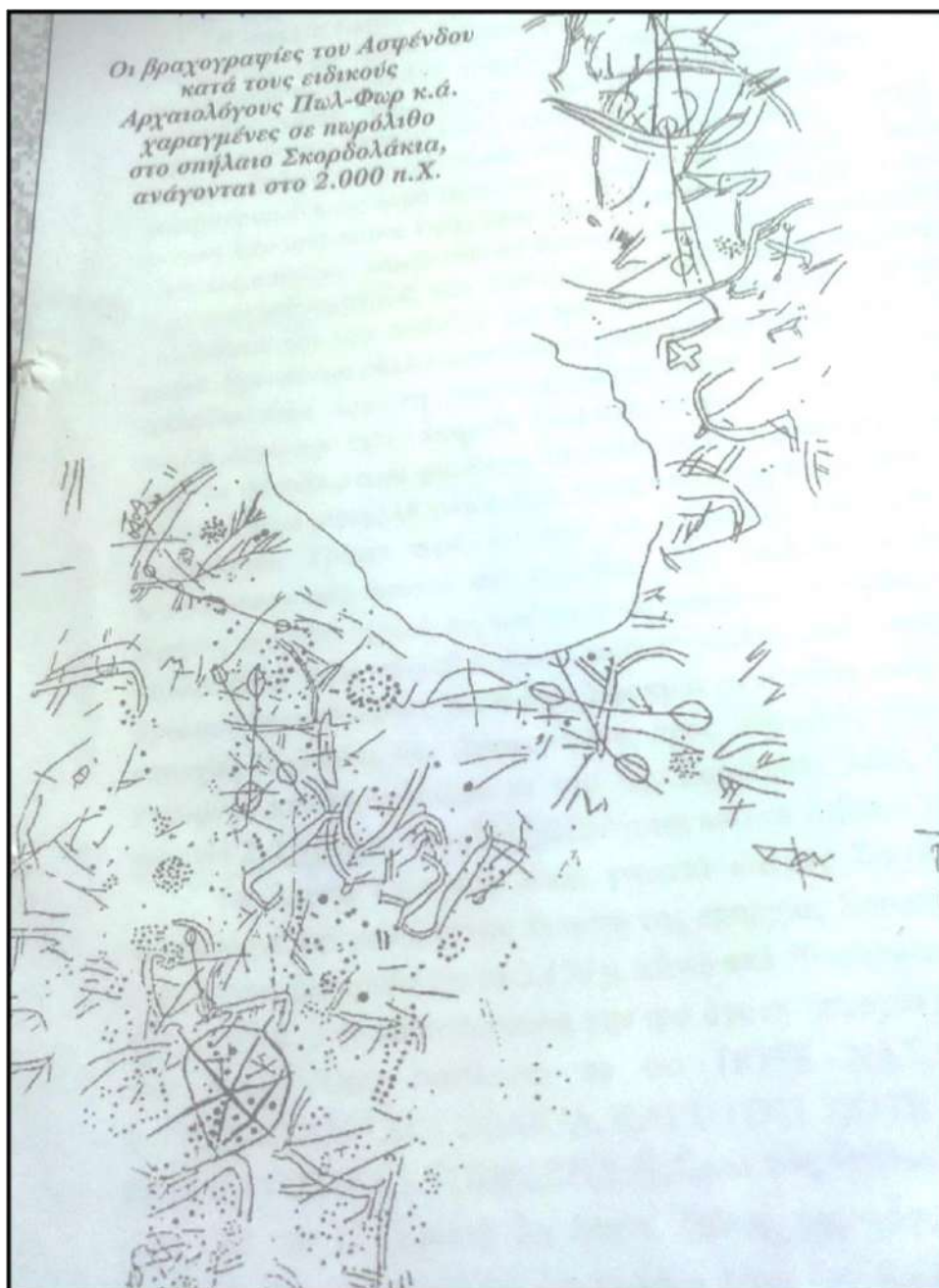
Κατά τους ειδικούς

Αρχαιολόγους Πωλ-Φωρ κ.α.

Χαραγμένες με ειδικόν λίθο

Στο σπήλαιο Σκορδαλάκια,

Ανάγονται στο 2.000 π.Χ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α΄ ΓΕΝΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΓΙΑ ΤΑ ΣΦΑΚΙΑ

Γεωγραφικά Ανθρωπολογικά

Η επαρχία Σφακίων βρίσκεται στο νοτιοδυτικό μέρος του νησιού της Κρήτης. Έχει έκταση 469.000 στρέμματα. Από αυτά 10.800 είναι καλλιεργήσιμη γη, 48.800 βοσκότοποι, 106.900 είναι δάση, 24.900 οικιστικοί χώροι και δρόμοι. Το υπόλοιπο είναι άγονες και αχρησιμοποίητες εκτάσεις των Λευκών Ορέων. Τα χαμηλότερα μέρη των Λευκών Ορέων είναι δασωμένα από πεύκα, κυπαρίσσια, μα εκεί βρίσκουμε και την χαρακτηρισμένη ως «υπό εξαφάνιση» αμπελισιά. Στη μεγαλύτερή τους έκταση όσο αποκτούνε ύψος είναι άγονη έκταση. Στα παράλια έχει από λίγο, έως καθόλου, κάμφο ενώ το Φραγκοκάστελο έχει κάμφοση πεδιάδα. Έχει ακόμα οροπέδια, του Ασκύφου, του Καλλικράτη, της Ανώπολης της Ίμβρου και του Αφένδου επί των οποίων υπάρχουνε τα ομώνυμα χωριά. Έχει ακόμα πολλά οροπεδιάκια «λακκούδια» στα βουνά, μεγαλοπό οροπέδιο είναι αυτό της Νιάττου. Δεκατέσσερα μεγάλα φαράγγια και πολλά μικρότερα έχει η επαρχία Σφακίων. Το φαράγγι της Σαμαριάς είναι από τα σπουδαιότερα φαράγγια του κόσμου όπου και έχει πάρει διεθνή βραβεία. Έχει μήκος 18 χιλιόμετρα. Είναι κατάφυτο κυρίως από πεύκα και κυπαρίσσια. Τρέχει νερό σε όλο το διάστημα του χρόνου. Είναι πλουσιότατο από πανίδα και χλωρίδα. Εδώ σώζεται το αγριμάκι της Κρήτης και εδώ έχουνε τις φωλιές τους γυπαετοί, βιτσιλές, γεράκια και πολλά άλλα είδη πουλιών. Είναι ακόμα γεμάτο από ιστορία και από θρύλους και μυθολογία. Η επαρχία Σφακίων συνορεύει προς Βορρά με τις επαρχίες Κυδωνίας και Αποκορώνου, προς ανατολές λίγο με αυτή του Ρεθύμνου και περισσότερο με του Αγ. Βασιλείου, προς Δυσμάς με την επαρχία Σελίνου και προς Νότο βρέχεται από το Λιβυκό πέλαγος.

Τα Λευκά Όρη, που είναι γνωστά και ως Σφακιανές Μαδάρες, καλύπτουνε την μεγαλύτερη έκταση της επαρχίας Σφακίων. Η ψηλότερη κορφή τους ξεπερνά λίγο τα 2.450 μ. πάνω από 50 κορφές τους, είναι πάνω από 2.000 μ. Την καθιστούσανε την πιο άγονη επαρχία της Κρήτη, όμως στα Λευκά Όρη οφείλεται το ότι ΠΟΤΕ ΚΑΤΑΚΤΗΤΕΣ ΔΕΝ ΚΑΤΟΙΚΗΣΑΝΕ ΣΤΑ ΣΦΑΚΙΑ, ΚΑΙ ΤΟ ΟΤΙ

ΠΟΤΕ ΔΕΝ ΕΔΡΕΥΑΝΕ ΕΚΕΙ ΚΑΤΟΧΙΚΕΣ ΥΠΗΡΕΣΙΕΣ. Ακόμα στα Λευκά Όρη οφείλετο, πολλές φορές η νίκη στις μάχες με τον εχθρό.

Αν και τα Σφακιά θα ήτανε πεδινά και γόνιμα, όπως οι άλλες επαρχίες, και οι Σφακιανοί για κανένα λόγο δεν θα διαφέρανε από τους άλλους Κρητικούς, όμως, επειδή ζούσανε σε αυτό το περιβάλλον, και υπό αυτές τις συνθήκες ήτανε διαφορετικοί σωματικά και ψυχικά.

Τα Λευκά Όρη επιδράσανε πολλαπλά στα Σφακιά έμμεσα και άμεσα. Πάρα πολλές ιδιαιτερότητες έχει γεωγραφικά το έδαφος των Σφακίων. Μα και οι Σφακιανοί έχουνε ιδιαιτερότητες σε σχέση με τους άλλους Κρήτες. Το 1965 έκανε επισταμένες ανθρωπολογικές έρευνες ο διακεκριμένος ανθρωπολόγος Άρης Πουλιανός και αναφέρει στο σχετικό βιβλίο του «Η ΚΑΤΑΓΩΓΗ ΤΩΝ ΚΡΗΤΩΝ» πολλά διαφορετικά ευρήματα που ανακάλυψε στους Σφακιανούς. Γράφει ότι ο μέσος όρος στο ανάστημα του Κρητικού είναι 1,68 ενώ, επί μέρους, οι Σφακιανοί κατά μέσον όρο είναι 1,71. Γράφει ότι οι Σφακιανοί έχουνε σε μεγαλύτερο ποσοστό ξανθά μαλλιά και γαλανά μάτια και ακόμα γράφει ότι μπορούμε να αναγνωρίσουμε στους Σφακιανούς διαφορετική ανθρωπολογική ποικιλία. Μα πιο ευδιάκριτη είναι η διαφορά στον χαρακτήρα των Σφακιανών από τους άλλους Κρήτες. Πολλοί υποστηρίζουνε ότι οι Σφακιανοί μοιάζουνε πιο πολύ με τους Μανιάτες από όσο με τους Κρήτες. Εγώ νομίζω ότι το περιβάλλον, ο τρόπος της ζωής που κάνανε και το γεγονός ότι δεν είχανε επιμιξίες, ούτε με κατακτητές, ούτε με ντόπιους εσφυριλατούσανε τέτοιους χαρακτήρες, και τέτοιοι θα γινόντουσαν όποιοι κι αν θα ζούσανε σε αυτό τον τόπο και υπό αυτές τις συνθήκες. Στην πλειονότητά τους οι Σφακιανοί ήταν εγωιστές, αγέρωχοι, υπεροπτικοί. Όπως οι αρχαίοι Έλληνες λέγανε «*Πας μη Έλλην βάρβαρος*», έτσι και οι παλιοί Σφακιανοί αποκαλούσανε τους άλλους Κρήτες «Κατωμερήτες». Σήμερα όμως δεν καταλαβαίνω καθόλου διαφορά μεταξύ Σφακιανού και μη Σφακιανού.

Τα Σφακιά στην Μυθολογία

Όπως αναφέρει ο Πausανίας, ο Απόλλωνας όταν ήταν ακόμα 4 ημερών έμαθε ότι ο Πύθωνας πολύ στεναχωρούσε την μητέρα του Λυτώ όταν εγκυμονούσε αυτόν και την δίδυμη αδελφή του Άρτεμη. Η Λυτώ εγκυμονούσε τα εξώγαμα δίδυμα, μα η Ήρα η νόμιμη γυναίκα του Δία (πατέρα του Απόλλωνα) η Ήρα, έστελνε τον Πύθωνα να στεναχωρεί την Λυτώ. Αν και μόνο 4ων ημερών ο Απόλλωνας, ως θεός, ήτανε εις θέση και σκότωσε τον Πύθωνα, όμως ο Πύθωνας ήτανε ιερό τέρας και για να εξαγνιστεί επήγε στην Τάρρα στον οίκο του Καρμάνωρα και εκεί εξαγνίστηκε. Μα εκεί εσυνάντησε και την κόρη του Μίνωα, Ακακαλλίδα, όπου από τον έρωτά τους γεννήθηκε ο Κύδων που ίδρυσε την Κυδωνία. Σύχναζε και ο Ερμής εκεί και η Ακακαλλίδα άλλοτε με τον Ερμή, άλλοτε με τον Απόλλωνα εγέννησε τον Νάξο που ίδρυσε την Νάξο και τον Μίλητο που ίδρυσε την Μίλητο στην Μικρά Ασία. Στη θέση που είναι ο Αγ. Νικόλαος στο φαράγγι της Σαμαριάς εγεννήθηκε η Θεά του κυνηγιού Βριτόμαρτης που αυτή με τον Απόλλωνα εγέννησε τον Φίλανδρο και τον Φιλακίδη. Εκεί, στην πόλη Καινώ ήτανε και το Μαντείο του Ταρραίου Απόλλωνα. Κοντά στην Αγ. Ρουμέλη ήτανε ο ναός του Απόλλωνα (κατά άλλη εκδοχή της Άρτεμης). Τώρα στα ερείπια του ναού αυτού εχτίστηκε ναός της Παναγίας. Ο Απόλλωνας μεταμορφωμένος σε δελφίνι οδήγησε τους Κρήτες που πήγανε και δημιουρήσανε το Μαντείο των Δελφών. Μαζί ήτανε και ο ανιψιός του Καρμάνωρα Κουρίτας. Μα ξέρομε ακόμα ότι στον κάμπο που λέμε τώρα Φραγκοκάστελλο, ήτανε ο ναός της θεάς Νίκης που προς τιμή της η πόλη λεγότανε Νίκη και ακόμα προς τιμή της διεξήγονταν αγώνες πολύ πριν από τότε που άρχισαν να γίνονται στην Ολυμπία, και που στη συνέχεια διεξήγοντο προς τιμή του Αγίου Νικήτα.

Αξιοθέατα των Σφακίων

Όλη η επαρχία Σφακίων είναι αξιοθέατη, σαν σύνολο, και επί μέρους, τα 14 μεγάλα φαράγγια της και ακόμα πιο πολλά είναι τα μικρά. Οι παραλίες, τα δάση, τα βουνά, μα και οι ιστορικοί τόποι. Από τη φύση είναι αξιοθέατες οι φυσικές καλλονές, μα και η ιστορία καθιστά αξιοθέατα τα μέρη που διαδραματίστηκαν σημαντικά ιστορικά γεγονότα. Στου Κατρέ τον Λαγκό εσκοτώθηκε την 17-7-1821 «υπέρ τους δις χιλίους» Τούρκοι, στις 16-1-1867 1200 και κατά

την επανάσταση του Δασκαλογιάννη 800. Στης Ίμβρου το φαράγγι το 1867 έγιναν πολλές μάχες και πολλοί σκοτωθήκανε. Ακόμα εμείνανε τοπωνύμια «Αποθήκες» εκεί που αποθηκεύανε τα πυρομαχικά «Νοσοκομείο» εκεί που γιαιτρεύανε τους τραυματίες, και εκεί που βρήκανε τους πιο πολλούς κατοίκους των Κομητάδων και τους σφαγιάσανε όλους, το λένε «Στον Κομητιανών τη Χώρα» ακόμα το λένε «Στους Τούρκους» εκεί που είχανε σκοτωμένους Τούρκους πολλούς. Μα αξιοθέατο είναι και από τις κορυφές των βουνών να βλέπεις το μεγαλύτερο μέρος της Κρήτης, να βλέπεις το Κρητικό και το Λιβυκό Πέλαγος. Είναι ακόμα αξιοθέατα οι πύργοι που χτιστήκανε το 1868 επί Αβνί πασά και πιο πολύ το Φραγκοκάστελλο που χτίσανε οι Ενετοί το 1371 και που εκεί έγινε μάχη μεταξύ Τούρκων και Ελλήνων επαναστατών από 18-24/5/1828 και εκεί επαρουσιάζονταν οι Δροσουλίτες όταν ο κάμπος δεν είχε γεμίσει από χτίσματα, δρόμους και λιόφυτα. Μα και οι βραχογραφίες στο Ασφένδου που ο Πωλ Φωρ, αρχαιολόγος καθηγητής Πανεπιστημίου της Γαλλίας, απεφάνθει ότι έχουν γίνει με ειδικόν λίθο 2.000 χρόνια π.Χ. Είναι ακόμα αξιοθέατες αρχαιότητες στην Αγ. Ρουμέλη στο Φραγκοκάστελο μα και σε ένα προϊστορικό φρούριο που είναι κοντά στο παλιό χωριό Κολοκάσια, το «Καστρί».

Ήθη και Έθιμα

Τα έθιμα στα Σφακιά ήτανε πολύ αυστηρά τότε που ζούσανε απομονωμένοι και αποτελούσανε μία χωριστή ενότητα, ακόμα στα δικά μου τα μικρά χρόνια. Τώρα έχομε αφομοιωθεί όπως όλοι οι Κρήτες. Μέχρι την απελευθέρωση από τους Γερμανούς ήμαστε ακόμα διαφορετικοί. Ο εγωισμός του Σφακιανού ξεπερνούσε τα καλώς εννοούμενα όρια. Αυτός ο εγωισμός, ακόμα και στον πόλεμο, άλλες φορές οδηγούσε σε ηρωισμούς και άλλες φορές σε καταστροφή. Τα αυστηρά αυτά έθιμα ευνοούσανε και τα ταμπού. Στην δεκαετία του 1940 που ήμουνα νεαρός με επιφύλαξη πηγαίναμε όπου ήτανε νεαρές, για να μην σχολιαστούμε. Τα αρραβωνιασμένα παιδιά δεν επιτρεπότανε να επικοινωνήσουνε χωρίς να είναι κοντά και τρίτο πρόσωπο. Ήτανε απαγορευμένο και το απλό φιλί προ του γάμου. Τα νιόπαντρα ανδρόγυνα τα παίρνανε τραπέζι τα συγγενικά και στα γειτονικά σπίτια όπου σέρνανε και κάποιους δικούς τους και ήτανε και κάποιοι δικοί στο φιλόξενο σπίτι και κάνανε γλεντάκια. Ακόμα

παίρνανε τραπέζι και όποιον ερχότανε από τα ξένα ή και από τον στρατό. Εγώ έφαγα πολλά τραπέζια όταν απολύθηκα. Ήτανε και που είχα γυρίσει από τον αδελφοκτόνο πόλεμο, ο λόγος τιμής ήτανε συμβόλαιο. Ολόκληρες περιουσίες πουλιότανε και πήγαινε ο αγοραστής στου πωλητού το σπίτι και έδινε τα λεφτά και ως εκεί ετελείωνε η διαδικασία, ούτε μάρτυρες δεν ήταν απαραίτητο να έχουνε ούτε χαρτιά δεν χρειαζότανε.

Στα μικρά μου τα χρόνια δεν ήτανε κανένα σπίτι σκεπασμένο με τσιμέντο. Δύο τρία σπίτια ήτανε με κεραμμύδια. Τα σκεπάζαμε με χώμα και στα καινούργια σπίτια πηγαίναμε με τα γαϊδουράκια μας και βοηθούσαμε. Κουβαλούσαμε το χώμα γιατί χρησιμοποιούσαμε ειδικό χώμα για τα δώματα και πολλές φορές ήτανε μακριά.

Όταν ήρθε το τσιμέντο και στα φτωχά χωριά, δεν είχαμε μπετονιέρες ούτε δεν είχαμε νερά με βρύσες ούτε συγκοινωνία για τη μεταφορά των υλικών. Το χτίσιμο μιας ταράτσας ήτανε τοπικό καθήκον να βοηθήσουμε. Οι γυναίκες με σταμνιά κουβαλούσανε το νερό, οι άντρες με γαζοτενεκέδες ανέβαζαν το υλικό στο δώμα και με φτυάρια το δουλεύανε.

Κατά την δεκαετία του 1960 εκάνανε στις αγοραπωλησίες με πρακτικά χαρτιά. Εγώ ήμουνα γραμματέας κοινότητας και έφτιαξα πρακτικά χαρτιά αγοραπωλησίας για περιουσίες αξίας πολλών εκατομμυρίων ευρώ όπου εβάζαμε και υπογράφανε και δύο μάρτυρες, ενώ πιο παλιά δεν βάζανε μάρτυρες.

Τα προξενιά τα κάνανε οι συγγενείς των παιδιών και πάντα εξητούσανε την κοπέλα από το μέρος του γαμπρού. Πάρα πολλές φορές επαντρεύανε παιδιά που δεν γνωρίζοντουσαν και δεν επιτρέπανε να πάει ο γαμπρός να δει τη νύφη πριν από τον γάμο. Στην δεκαετία του 1930 υπήρξε κάποια ελαστικότητα και κάνανε μία φτιαχτή «τυχαία» συνάντηση. Σε ένα γάμο, σε ένα πανηγύρι, θα πήγαινε ο γαμπρός μα και η νύφη με τους δικούς της και θα βλεπόντουσαν από απόσταση, δεν καθίζανε στην ίδια παρέα για να μην σχολιαστούν. Στα τέλη αυτής της δεκαετίας μπορούσε ο γαμπρός να πάει να δει τη νύφη και να τελειώσει το προξενιό, στην συνέχεια. Εγώ σε πολλά προξενιά συνεργάστηκα. Σε 4 ήμουνα εμπνευστής και εκτελεστής. Ήξερα πρόσωπα και πράγματα που τελείωσαν προξενιό σε παιδιά που δεν γνωρίζοντουσαν και δεν επέτρεπε το έθιμο να ειδοθούνε πριν από το γάμο. Άλλη γυναίκα επαρουσιάσανε στον

προξενητή και άλλη παρουσιάσανε για νύφη όταν ήλθε ο γάμος. Ο γαμπρός εδιαμαρτυρήθηκε στον προξενητή που του είχε παρουσιάσει διαφορετική κοπέλα. Όταν τελείωσε το προξενιό, μα ο προξενητής του είπε ότι η γυναίκα που του δείξανε ήταν άλλη, μα εν πάσει περιπτώσει πρέπει να γίνει η στέψη γιατί ήτανε και ισχυρή η οικογένεια της νύφης και θα μπορούσε να γίνει μεγάλο κακό αν δεν θα γινότανε ο γάμος. Τη γνώρισα την γυναίκα που πήρανε με το περίεργο προξενιό σε μεγάλη ηλικία. Έκανε μία καλή οικογένεια. Ξέρω και άλλες τόσο παρόμοιες περιπτώσεις, μα ας μην αναφερθώ σε άλλες.

Ασχολίες των Κατοίκων

Μέχρι πριν λίγες δεκαετίες στα Σφακιά ήταν παραδοσιακές ασχολίες η κτηνοτροφία, η γεωργία, στα παραλιακά η ελαιοκομία και σε λιγότερο ποσοστό η μελισσοκομία, αμπελουργία και ξυλεία. Η ξυλεία εβοηθούσε και αυτή στα δύσκολα χρόνια. Εφορτώνανε καράβια τράβες και δοκάρια και τα πηγαίνανε και τα πουλούσανε στη Μεσσαρά. Κατά των 20^ο αιώνα πάρα πολύ χρήμα εκεί κυκλοφόρησε στα Σφακιά από τα καρβουνοκάμνηνα. Επί Τουρκοκρατίας είχανε καράβια οι Σφακιανοί και, αφού οι Τούρκοι δεν διατηρούσανε στα Σφακιά καμιά υπηρεσία δεν ήτανε και τελωνείο, και φέρνανε τα εμπορεύματα ατελώνιστα και κερδίζανε πολλά λεφτά, μα ήσανε και πολλοί έμποροι γυρολόγοι που πηγαίνανε και τα πουλούσανε σε άλλες επαρχίες. Τώρα από τον τουρισμό έχει η επαρχία αξιόλογο προϊόν και πολλοί ασχολούνται με αυτόν τον τομέα. Το πρώτο μισό ειδικά του 20^{ου} αιώνα πολλοί ασχολούνταν με τα καρβουνοκάμνηνα. Πολλές χιλιάδες πρινάρια καταστραφήκανε. Του Κατρέ ο Λαγκός ήτανε κατάφυτος και τώρα τον βλέπομε «ξυρισμένο», μα τότε είχε ο κόσμος τρομερές ανάγκες και δεν είχε οικολογικές ευαισθησίες. Ήτανε και τεχνίτες, τσαγκάρηδες, χαρκιάδες (σιδηρουργοί) που τότε ήτανε πολλοί γεωργοί και διόρθωνε ο χαρκιάς τα σκαυτικά εργαλεία, τα γινιά και τα λούρα (τους κρίκους που συνδέανε τον ζυγό με το αλέτρι). Ήτανε ψαράδες και συστηματικοί κυνηγοί της ζουρίδας και αυτοί που μαζεύαν δίκταμο. Το δέρμα της ζουρίδας, μα και η οκά του δικτάμου πιάνανε μία λίρα.

Συγκοινωνία

Στα καμπίτικα χωριά έστω με κάρα εξυπηρετείτο ο κόσμος, εμείς το μοναδικό μέσο συγκοινωνίας μας ήτανε το μουλάρι και το γαϊδουράκι. Στην δεκαετία του 1920 εμπήκε το αυτοκίνητο στο Ασκύφου και στην Ίμβρο. Στην Χώρα Σφακίων πήγε το 1951. Στα παραλιακά χωριά το 1960 στο Ασφένδου, στον Καλλικράτη και στην Ανώπολη στα επόμενα χρόνια. Στην Αράδαινα και στον Άγιο Γιάννη ήρθε το αυτοκίνητο, μόνο όταν ο Όμιλος Βαρδινογιάννη διέθεσε 40.000.000 δρχ. και έγινε γέφυρα στο φαράγγι της Αράδενας. (Ο Αγ. Ιωάννης Σφακίων είναι ο τόπος καταγωγής των Βαρδινογιάννηδων). Πριν από τον πόλεμο εξυπηρετούσε τα παραλιακά χωριά «Του γύρου το παποράκι». Ήτανε ένα μικρό καράβι που κάθε 15 ημέρες έκανε τον γύρω της Κρήτης. Τη μία φορά από Χανιά ερχότανε και έφευγε δυτικά γύριζε την Κρήτη και έφευγε από Ρέθυμνο την άλλη ερχόταν Ηράκλειο έφευγε από ανατολικά έκανε τον γύρο, έφευγε πάλι από Ρέθυμνο.

Όσα χωριά ήτανε κοντά στην θάλασσα ήτανε προνομιούχα, αφού εξυπηρετούνταν με καράβια.

Ύδρευση

Η πιο ξηρική επαρχία της Κρήτης είναι τα Σφακιά. Είχαμε ανεπάρκεια νερού. Συχνά πηγαίνανε τα κοπάδια τους οι κτηνοτρόφοι σε άλλες επαρχίες άμα τους τέλειωνε το νερό στο ποτιστήρι τους. Μου λέγανε οι γέροι όταν εγώ ήμουνα παιδί ότι για να επικοινωνήσουνε μία στέρνα, τότε που δεν υπήρχε τσιμέντο εκάνανε σκόνη τα σπασμένα κεραμικά (που τα λέγανε «βύσαλα» και τη σκόνη αυτή την ανακατεύανε με πολύ ασβέστη και με άμμο που φέρνανε από τις Κυκλάδες και την μαλάζανε κάθε τόσο για 40 μέρες και μετά εκάνανε την επικοινωνία. Την Κυκλαδίτικη άμμο την λέγανε «μπουσουλάνα». Άμα έγινε δρόμος και ήρθανε τα μηχανήματα, από την δεκαετία του 1970, εκάναμε γεωτρήσεις και τώρα έχομε ατέλειωτο νερό. Παλιότερα συχνά φέρναμε νερό με φορηγά ζώα από άλλα χωριά.

Ηλεκτροφωτισμός

Το 1964 ήρθε το ρεύμα στο Ασκύφου. Το 1968 τον Σεπτέμβριο εκάναμε εγκαίνια του ηλεκτροφωτισμού της επαρχίας μαζί και του ιατρείου στην Χώρα Σφακίων. Στην Αγία Ρουμέλη δεν ήτανε εύκολη η μεταφορά των κολώνων της ΔΕΗ και φωτιζότανε για κάποια χρόνια με φωτοβολταϊκά που αποθηκεύανε την ενέργεια σε μπαταρίες, μα στη δεκαετία του 1970 επήγε και εκεί γραμμή η ΔΕΗ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β΄

ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΑ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΑ

Από την προϊστορία και από τα πρώτα ιστορικά χρόνια, η Κρήτη πάντοτε είχε κοινή μοίρα με την ηπειρωτική Ελλάδα. Κατά το διάστημα της δεύτερης π.Χ. χιλιετίας ήρθανε πρώτα στην Κρήτη Αχαιοί, μα από τους Αχαιούς δεν προέκυψαν αναταραχές στο νησί. Όμως κάποιες δεκαετίες πριν τελειώσει η δεύτερη χιλιετία π.Χ. ήρθανε στην Κρήτη οι Δωριείς και αυτοί αλλάξαν τον τρόπο της ζωής των Κρητών σε μεγάλο βαθμό. Φαίνεται ότι επικρατήσανε ειδικά στην Δυτική Κρήτη και πολλοί ειδικοί υποστηρίζουνε ότι στην δυτική ορεινή Κρήτη, και ειδικά στα Σφακιά, διακρίνονται ακόμα στον χαρακτήρα των ανθρώπων, δωρικά στοιχεία έχουμε και κοινά χαρακτηριστικά οι Σφακιανοί με τους Μανιάτες, θετικά και αρνητικά.

Από την προϊστορία έχουμε να παρουσιάσομε: 1) Στο Ασφένδου στη θέση Σκορδαλάκια υπάρχουνε βραχογραφίες σε ένα σπήλαιο που παρουσιάζουνε πλοίο, τόξα, αίγαγρο κ.λ.π. Εκεί οδήγησα το 1971 τον Γάλλο καθηγητή Πανεπιστημίου Πωλ Φωρ, και τον τότε Πρόεδρο της σπηλαιολογικής εταιρείας Κρήτης Ελευθέριο Πλατάκη, όπου κατά την άποψή τους έχουνε γίνει 2.000 χρόνια π.Χ. με ειδικόν λίθο. Ενώ ο Παπουτσάκης, που εξέδιδε το περιοδικό «Αντί», γράφει ότι οι βραχογραφίες αυτές ανήκουνε στην νεολιθική εποχή. Ο τουριστικός οδηγός του Νομού Χανίων του έτους 1971 γράφει ότι αυτές οι βραχογραφίες αποτελούν τη αρχαιότερη απόδειξη περί της παρουσίας ανθρώπου στην Κρήτη. 2) Πιο πάνω από το χωριό Κολοκάσια φαίνονται τα ερείπια προϊστορικού φρουρίου και ερείπια σπιτιών, σε πολύ δυσπρόσιτο σημείο. 3) Νοτίως της Σκαλωτής, στη θέση Αγία Μαρίνα, υπάρχουν υπολείμματα τοίχους και ο κ. Α. Πλυμάκης έγραψε στα «Χανιώτικα Νέα» με αρχαία ντοκουμέντα, ότι εκεί ήτανε η πόλη Απολωνία. 4) Νοτίως της Ανώπολης στην θέση της Αγίας Αικατερίνης υπάρχουνε υπολείμματα τοίχους. 5) Στον κάμπο του Φραγκοκάστελλου ήτανε η πόλη Νικήτα. Εκεί ήτανε μεγάλος ναός της θεάς Νίκης και επί των ερειπίων έγινε αργότερα πρωτοχριστιανικός ναός του Αγίου Νικήτα και όπου εσυνεχιστήκανε να γίνονται αγώνες προς τιμή του Αγ. Νικήτα, όπως πριν εγινόντουσαν προς τιμή της θεάς Νίκης. Στα ερείπια της πρωτοχριστιανικής του Αγ. Νικήτα χτίστηκε μετά το εκκλησάκι του. 6) Η αρχαία Τάρρα ήτανε και προϊστορικά

ακμάζουσα πόλη. Όταν το 134 π.Χ. 30 πόλεις της Κρήτης υπέγραψαν συνθήκη με τον Βασιλιά της Περγάμου Ευμένη, τρεις ήταν από τα Σφακιά: Ανόπολη, Τάρρα και Αράδαινα.

Στα σύνορα της μυθολογίας με την ιστορία

Ξέρομε από τον Όμηρο ότι η Κρήτη συμμετείχε στον Τρωικό πόλεμο με βασιλιά τον Ιδομενέα και με 80 πλοία. Κατά την εκστρατεία του Μ. Αλεξάνδρου η Κρήτη συμμετείχε με άντρες και με τον ναύαρχο Νέαρχο.

Ιστορία

Το 146 π.Χ. οι Ρωμαίοι καταλάβανε την Ελλάδα. Το 69 π.Χ. καταλάβανε και την Κρήτη. Κατά την μετάλλαξη του Ανατολικού Ρωμαϊκού κράτους σε Βυζαντινή αυτοκρατορία η νήσος Κρήτη απετέλεσε επαρχία αυτής.

Αραβοκρατία στην Κρήτη

Άραβες από την Ισπανία «Σαρακινοί» επραγματοποιούσανε πειρατικές επιδρομές σε παραλιακά χωριά της Μεσογείου. Σε μία επιδρομή τους στην ανατολική Κρήτη δεν συναντήσανε σημαντική αντίσταση και θεώρησανε ότι είναι εύκολη και αξιόλογη κτήση αυτό το νησί. Ήρθαν λίγο αργότερα με 40 πλοία το 824 μ.Χ. και με αρχηγό τους το Αποχαμψόν, που άλλοι τον γράφανε Αμπού Αλού Χάφα Ομάρ και μόλις αποβιβάστηκαν στην Ψαρή Φοράδα της ανατολικής Κρήτης, ο αρχηγός τους διέταξε και κάψανε τα πλοία για να συνειδητοποιήσουνε οι άντρες του, ότι μόνη ελπίδα είναι να επικρατήσουνε όπου και τα καταφέρανε. Ένας στόχος τους ήτανε να εξαναγκάσουνε το λαό της Κρήτης σε εξισλαμισμό. Εσκοτώσανε πολλούς κληρικούς. Εκαταφέρανε να αναγκάσουνε πολλούς να αλλαξοπιστήσουνε και να συρρικνώσανε το εθνικό φρόνημα. Εληλατούσανε τα παραλιακά χωριά της ανατολικής Μεσογείου. Εκαταλάβανε εδάφη των Βυζαντινών στην Πελοπόννησο και αλλού, επολιορκήσανε και την Κωνσταντινούπολη. Επεχείρησαν οι Βυζαντινοί με αρχηγούς τον Φωτεινό, τον Καρτερό και άλλους μα δεν τα κατάφεραν. Στα Σφακιά δεν υπήρχανε Σαρακινοί κάπου – κάπου όμως επέδραμαν και εληλαττούσανε τα παραλιακά χωριά. Τότε

απομακρύνθηκαν κάποια χωριά των Σφακίων από την παραλία. Ο Βουβάς ήτανε στη θέση του Δαμανού τα Καταλύματα (κατάλυμα στην διάλεκτό μας σημαίνει ερείπιο) και ακόμα φαίνονται εκεί τα ερείπια. Από τότε ο Χριστός, η εκκλησία τους, σώζεται σε καλή κατάσταση και είναι με πρόναο και με τοιχογραφίες. Τα Κολοκάσια ήτανε στη θέση Κουλούρες όπου και εκεί σώζεται η εκκλησία τους, ο Άγ. Νικόλαος. Από την πόλη Νικήτα απεσύρθησαν στα ριζοβούνια στον Πατσιανό και Καψοδάσο. Από την Αγ. Μαρίνα απεσύρθησαν στα σημερινά χωριά Σκαλωτή και Αργουλέ.

Το 960 έφτασε στην Κρήτη ο Στρατηγός τότε, μα αργότερα Αυτοκράτορας Νικηφόρος Φωκάς με 337 πλοία (κατ' άλλη εκδοχή με χιλιάδες πλοία) και ύστερα από επτά μήνες σκληρή πολιορκία του Ηρακλείου έγινε η κατάληψη. Ικανή δύναμη Σφακιανών επολέμησε στο πλευρό του Ν. Φωκά και γράφει ο Παπαδοπετράκης στη σελ.96 της ιστορίας των Σφακίων: «...Υπεραγαπήσας τους Λευκωρίτας εχαρίσατε αυτοίς δωρεάς, ως όπλα, πολεμοφόδια, φορέματα, τοις προκρίτοις και καθολικήν ατέλεια της χώρας των, ως ήτο και καθ' όλην την περίοδο των Σαρακινών. Κατόπιν αιτήσεως αυτών τοις παραχώρησεν και το δικαίωμα του αυτοκυβερνάσθαι εν τη ορεινή αυτήν χώρα.».

Το Ηράκλειο ήτανε το ορμητήριο των Σαρακινών Αράβων και εκεί είχανε συσσωρεύσει τεράστιους θησαυρούς προϊόντα των επιδρομών τους. Χρυσάφια και πολύτιμοι θησαυροί εφορτώσανε πολλά καράβια και τους μεταφέρανε στην Κωνσταντινούπολη.

Τα δώδεκα Αρχοντόπουλα

Οι Σαρακινοί καταλάβανε την Κρήτη το 824. Εσκοτώσανε πολλούς κληρικούς και καταπιέζανε τον κόσμο για να τον εξισλαμίσουνε και το καταφέρανε σε κάποιο βαθμό. Επικρατούσε και αναρχία και, αν και τους έδιωξε το 961 ο Νικηφόρος Φωκάς, το 1182 δεν είχε αποκατασταθεί ακόμα το φρόνημα του λαού.

Όπου ο αυτοκράτορας Αλέξιος Κομνηνός έστειλε 12 αρχοντόπουλα του Βυζαντίου στην Κρήτη για να αποκαταστήσουνε την τάξη. Στο καθένα από τα αρχοντόπουλα διέθεσε ένα φέουδο στο οποίο είχε αυτό την εξουσία. Στα Σφακιά έστειλε τον Μαρίνο Σκορδύλη με την ακολουθία του και το φέουδό του άρχιζε από το Κουστογέρακο και έφτανε από βορά στα Λευκά Όρη σε ότι τρέχουνε

τα νερά προς τον νότο, περιελάμβανε το Ασκύφου και το Ασφενδιώτικο φαράγγι και επήγαινε στο ακρογιάλι της Φράγκισσας τον σπήλιο. Απογόνοι του Μαρίνου Σκορδίλη είναι Πάτεροι, Ψαρομίλιγκες, Καντανολέοι, Καψοκλύβες, Λύγγινοι, Φινοκάλιοι, Κόντοι, Φούμηδες, Σεβαστεί, Νομικοί, Παπαδόπουλοι. Κλάδοι αυτών των οικογενειών είναι κάποιες σημερινές οικογένειες των Σφακίων.

Ενετοκρατία

Όταν το 1204 διαλύσανε τη Βυζαντινή αυτοκρατορία οι Σταυροφόροι, η Κρήτη έπεσε στα χέρια του Βονιφάτιου του Μομφερατικού. Αυτός την πούλησε στους Ενετούς. Πριν όμως εγκατασταθούν οι Ενετοί την κατάλαβε ο Ερρίκος Δάνδαλος για λογαριασμό των Γενουατών, και μόνο το 1.212 εδρεωθήκανε οι Ενετοί. Κατά τα 465 χρόνια που ήτανε οι Ενετοί στην Κρήτη τους κάνανε 27 επαναστάσεις. Στις 8 από αυτές οι Σφακιανοί ήτανε πρωταγωνιστές ή συμπρωταγωνιστές, θα αναφερθώ σε δύο για την ιδιαιτερότητά τους: α)Κάποια φορά οι Ενετοί βγάλανε μία διαταγή σύμφωνα με την οποία κάθε πρώτη του μηνός, κάθε ελληνική οικογένειά έπρεπε να παραδίνει στους Ενετούς «μία παχιά κότα». Οι Σφακιανοί απαιτήσανε να τους εξαιρέσουνε αφού ούτε τους Ενετούς δεν είχανε κοντά τους, μα ούτε κριθάρια δεν παρήγαγαν για να έχουνε «παχές» κότες, μα αφού δεν τους εξαίρεσαν οι Ενετοί και αφού εχθρούς τους είχανε τους Ενετούς εκάνανε επανάσταση και κράτησε ενάμιση χρόνο και πέρασε στην ιστορία σαν «Ορνιθοπόλεμος» β)Το 1319 είχανε ένα φρουριάκι στη Χώρα Σφακίων. «Καστελάνος» (διοικητής τους) ήτανε ο Καπουλέτο μαζί με 13 Ενετούς. Όταν είδε στον δρόμο μία πεντάμορφη κοπέλα κόρη του Σκορδύλη, όρμησε και τη φίλησε. Η κοπέλα τον χαστούκισε. Ο Καπουλέτο με το κοφτερο ξίφος του της έκοψε την μία κοτσίδα. Όταν η κοπέλα κλαίγοντας πήγε στο σπίτι της, οι δικοί της μαζί με τους Σφακιανούς πήγανε και σκοτώσανε τον Καπουλέτο και όλη τη φρουρά. Οι Ενετοί χτυπήσανε τα Σφακιά και εξελίχτηκε σε επανάσταση που κράτησε ενάμισι χρόνο και στην ιστορία έμεινε σαν επανάσταση της «Χρυσομαλλούσας», επειδή την κοπέλα που της κόψανε την κοτσίδα την λέγανε Χρυσομαλλούσα αφού τα μαλλιά της ήτανε όπως το χρυσάφι.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Γ΄

ΤΟΥΡΚΟΚΡΑΤΙΑ

(Μερικά στοιχεία θα αναφέρω από την υπερβάρβαρα πολιτική των Τούρκων)

Το παιδομάζεμα

Όλοι οι κατακτητές είναι ανυπόφοροι για τους σκλαβωμένους λαούς, μα ένα παραπάνω είναι ανυπόφοροι οι βάρβαροι κατακτητές. Φτάνει να αναφέρομε τη χειρότερη βαρβαράδα, την πιο ανυπόφορη και θα αρχίσουμε από αυτή και είναι βέβαια η χειρότερη, το παιδομάζεμα. Άρχισε τον 16^ο αιώνα. Παίρνανε τα παιδιά του κόσμου μεγαλωμένα από 14-20 ετών. Τα θέλανε να είναι έξυπνα, όμορφα και ρωμαλέα. Ύστερα από εκπαίδευση 5-10 ετών τα κατατάσανε στο Σώμα των Γιαννιτσάρων και τα λέγανε «Ατζέμ Ογλάν». Δεν παίρνανε τα ορφανά, τους μοναχογιούς και τα παντρεμένα. Πολλοί Χριστιανοί επαντρεύανε τα αγόρια τους 15-16 χρονών για να μην τα χάσουνε. Επαίρνανε και παιδιά 4-10 ετών, αυτά τα λέγανε «ιτς ογλάν» και αυτά τα πηγαίνανε στην αυτοκρατορική αυλή και από αυτά πηγαίνανε σε υπεύθυνες θέσεις και φτάνανε μέχρι πασάδες και βεζίρηδες. Ο Ισμαήλ πασάς ήτανε Ελληνόπουλο από το Λασιίθι και ο αδελφός του Αντώνης Παπαδάκης, ήτανε καπετάνιος κατά των Τούρκων. Και ο Χακίμ Ισμαήλ πασάς που στις αρχές της δεκαετίας του 1860 ήτανε διοικητής της Κρήτης. Ήτανε από την Χίο και το πήρανε από το παιδομάζεμα. Το παιδομάζεμα, την τρομερή αυτή «επίταξη», μόνο στους υπερβάρβαρους Τούρκους το συναντούμε. Ο μεγαλύτερος εχθρός του Ελληνισμού είναι οι Τούρκοι, μα είναι «εξ' αίματος συγγενείς». Από το παιδομάζεμα και τον εξισλαμισμό, έχουνε ελληνικό αίμα οι Τούρκοι στις φλέβες τους.

Υπολογίζεται ότι επήρανε μισό εκατομμύριο Ελληνόπουλα και τα κάνανε Τουρκάκια. Εσυνεχίστηκε μέχρι το 1705 το παιδομάζεμα.

Δεύτερης βαρύτητας βαρβαράδα θεωρώ τον τρόπο που θανατώνανε τους εχθρούς τους. Το κουνελάκι που σφάζεις για να το φας το λυπάσαι. Αυτοί, τον Δασκαλογιάννη τον θανατώσανε, κόβοντας λουρίδες – λουρίδες τις σάρκες του. Τον Αθανάσιο Διάκο τον σουβλίσανε. Είχανε καθιερώσει ένα τρόπο θανατώσεως με το «τσιγκέλι». Τους δένανε και τους ανεβάζανε ψηλά τραβώντας το

σκοινί, ύστερα αφήναν το σκοινί και με την απότομη πτώση εκαρφώνετο στο τσιγκέλι που ήτανε στην κατάλληλη θέση και εκεί τον αφήναν μέχρι να πεθάνει. Μα τρίτης βαρύτητας βαρβαρότητα ήτανε η αβάσταχτη φορολογία μα και η ανυπόφορη αγγαρεία. Ο Β. Ψιλάκη στην Ιστορία της Κρήτης τ. Γ΄ σελ. 1310 γράφει:

Ο Κεφαλικός φόρος «χαράτζ»

Η φορολογία για την ιδιοκτησία κατά τον ιερό νόμο «Σεριέτ» επιβάλετο σε τρεις τάξεις, η πρώτη όφειλε να προσφέρει 48 δράμια ασήμι, που άξιζε 672 άσπρα, η δεύτερη 24 δράμια ασήμι που άξιζε 336 άσπρα και η τρίτη όφειλε 12 δράμια ασήμι που άξιζε 168 άσπρα. Το δράμι ήταν 14 καράτια και το καράτι ήτανε όσο βαρούσαν 5 κουκιά κριθάρι.

Φόρος ιδιοκτησίας

Για τον φόρο αυτό επλήρωνε η πρώτη κατηγορία για χωράφια και για δέντρα το 1/5 από την παραγωγή, όπου αν εκαλλιεργείτο δύο φορές στον ίδιο χρόνο επλήρωνε διπλό φόρο (χωριστά για χειμωνική και χωριστά για καλοκαιρινή καλλιέργεια).

Για την παραγωγή ελαιοδέντρων, προβάτων και μεταξιού επλήρωναν το 1/7. Για αμπέλια και κήπους επλήρωναν οι ραγιαδες κατά «τζεριπ». Ένα τζερίπ είναι 60 πήχες επί 60, και κάθε τζερίπ επλήρωνε 10 δράμια ασήμι. Σε κάθε τζερίπ αμπελιού επληρώναν 102 άσπρα και 1 άσπρο για κάθε καρποφόρο δέντρο και ο φόρος αυτός ελέγετο «μουκατάς». Επλήρωναν και «τεκλήφια». «Για συντήρηση της κουζίνας του πασά» κ.λ.π. έκτακτους φόρους. Στα τελωνεία πλήρωνε ο Τούρκος εμπορευόμενος 25 τοις χιλίοις, ο μη μουσουλμάνος υπήκοος της Τουρκίας 50 τοις χιλίοις και ο ξένος έμπορος 100 τοις χιλίοις. «Όσοι δεν πληρώνουνε τους φόρους, δεν έχουσι λόγο υπάρξεως». Όσοι δεν πληρώνανε τους φόρους επατάσσονταν μέχρι και θανατώνονταν. Στα επιτηδεύματα ήτανε σχεδόν εξ΄ ολοκλήρου σε τούρκικα χέρια. Στο ελαιοτριβείο π.χ. δεν είχανε το δικαίωμα οι Χριστιανοί να τα έχουνε. Τα είχανε οι μπέηδες και οι αγάδες και τα ενοικιάζανε. Ο Μουσταφά πασάς είχε 50 ελαιοτριβεία σε διάφορα χωριά. Επαίρνανε τα τούρκικα ελαιοτριβεία 4 έως 5 οκάδες από τις 10. Στα Σφακιά τα είχανε οι Σφακιανοί τα ελαιοτριβεία και παίρνανε 2 οκάδες από τις 10.

Αγγαρεία

Ο Β.Ψιλάκης στην ιστορία της Κρήτης στη σελ.1316 γράφει: *«...Πλην των κατ' αγέλας εις επισκευή οχυρωμάτων και τζαμιών, αλληπαλλήλως εις των διαφόρων χωριών συνελαυνομένων αγροτών και εργαζομένων αμισθί μετά βίας και μαστιγώσεως». Ο Χριστιανός όφειλε προς πάντα, και εις τον ευτελεστάτον και προστυχώτατον αποστάτη και εξωμότη και εις τον μουκαταγαδήν (αγοραστής στην αϊδιο της δέκατης του δήμου 4 ημέρες καθ' έκαστον μήνα και εν οιοδήποτε μέρει εκείνος ήθελε. Εν γένει δε ο αγάς εκμισθωτής της αϊδια των εκ των χωριών προσόδων, μετήρχεται πάσαν εξουσίαν επί των χριστιανών, μηδενός εναντιωμένου, διαδεχομένου δε της τοιαύτην εξουσία και υπό του υιού αυτού...Ο Χριστιανός ώστε εδαπάνα τοιουτοτρόπος υπερδεκαπενθήμερον, κατά μέσον όρον τον μήνα εις τας αυτάς αγγαρείας ουχί μόνον ο ανήρ μα και η σύζυγος και τα τέκνα και δη άνευ τινός τροφής».*

Η κατάληψη της Κρήτης από τους Τούρκους

Το 1645, 60.000 τουρκικός στρατός έφτασε στο Κολυμπάρι Χανίων. Σε λίγους μήνες καταλάβανε τα Χανιά. Όπως γράφει ο Π. Κελαϊδής στο βιβλίο του «ΚΡΗΤΙΚΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ», όταν είχανε πολιορκημένα τα Χανιά οι Τούρκοι, εκατεβήκανε 500 Σφακιανοί για συμπαράσταση με αρχηγούς τους Ζίμπο, Κάλαμο και Βάλσαμο και με τους ίδιους αρχηγούς επήγανε μερικοί Σφακιανοί, όταν επολιορκούσανε το Ηράκλειο. Το 1646 εκαταλάβανε το Ρέθυμνο. Μα για να καταλάβουνε και το Ηράκλειο το καταφέρανε ύστερα από πόλεμο δύομιση δεκαετιών, το 1669.

Το 1747 επήγε στο Ηράκλειο μια επιτροπή 15 αντρών από τα Σφακιά για τοπικό αίτημα των Σφακίων. Στην επιτροπή συμμετείχε και ο «καπετάν Μπαρδάς». (Βιβλίο της Αργίνης Φραγκούλης «Επαρχία Σφακίων» σελ. 69).

Ο ΔΑΣΚΑΛΟΓΙΑΝΝΗΣ

Εξ' Ανοπόλεως Σφακίων

Αρχηγός της κατά των Τούρκων Επανάστασεως του 1770

Εκδαρείς εν Ηρακλείω την 17-Ιουνίου 1771

Η Επανάσταση του Δασκαλογιάννη

Όπως στην Ηπειρωτική Ελλάδα κάποια παληκάρια που δεν θέλανε ούτε να βλέπουνε τους Τούρκους, μα ούτε να υφίστανται τις ταπεινώσεις τους, εβγήκανε στα βουνά «αρματωλοί και κλέφτες» και κλέβανε και λεηλατούσανε τις τουρκικές περιουσίες και αυτό ήτανε έστω μια ελάχιστη αντίσταση στον εχθρό και ακόμα εδημιουργούσανε αίσθημα ανασφάλειας στον εχθρό. Έτσι και στην Κρήτη ήτανε οι «χαϊνήδες». Στα Σφακιά πολλά παληκάρια εκείνη την εποχή ήτανε συστηματικοί ζωοκλέφτες και φέρνανε ολόκληρα τούρκικα κοπάδια. Άκουσα από ιστορικό και αξιόπιστο γέρο όταν ήμουνα παιδί ότι πήγανε κάποτε 3 αδελφοί Σφηνιάδες από το Ασφένδου στην επαρχία Αγ. Βασιλείου και φέρανε όλα τα πρόβατα ενός τουρκικού μητάτου και ένα μουλάρι που είχανε στο μητάτο το φέρανε φορτωμένο με σύνεργα του μητάτου. Φέρανε και τους βοσκούς μαζί τους, όχι που τους θέλανε, μα για να μην πάνε να ειδοποιήσουνε τα τουρκοαφεντικά τους. Τους αφήσανε μόλις φτάσανε στα Σφακιά. Μα η πρώτη οργανωμένη επανάσταση στην Ελλάδα κατά των Τούρκων ήτανε αυτή του Δασκαλογιάννη. Ο Δασκαλογιάννης ήταν γιος του Βλαχανδρουλή μα επειδή ήξερε πολλά γράμματα και ξένες γλώσσες ακούγετο Δασκαλογιάννης και με αυτό το όνομα επέρασε στην ιστορία. Ήτανε εφοπλιστής της εποχής του, αφού είχε 4 τριοκάταρτα καράβια και οργώνανε τη Μεσόγειο και τη Μαύρη θάλασσα. Έφερνε πλούτο και πολιτισμό από τις ξένες χώρες στα Σφακιά. Εζούσε αριστοκρατικά. Η επαρχία του ήτανε ημιελεύθερη. Τα πλούτη του ήτανε ευέλικτα και μπορούσε να τα πάρει και να πάει στο εξωτερικό να ζει αριστοκράτης, μα δεν αισθανότανε άνετα αφού έβλεπε την εκτός Σφακίων Κρήτη να στενάζει κάτω από το πέλμα του πιο βάρβαρου κατακτητή. Κάποια φορά ομογενής τον συνάντησε στην Τεριέστη και τον ενημέρωσε ότι δύο χωριά της Κρήτης με όλους τους χωριανούς τους, (στο ένα και ο παπάς τους) ετουρκέψανε. Ο Χότζας με ένα μεγάλο κουβάρι σπάγκο ετύλιζε όλο το χωριό και με μία απλή διαδικασία τα κάνανε Τουρκοχώρια. Ο Δασκαλογιάννης ακούγοντας αυτό το πικρό χαμπάρι έκλαψε σαν παιδί και είπε: «Μέσα στις επόμενες δεκαετίες, αν δεν αντιδράσομε αποτελεσματικά, θα πάψει να υπάρχει στην Κρήτη εθνικό ελληνικό φρόνιμα. Η Ρωσία από το 1768 είχε πόλεμο με την Τουρκία. Όταν ο Δασκαλογιάννης εσυναντήθηκε, πάλι στην Τεριέστη, με τους αδελφούς Αλέξιο και Θεόδωρο Ορλώφ, ναυάρχους της

Ρωσίας στη Μεσόγειο, αυτοί για να προκαλέσουν αντιπερισπασμό στον δικό τους πόλεμο, επαροτρύνανε τον Δασκαλογιάννη να ξεσηκώσει την Κρήτη σε επανάσταση και του υποσχόταν αμέριστη συμπαράσταση και ειδικά «όταν θα πολιορκούσανε την κάθε πόλη από τη στεριά θα κανονιοβολούσανε και αυτοί από τη θάλασσα με τα πλοία τους. Ακόμα τον διαβεβαίωσαν ότι συζητούνε εκ μέρους της αυτοκράτειρας Μεγάλης Αικατερίνης. Ήτανε το έτος 1769. Ο Δασκαλογιάννης εκατέβηκε στα Σφακιά και ανέφερε την περίπτωση, και όλοι την ακούσανε με ενθουσιασμό εκτός από τον θείο του τον «συνετό Πρωτόπαπα».

(Πρωτόπαπας) *«Δάσκαλε Γιάννη τω Σφακιάώ ίντα μου κουβεδιάζεις;
Θα τα ξεβγάλεις στα Σφακιά μ' αυτά που λογαριάζεις;»
Μ' αυτός Λαμπροχριστούγεννα έβανε το καπέλο
Κι έλεγε τον Πρωτόπαπα «το Μοσκοβο θα φέρω»*

(Πρωτόπαπας) *«Ωστε να 'ρθουν τα κάτεργα κι ο Μόσκοβος να φτάζει
Δε θα 'χει σπίτι Σφακιανός στον τόπο του να κάτσει»*

Ο Δασκαλογιάννης στο άλλο του ταξίδι έφερε το πλοίο του φορτωμένο πολεμοφόδια και, στηριζόμενος στις υποσχέσεις των αδελφών Ορλώφ και στην σύμφωνον γνώμη των Σφακιανών προυχόντων και καπετάνιων ξεσήκωσε 2.000 Σφακιανούς και κατέβηκε στον Αποκόρωνα περιμένοντας τους Ρώσους κατά τα συμπεφωνημένα, μα οι Ρώσοι δεν φανήκανε ποτέ. Οι Ρώσοι δεν ήρθανε, ούτε άλλοι Κρήτες δεν σηκωθήκανε. Οι δύο χιλιάδες Σφακιανοί φυσικά δεν μπορούσανε να αντέξουνε επί πολύ μόνοι τους έχοντας απέναντί τους μία αυτοκρατορία. Οι επαναστάτες αρχίσαν να υποχωρούνε. Οι Τούρκοι με ντουντούκες και μηνύματα καλούσανε το Δασκαλογιάννη να παραδοθεί και να σταματήσει ο πόλεμος «και θα τον ανταμείψουνε και δεν θα βλάψουνε κανένα». Όταν επροχώρησαν οι Τούρκοι και καταλάβανε όλη την επαρχία και συνεχίσανε να σκοτώνουνε και να καταστρέφουνε, ο Δασκαλογιάννης αφού όλοι τον προδώσανε αφού καμία ελπίδα πια δεν υπήρχε εσκέφτηκε ότι για να σταματήσει το μακελειό πρέπει να κάνει και την τελευταία θυσία, να παρουσιαστεί και ας τον σκοτώσουνε αυτόν, μα να μην συνεχίζει να γίνεται ακόμα μεγαλύτερο κακό. Το ανέφερε στους στρατηγούς του μα επ' ουδενί δεν θέλανε να το δεχτούνε. Αυτός όμως έβλεπε ότι αυτό είναι καταναγκαστική προσγείωση. Επήρε τη μεγάλη και θλιβερή απόφαση και παρουσιάστηκε. Άλλοι λένε ότι παρουσιάστηκε στην

Ανώπολη και άλλοι λένε στο Φραγκοκάστελλο. Πάντος από το Φραγκοκάστελλο τον πήρανε και πήγανε και μείνανε στον Εμπρόσνερο στον πύργο του Αληδάκη. Από τον Εμπρόσνερο ο πασάς έστειλε γράμμα στα Σφακιά και προσκαλούσε τους Σφακιανούς να κατεβούνε να συζητήσουνε και να κάνουνε «καινούριες συμφωνίες για καινούργιες φιλίες» και να υπογράψουνε συνθήκη όπου υποχρέωσε και τον Δασκαλογιάννη να στείλει και αυτός ανάλογο γράμμα. Τα λάβανε τα γράμματα και μαζευτήκανε 24 άντρες στην Παναγία του Πετρέ για να αποφασίσουνε τι να κάμουνε. Τελικά αποφασίσανε να το διακινδυνεύσουνε και κατεβήκανε στον Εμπρόσνερο, μα μόλις φτάσανε τους συλλάβανε και μετά φύγανε για το Ηράκλειο. Στο Ηράκλειο τους άλλους άνδρες τους έκλεισαν στον Κουλέ μα το Δασκαλογιάννη και την κόρη του τη Μαρία τους είχε κρατούμενους στο σεράγιο του. Τον Δασκαλογιάννη τον προόριζε για καθάρισμα μα τον καθυστερούσε για να τον χρησιμοποιήσει ως δόλωμα για να βάλει στο χέρι και τους αδελφούς του και επί τούτου έστειλε καράβι στα Αντικύθηρα με τον κατάλληλο άνθρωπο, που κρατούσε γράμματα από τον πασά μα και από τον Δασκαλογιάννη (που έγραψε όπως το απαιτούσε ο πασάς). Ευτυχώς καταλάβανε οι αδερφοί του Δασκαλογιάννη, και δεν πήγανε να τους συλλάβει και αυτούς. Άμα κατάλαβε ο πασάς ότι δεν φέρνει αποτέλεσμα με το δόλωμα, αποφάσισε να καθαρίσει τον Δασκαλογιάννη, όμως πρώτο ήθελε να τον ανακρίνει και του είπε:

Πασάς: *«Οι Σφακιανοί δοσίματα, χαράτζια δεν εδίδα.*

Πες μου ίντα' τον αφορμή κι έπεσες στην παγίδα;»

Και ο Δασκαλογιάννης απάντησε:

«Εγώ κι αν είμαι Σφακιανός, παιδί της Κρήτης είμαι

και να θωρώ τσοι χριστιανούς στα βάσανα πονεί με»

Στις 17 Ιουνίου του έτους 1771 εφτιάξανε ειδική εξέδρα επί της οποίας εβάλλανε τον Δασκαλογιάννη και τον γδάρανε ζωντανό κόβοντας λωρίδες, τις σάρκες του, εκεί που είναι τώρα η προτομή του.

Πριν από την επανάσταση η επαρχία Σφακίων είχε 11.100 κατοίκους, διότι είχανε μαζευτεί από όλη την Κρήτη όσοι δεν μπορούσανε να βλέπουνε τους Τούρκους, αφού στα Σφακιά Τούρκοι δεν υπήρχανε. Όμως μετά την επανάσταση: 3.500 εσκοτωθήκανε στις μάχες 900 πεθάνανε από τις κακουχίες και τις στερήσεις των μαχών,

1.500 συνελήφθησαν αιχμάλωτοι, πολλοί εκπατριστίκανε και στα Σφακιά μείνανε μόνο 4.000, μα και αυτοί ζούσανε φοβερές δυσκολείες στα αποκαΐδια, αφού τα σπίτια των πολλών ήτανε χαλασμένα και τα πρόβατα, η βασική οικονομία των Σφακίων, δεν υπήρχανε πια.

Δεν επέτυχε η επανάσταση τον επιδιωκόμενο σκοπό, αφού ο Δασκαλογιάννης προδόθηκε από τους Ρώσους, άφησε όμως σημαντικές επιπτώσεις για την επανάσταση του 1821 που έγινε μετά από 50 χρόνια. Ο ρωσοτουρκικός πόλεμος ετέλειωσε το 1774 με τη νίκη της Ρωσίας και η αυτοκράτειρα Μεγάλη Αικατερίνη για να αμβλύνει τις εντυπώσεις για την προδοσία στα Ορλοφικά, από τη θέση της νικήτριας δύναμης, από το πρώτο άρθρο της συνθήκης του «Κιουτσούκ Καϊναρτζή», που υπεγράφη στο Βουλγαρικό χωριό, απαίτησε: α)Να αποφυλακισθούνε οι χριστιανοί της Κρήτης που κρατιούνται στις τουρκικές φυλακές β)Οι απελαθέντες χριστιανοί από την Κρήτη να επιτραπεί να επιστρέψουνε στις εστίες τους, γ)Να έχει το δικαίωμα η Ρωσία να ενδιαφέρεται για τους ορθόδοξους χριστιανούς που βρίσκονται στην τουρκική επικράτεια. Μα και εκτός της συνθήκης, η Μ. Αικατερίνη, επέτρεψε σε όσους Έλληνες το επιθυμούνε, να πάνε να εγκατασταθούνε σε ρωσικά εδάφη. Εκεί επλουτίσανε πολλοί Έλληνες, ειδικά στην περιοχή της Οδυσσού, και ανεδείχθησαν εθνικοί ευεργέτες, για τον ελληνικό λαό, μα και για τον απελευθερωτικό αγώνα. Εκεί ο Ξάνθος, ο Τσακάλωφ και ο Σκουφάς ιδρύσανε την «Φιλική Εταιρεία» το 1814 και εκεί είχανε το ταμείο τους την «Φιλογενή Κάσσα». Μα ακόμα είχε σημαντικές επιπτώσεις, το ότι η Μ. Αικατερίνη επέτρεψε στα καράβια των Ελλήνων να υψώνουνε ρωσική σημαία, αφού οι Τούρκοι δεν τολμούσανε να ενοχλούνε καράβια με τη ρωσική σημαία και, εν πολλοίς, το εμπόριο της ανατολικής Μεσογείου επέρασε σε Ελληνικά χέρια και Ελληνική ναυτιλία αναπτύχθηκε.

Αυτά οφείλονταν στον Δασκαλογιάννη. Είχανε σημαντικότερες επιπτώσεις στην ωρίμανση του ελληνικού λαού για, να επαναστατήσει το 1821.

Η οικογένεια του Δασκαλογιάννη

Πατέρας του Δασκαλογιάννη ήτανε ο Ανδρέας Βλάχος. Αδελφούς είχε τον Μανούσο, τον Νικόλα, τον Γιώργη, τον Παύλο και αδερφή την Κατίκω που την πήρε ο Α. Κριαράς. Αυτός επειδή ήξερε

πολλά γράμματα και ξένες γλώσσες, ακούγετο Δασκαλογιάννης, όπου αυτό επεκράτησε ως επώνυμο και με αυτό πέρασε στην ιστορία.

Παιδιά του Δασκαλογιάννη

1) Η Μαρία, που σαν συνελήφθει από τους Τούρκους την δώσανε του Αμπλού Αχμέτ πασά που ήτανε υπεύθυνος για τα οικονομικά της Κρήτης και αργότερα πήγε βεζύρης στην Κωνσταντινούπολη για υπασπιστής του σουλτάνου. Απέκτησε δύο παιδιά μα άμα πέθανε Αχμέτ και τα παιδιά της, αυτή πήγε καλόγρια στην Τίνο με το μοναστικό όνομα Πελαγία. Αυτή πέθανε το 1823.
2) Την Ελευθερούσα την πήρε ο Χουσεΐν Μπέης Βαλής (νομάρχης) της Σμύρνης. Απέκτησε και αυτή δύο παιδιά και άμα πέθανε ο άντρας της τα παιδιά τα έκανε χριστιανάκια.
3) Την Ανθούσα την πήρε ένας Δασκαλάκης από τους Δασκαλιανούς του Καλλικράτη και κατοίκησανε στις Δαφνές Ηρακλείου όπου επειδή ήτανε παχουλός ακούγετο Παχυνάκης και ήτανε γιός της ο Πεντακοσίαρχος Ανδρέας Παχυνάκης που τον συνέλαβαν οι Τούρκοι και τον σκοτώσανε στην Μονή Τοπλού, στο Λασιθί.
4) Την Χρυσή που την πήρε ένας Μιχελιούδης που τον παρανομιάζανε Πασαραμαντή και μια κόρη της ήτανε πρόγιαγιά των Βαρδινογιάννηδων.
5) Τον Ανδρέα και 6) Τον Νικόλαο που πέθανε σε μικρή ηλικία.

Εγγόνια του Δασκαλογιάννη από τον γιο του Ανδρέα

Ο Ανδρέας γιός του Δασκαλογιάννη, απέκτησε τα παρακάτω παιδιά που πήρε γυναίκα από τους Σεϊμένηδες: Τον Γιώργη που για τη λεβενδιά του ακούγετο Τσελεπής και που ως αρχηγός 1500 ανδρών, από τις επαρχίες των Χανίων, εσκοτώθηκε μαχόμενος στην Κάντανο τέλη του 1821, τον Γιάννη που όταν πέρασε ο Μ. Ναπολέων από τα Σφακιά τον πήρε με 80 ακόμα Σφακιανούς και τον είχε αρχηγό της ανακτορικής φρουράς, τον Μανούσο που πήρε γυναίκα από τους Μόρους του Ασκύφου. Είχε και τρεις κόρες που τη μία την πήρε γυναίκα του ο Γωργακομάρκος, από τους Δασκαλιανούς του Καλλικράτη και ήτανε γιος της ο Γεώργιος Δαιμωνάκης που σκοτώθηκε ως αρχηγός 160 ανδρών τον Μάρτη του 1821 στο Γαλάτσι της Βλαχιάς που εμάχετο μαζί με τον Υψηλάντη. Παιδιά του Μανούσου, δισέγγονα του Δασκαλογιάννη ήτανε, ο Γιώργης που σαν

αρχηγός των δυτικών Σφακίων εσκοτώθηκε σε μάχη στο Λιμνί της Ανώπολης 05-05-1867, όπου τον διεδέχτη ο αδελφός του Νικόλαος.

Ο φονευθής στο Λιμνί Γ.Δασκαλάκης ακούγεται και σαν ο δεύτερος Τσελεπής. Μα έχομε και τρίτον Γεώργιο Δασκαλάκη, αυτόν που διεδέχτη τον φονευθέντα αδελφό του όπου και αυτός εθυσιάστηκε για την πατρίδα. Κατά την επανάσταση του 1897. Ήταν φοιτητής της ιατρικής και πήγε σαν επίκουρος γιατρός και προσέφερε τις ιατρικές του υπηρεσίες στους τραυματίες, μα ετραυματήθηκε στη μάχη των Λιβαδίων. Επέθανε το 1902.

Ο Στρατάρχης της Γαλλίας Κάρολος Βούρβαχης

Στην επανάσταση του Δασκαλογιάννη το 1770, ολομόναχα τα Σφακιά έγιναν κυριολεκτικά ολοκαύτωμα. Φυσικά ο Δασκαλογιάννης δεν ενόμιζε ότι οι Σφακιανοί θα νικούσανε μία αυτοκρατορία, επόνταρε όμως στις υποσχέσεις των ναυάρχων της Ρωσίας, Αλέξη και Θεοδώρου Ορλώφ που δήλωναν ότι όταν θα αρχίσει επανάσταση στην ξηρά από τους επαναστάτες στην Κρήτη, ο ρωσικός στόλος θα χτυπά με τα κανόνια του από τη θάλασσα και ακόμα επερίμενε κινητοποίηση και από την άλλη Κρήτη μα, αφού οι Ρώσοι δεν φανήκανε, η άλλη Κρήτη δεν εκινήθηκε, τα Σφακιά έγιναν στάχτη. Επειδή στην επαρχία αυτή δεν υπήρχανε ούτε τουρκικός πληθυσμός, ούτε τουρκικές υπηρεσίες, είχε αυξηθεί ο πληθυσμός των Σφακίων σε 11.100 άτομα. Κατά τη μάχη όμως πολλοί σκοτωθήκανε, πολλοί συνελήφθησαν αιχμάλωτοι, μα και όσοι μείνανε δεν μπορούσανε να επιβιώσουνε στα αποκαΐδια και εκπατριστήκανε πάρα πολλοί, όπου μείνανε μόνο 4.000 από τους 11.100.

Μεταξύ των σκοτωμένων ήτανε ο αρχηγός των Ασφενδιωτών Στρατής Βούρβαχης που σκοτώθηκε μαχόμενος στην Αράδαινα. Μεταξύ των εκπατρισθέντων ήτανε ο αδελφός του Στρατή Σωτήρης Βούρβαχης που πήρε την οικογένειά του και κατοίκησε στην Κεφαλλονιά όπου είχε ένα καράβι και εκτελούσε μεταφορές στα λιμάνια της Μεσογείου. Όταν είχε πόλεμο ο Μ. Ναπολέον στην Αίγυπτο, θέλανε από τη Γαλλία να του στείλουνε μήνυμα, μα δεν μπορούσανε να το στείλουνε με γαλλικό πλοίο, διότι οι Άγγλοι είχανε την Μεσόγειο μπλοκαρισμένη. Αναθέσαν λοιπόν στον Σωτήρη Βούρβαχη αυτή τη σημαντική αποστολή και, αφού την έφερε εις πέρας, του σπούδασε η γαλλική κυβέρνηση τους τρεις γιούς του 1)Ο

Νικόλαος Σ. Βούρβαχης σπούδασε μαθηματικά, μα αυτός ήτανε ιδιοφυΐα και μεγαλοφυΐα στο είδος του. Εδώσανε το όνομά του σε ένα όμιλο μαθηματικών. Έγινε μέλος της Βασιλικής Ακαδημίας POLNTEBY. 2)Ο Σήφης Σ. Βούρβαχης εσπούδασε και έκανε διπλωματική καριέρα όπου υπηρέτησε σε διάφορα προξενεία της Γαλλίας. 3)Ο Διονύσης Σ. Βούρβαχης εσπούδασε στη στρατιωτική σχολή ELECHE και το 1921 ήτανε συνταγματάρχης του γαλλικού στρατού μα τα παράτησε και ήρθε να πολεμήσει για την ελευθερία της Ελλάδος και το 1927 εμάχετο στο Καματερό ως επικεφαλής 2.000 Κεφαλλήνων μαζί με τον Νοταρά όπου και εσκοτώθηκε εκεί.

Ο γιός του Δ. Βούρβαχη, Κάρολος έκανε στρατιωτική καριέρα. Το 1870, όταν η Γαλλία είχε πόλεμο με την Γερμανία αυτός ήτανε διοικητής σώματος, μετά πήγε στην Αλγερία ως διοικητής στρατιάς.

Μα και ο αδελφός του Σωτήρη, ο Μανώλης Βούρβαχης, επολέμησε στην Αίγυπτο στο πλευρό του Μ. Ναπολέον μαζί και με άλλους Σφακιανούς.

Ο Β. Ψιλάκης στην Ιστορία της Κρήτης τ. β' σελ. 754 γράφει: *«Εκ των εν Σφακίοις δε Βουρβάχων, οι εν Κεφαλληνία αποκατασταθέντες κατά το 1770, εξ' ων οι εν Γαλλία διαπρέψαντες στρατιωτικοί, ο συνταγματάρχης Διονύσιος, ο αιχμαλωτισθείς αρχηγός των Κεφαλήνων, υπό του Ρεσίτ πασά εν Καματερώ της Αττικής και αποκεφαλισθείς και ο υιός αυτού Κάρολος, ο περιώνυμος στρατάρχης της Γαλλίας».*

Τα στοιχεία για να γραφτεί το παρόν κείμενο τα άντλησα:

- α) Από την Ιστορία της Κρήτης του Β. Ψιλάκη.
- β) Από το «Ιστορικό της οικογένειας Βούρβαχη», γραμμένο από τον Νικολαΐδη Σ. Βούρβαχη, αντισυνταγματάρχη, εμπορικών σύμβουλο της Ελληνικής Πρεσβείας στο Παρίσι το 1939.
- γ) Από εγκυκλοπαίδειες
- δ) Από εμπειρίες και βιώματα που έζησα στα πολυτάραχα χρόνια.

Κανάκης Ι. Γερωνυμάκης

Ο Συνταγματάρχης Διονύσιος Βούρβαχης

Ο Στρατάρχης της Γαλλίας Κάρολος Βούρβαχης

Ο ΓΙΑΝΝΙΤΣΑΡΟΣ ΑΛΗΔΑΚΗΣ

Στον Εμπρόσνερο, ήτανε ένας τιμαριούχος Ενετός που άμα καταλάβανε την Κρήτη οι Τούρκοι, αυτός ετούρκεψε για να διατηρήσει τα πλούτη του και τα προνόμιά του. Απόγονός του ήταν ο Αληδάκης. Ήτανε πάρα πολύ σκληρός ο Αληδάκης ήτανε πρόβλημα για τον Αποκόρωνα μα και για την ανατολική Κυδωνία. Από τους Σφακιανούς είχε καταπατήσει βοσκοτόπους του Καλλικράτη και του Ασκύφου. Μα και οι Σφακιανοί τον «τρυγούσανε» κλέβοντας του πολύ συχνά (όπως και από όλους τους Τούρκους κλέβανε γιδοπρόβατα και βουϊδογαϊδουρα) «Κακούς γείτονες» αποκαλούσε τους Σφακιανούς και όταν τους θεωρούσε ευάλωτους, μετά την καταστροφή που υπέστησαν με την επανάσταση του Δασκαλογιάννη συγκέντρωνε πολεμικό υλικό και εστρατολογούσε άντρες με σκοπό να βγει στα Σφακιά να τα σβήσει από τον χάρτη. Εμάθανε όμως οι Σφακιανοί τις προθέσεις του και υπό την αρχηγία του Μανούσακα εσυγκεντρωθήκανε στο Ασκύφου και κάμανε τα σχέδια και ένα πρωί της άνοιξης του 1774 όταν εξημέρωνε ευρέθηκε ο πύργος του Αληδάκη πολιορκημένος από τους Σφακιανούς. Άντρες, γυναίκες, κληρικοί και λαϊκοί. Εκεί είχανε το ηρωικό τους ραντεβού. Δεν είχανε ενημερώσει τους Αποκορωνιώτες, φοβούμενοι μήπως διαρρεύσει το μυστικό ενώ αυτοί πολύ ποντάρανε στον αιφνιδιασμό. Μόλις άνοιξε το παράθυρο ο Αληδάκης, για να δώσει εντολές και οδηγίες άρχισε το «πατιρντί». Δεν ενδιαφερθήκανε οι Τούρκοι του Εμπρόσνερου για συμπαράσταση στον Αληδάκη, μα ούτε στους Σφακιανούς δεν συμπαραστάθηκε κανείς. Διακόσους άντρες είχε στη φρουρά και την υπηρεσία του. Όλους τους σκοτώσανε οι Σφακιανοί μα πέσανε ηρωικά και από αυτούς: δύο από τους 14 παπάδες, δύο από τις 18 γυναίκες και 16 άλλα παληκάρια. Δύο μέρες εκουβαλούσανε με τα μουλαρογαϊδουρα του Αληδάκη, με δικά τους μουλαρογαϊδουρα και με τις ράχες τους για να μεταφέρουνε τον κινητό πλούτο του Αληδάκη στο Ασκύφου στο λιβάδι να τον διαμοιραστούνε.

Δεν είναι σπάνιο που συμπαραστέκονταν και οι γυναίκες στις μάχες μα συνήθως σε αμυντικές μάχες. Εδώ όμως σε εκστρατευτική επιχείρηση εσηκωθήκανε νύχτα 18 γυναίκες από τα Σφακιά και πήγανε στον Εμπρόσνιερο να πολεμήσουνε. Από τις γυναίκες

εσκοτώθηκε η Μπουρμαχοκατσουλή από το Ασφένδου και η Σγουραφιλιά από την Ίμβρο.

*«Κλαίν την Μπουρμαχοκατσουλή με τη χοντρή πλεξούδα
Που επολέμα αντρίστηκα κι ας ήταν κοπελούδα
Κλαίσιν και τη Σγουραφιλιά που 'κανε τα λαγούμια
Κι έκανε τα παιδιά 'ρφανά και χήρες τα χανούμια
Απού την πήρε μπαλωτέ κι έπεσεν εις το δώμα
Κι επήρε μπόρμπερη φωθιά και τηνε κάνει λυώμα*

Με τον σκοτωμό του Αληδάκη εξαναγύρισαν στους ιδιοκτήτες τους και οι καταπατημένοι βοσκότοποι στους Καλλικρατιανούς και στους Ασκυφιώτες.

Η Επανάσταση του 1821

Στην Ελλάδα η πρώτη οργανωμένη επανάσταση στον ελληνικό χώρο ήταν η Επανάσταση που κάνανε οι Σφακιανοί με τον Δασκαλογιάννη κατά των Τούρκων. 50 χρόνια αργότερα έγινε η μεγάλη και η σπουδαιότερη επανάσταση του 1821. Τρεις σπουδαίοι Έλληνες που ζούσανε στην Οδυσσό της Ρωσίας. Ήταν κορυφαίοι οικονομικά, πατριωτικά, ηρωικά και πνευματικά. Οι Σκουφάς, Ξάνθος και ο Τσακάλωφ. Το 1814 εκεί στην Οδυσσό εφτιάξανε την Φιλική Εταιρεία. Είχανε ισχυρά πλοκάμια κυρίως στην ηπειρωτική Ελλάδα. Στην Κρήτη ίσως διότι την θεωρούσανε αποκομμένη και απομεμακρυσμένη δεν καταβάλανε ιδιαίτερη προσπάθεια. Το δέντρο που φύτεψαν αυτοί οι τρεις σπουδαίοι Έλληνες αναπτύχθηκε και άρχισε να κάνει καρπούς, μα στην Κρήτη δεν ήτανε ενήμεροι για τις σχετικές εξελίξεις. Όμως Σφακιανοί караβοκύρηδες εφέρανε το νέο αυτό στα Σφακιά και καλέσανε στις 7-4-1821 τους πρόκριτους και τους καπετάνιους των Σφακίων στα Γλυκά Νερά μεταξύ Χώρας Σφακίων και Λουτρού για να συσκεφτούνε. Αποφασίσανε να καλέσουνε ευρύτερη συγκέντρωση στο Λουτρό στις 15-4-1821. Πραγματικά στο Λουτρό συγκεντρώθηκαν εκατοντάδες προσωπικότητες από όλη την Κρήτη και ήτανε η πρώτη κίνηση και μάλιστα άρχισαν οι προσφορές για τον αγώνα μα πάλι είπανε ότι μία τόσο μεγάλη απόφαση έχει και μεγάλη ευθύνη και εστείλανε ανθρώπους σε όλη την Κρήτη στα κατάλληλα πρόσωπα και τους καλούσανε να προσέλθουνε στη Θυμιανή Παναγία Σφακίων την 29-5-1821 για να αποφασίσουνε όλοι μαζί το τεράστιο αυτό εγχείρημα.

Πάνω από 1.500 άντρες το ξαθέρι της Κρήτης βρεθήκανε εκεί αυτή την ημέρα.

Θυμιανή Παναγία. Είναι η Αγία Λαύρα της Κρήτης

Η Θυμιανή Παναγιά

Η Συγκέντρωση στη Θυμιανή Παναγιά στα Σφακιά

Την 29^η Μαΐου 1821 συγκεντρωθήκανε στην Θυμιανή Παναγιά Σφακίων από όλη την Κρήτη καπεταναίοι και προύχοντες να αποφασίσουνε για την κήρυξη της επανάστασης. Ορίσανε προσωρινή επαναστατική κυβέρνηση που την ονομάσανε «Καγκελαρία Σφακίων».

Τα πρώτα μέλη της προσωρινής κυβέρνησης ήτανε: 1)Γεώργιος Μοράκης, πρωτοπαπάς Σφακίων, 2)Ιωάννης Πολιουδάκης, 3)Σήφης Παπαδάκης, 4)Στρατής Βουρδουμπάς, 5)Ανδρέας Κριαράς, 6)Αναγνώστης Ψαρουδάκης.

Εκάμανε κατανομή των αξιωμάτων και ορίσανε τους αρχηγούς και οπλαρχηγούς κατά επαρχίες και διαμερίσματα. Η Θυμιανή Παναγία μέχρι τότε ήτανε ένα μοναστήρι των Σφακίων. Από τότε όμως έγινε η Αγία Λαύρα της Κρήτης. Αμέσως άρχισε ο έρανος και οι προσφορές για τον αγώνα. Όλοι με ενθουσιασμό εδέχονταν επανάσταση στην Κρήτη.

Επιτροπή Φορολογίας και Εισαγωγών – Εξαγωγών Προϊόντων κατά την επανάσταση του 1821 στα Σφακιά

1)Χατζή Στρατής Βουρδουμπάς, 2)Χατζή Στρατής Μπελιβανάκης,
3)Χατζή Αντώνης Γιαλεράκης, 4) Κωνσταντίνος Μαυριγιαννάκης,
5)Αναγνώστης Γερωνυμάκης, 6)Χατζη Αναγνώστης Γρηγοράκης,
7)Χατζή Σταυριανός Γιαλεράκης.

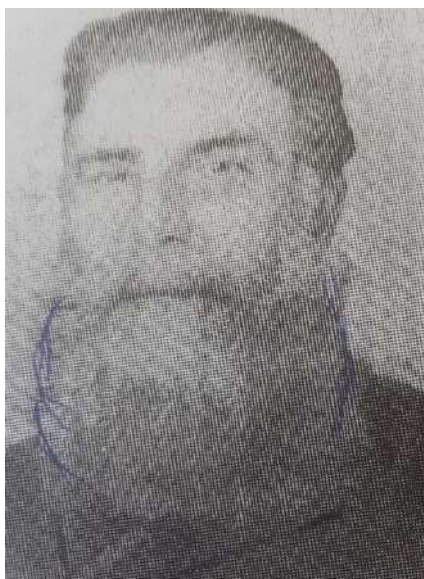
Η πρώτη μάχη εδόθηκε στον Λούλο Κεραμειών όπου εξουδετερώσανε Τούρκους υπό τον Ταμπουρατζή και όσοι δεν σκοτωθήκανε το βάλανε στα πόδια εγκαταλείποντας νεκρούς και πολεμικό υλικό, που τόσο το είχανε ανάγκη οι επαναστάτες. Στη συνέχεια εδοθήκανε πάρα πολλές μάχες που συνήθως είχανε την πρωτοβουλία και τις νίκες οι επαναστάτες. Μικρή μάχη μα είχε μεγάλησημασία. Ήτανε η πρώτη μάχη και η πρώτη νίκη.

Την 15-7-1821, ο Καούνης με 12.000 στρατό εβγήκε και έκαψε τον Καλλικράτη. Την 16-7 έκαψε το Ασφένδου μα την 17^η του μηνός, μη τολμώντας να εισχωρήσει στα ενδότερα της επαρχίας έφευγε από του Κατρέ τον Λαγκό, μα εκεί τον περιμένανε τετρακόσιοι Σφακιανοί υπό τους Αναγνώστη Μανουσέλη, Γεώργιο Δεληγιαννάκη, Αναγνώστη Μανουσογιαννάκη και τον Πρωτοπαπαδάκη από το Ασκύφου.

Όπως μας γράφει ο Β. Ψιλάκης στην Ιστορία της Κρήτης τ. Γ' σελ. 1674-1678 είχε απώλειες «υπέρ τους δις χιλίους». Ο Καούνης, στον Κατρέ τον Λαγκό.

Ο σουλτάνος εξορίζετο αντιμετωπίζοντας τους επαναστάτες και στην Ηπειρωτική Ελλάδα και εξήτησε με ανταλλάγματα την συμπαράσταση του σατράπου της Αιγύπτου όπου το 1821 εφτάσανε στη Σούδα 114 πλοία φορτωμένα με εφόδια, πολεμοφόδια και στρατό. Το 1824 εισέβαλε ο Χουσεΐν πασάς στα Σφακιά με ισχυρή δύναμη. Επροχώρησε στο Λουτρό όπου οι επαναστάτες, βλέποντες ότι δεν έχουνε την δύναμη να τον αντιμετωπίσουνε, εκάψανε τις αποθήκες για να μην τις λεηλατήσει ο εχθρός και φύγανε στα βουνά.

ΗΡΩΕΣ ΤΩΝ ΑΠΕΛΕΥΘΕΡΩΤΙΚΩΝ ΑΓΩΝΩΝ

Ο Στρατηγός του Δασκαλογιάννη
Ο Αντρουλιές Μοράκης. Το 1821 ήταν έπαρχος στον Αποκόρωνα. Στον στόλο του Λάμπρου Κατσώνη ήταν διοικητής στο πλοίο «Αχιλλεύς» Το 1833 τον απαγχώνισαν οι Τούρκοι.

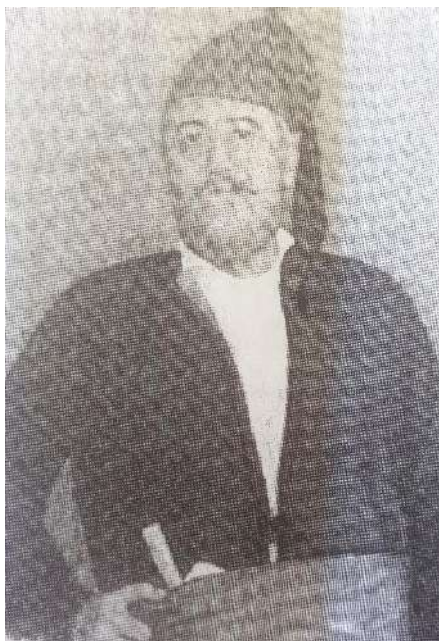
Κορυφαίος Οπλαρχηγός από την Ανόπολη. Το 1828 επί Ρεϊνέκ ήτανε στρατάρχης ο Βαρδουλομανούσος από τα Λιβανιανά της Ανόπολης.

Σήφακας, Κωνσταντουδάκης 1771 – 1823 ήτανε η καταγωγή του από τους Κουτρομπάδες της Ίμπρου. Ήτανε ηρωικός οπλαρχηγός στην περιοχή του Μελιδόνι Αποκόρωνα

Γιάννης Καραβίτης από την Ανόπολη 1883-1939. Επολέμησε ηρωικά στους Απελευθερωτικούς Πολέμους, στον Μακεδονικό και στον Βόρειο Ηπειρωτικό Αγώνα. Ο Παύλος Μελάς τον αποκαλούσε «Μελαγό Απόλλωνα με ψυχή λιονταριού» και άλλος καπετάνιος έλεγε «Πεθαίνεις ήσυχα όπως τον Καραβήτη, μόνον όταν εκπληρώσεις το καθήκον σου προς την πατρίδα όπως εκείνος.

Βαρδινογιάννη Γιάννη
Γενικός Αρχηγός Σφακίων στην επανάσταση του 1897-1898 από τον Αγ. Γιάννη Σφακίων

Ευθύμιος Καούδης από τον Καλλικράτη. επολέμησε στους Απελευθερωτικούς Αγώνες και στον Μακεδονικό Αγώνα, μα είχε πολεμήσει και στην επανάσταση της Μεταπολίτευσης. Όταν εσκοτώθηκε ο Παύλος Μελάς, για κάποιες μέρες ήτανε αυτός Γενικός Αρχηγός του Μακεδονικού Αγώνα προσωρινά.

Ο Γεώργιος Δασκαλάκης 1782-1822 «Τσελέτης»
Εσκοτώθηκε τέλη του 1822 στην Κάντανο. Όταν είχε τους Τούρκους πολιορκημένους ως αρχηγός 1.500 ανδρών

Χατζή – Γιώργος Κελαϊδής
Στρατηγός του 1821 από το Μουρί Σφακίων. Επολέμησε στη Βλαχία, στη Σάμο στην Ελλάδα και στην Κρήτη. Το 1824 εθυσιάστηκαν 35 ήρωες στο φαράγγι της Αράδενας, μα σώσανε τα γυναικόπεδα, που είχανε καταφύγει εκεί. Ο Χατζή Γιώργος ήτανε στρατηγός.

Ο Κωσταρός Βολουδάκης, ήτανε Βουβιανονιπριώτης. Μετοίκησε στον Βαφέ και έγινε αρχηγός του Αποκόρωνα. Είχε και διπλωματικές ικανότητες και είχε αλληλογραφία με παράγοντες του εξωτερικού για τον αγώνα, όπως με τον Βίκτωρα Ουγκώ

Αναγνώστης Μανουσογιαννάκης από την Ίμπρο. Κορυφαίος οπλαρχηγός των απελευθερωτικών αγώνων Αναγνωρίστηκε στρατάρχης το 1828 επί Ρεϊνέκ

Γιώργος Δεληγιαννάκης από Ασφένδου Αρχηγός Αμαρίου. Εσκοτώθηκε σε μάχη τον Νοέμβριο του 1821 στους Αρμενόκαμπους Ρεθύμνου

Πάυλος Ντεντηδάκης από τις Κομητάδες, αρχηγός Μαλεβιζίου. Εσκοτώθηκε στη μάχη στην Τήλισσο το 1867 στα 39 του χρόνια στην επανάσταση του 1866-1869.

Η κατάληψη της Γραμπούσας

Το φρούριο της Γραμπούσας επιχειρήσανε να το καταλάβουνε οι επαναστάτες το 1823 όπου επήγε ο Ασκυφιώτης πεντακοσίαρχος Μπουζομάρκος με αρκετούς άντρες μα αυτή η επιχείρηση είχε τραγική αποτυχία. Εσκοτώθηκε ο Μπουζομάρκος και 83 από τους άντρες του.

Το 1825 οι Σφακιανοί που ήτανε στα Αντικύθηρα, είχανε σχέδιο για να καταλάβουνε τη Γραμπούσα με αρχηγό τον Ανωπολίτη Αναγνώστη Παναγιωτάκη. Παράλληλα και άλλοι Κρητικοί από το Ναύπλιο εκάνανε και αυτοί σχέδιο για την κατάληψη της Γραμπούσας. Στις 29-7-1825, 700 Κρητικοί με 13 καράβια με αρχηγό τον Δημήτριο Καλέργη εξεκινήσανε για την Γραμπούσα. Επεράσανε και από την Μονεμβασιά και πήρανε ακόμα 150 άντρες. Επεράσανε και από τα Αντικύθηρα για να πάρουνε και τους Σφακιανούς, μα αυτοί κάνανε δικά τους σχέδια και (κακώς, πολύ κακώς) είπανε πως δεν τους είχανε ούτε συνεννοηθεί, αλλά ούτε και δεν τους είχανε ενημερώσει και αφού δεν ήταν και έτοιμοι, δεν τους ακολούθησαν. Όμως μόλις φύγανε οι άλλοι Κρήτες, με αρχηγό τους τον Δημήτριο Καλέργη, εμπήκανε στην βάρκα του Βρατσόλη οι Σφακιανοί, ο Αναγνώστης Παναγιωτάκης, αρχηγός τους, Εμμανουήλ Βρατσόλης, Ανδρέας Παχυνάκης, Π. Κριαράς, Ι. Ρούκουνας, Ν. Βερυκάκης, Ι. Κριαράς, Μ. Κουλέτος, Αναγν. Ψαρουδάκης, Ι. Τσιλιμπινάκης, Μαν. και Ανδρέας Φουντουλάκηδες, Γ. Τούμπας, Ι. Σεϊμένης, και Ι. Περτσουλινάκης και ολοταχώς εφτάσανε στο Τηγάνι κοντά στη Γραμπούσα πριν να ξημερώσει. Εκεί βρήκανε κάποιον Πετρή Χριστιανό που τον είχε ο μπέης του φρουρίου, για να φυλάει το χαρέμι του. Του είπανε ότι είναι αυτοί που θα αντικαταστήσουνε την φρουρά. Από κάποιον Αρετά που πουλούσε τρόφιμα στο φρούριο. Ξέρανε και ότι η φρουρά αντικαθίσταται κάθε τέλος του μηνός μα και άλλα χρήσιμα στοιχεία. Ο Πετρής τους είπε ότι του είχανε παραγγείλει μόλις έρθουνε να ρίξει δύο πιστολιές, για να έρθει η βάρκα να τους πάρει. Έριξε τις πιστολιές ήρθε η βάρκα, μα ο μπέης μόλις τους είδε του φανήκανε παράξενες φάτσες και τους είπε να «σαλαβαντίσουνε» (να πούνε τουρκική προσευχή) για να βεβαιωθεί ότι είναι Τούρκοι.

Ο Παχυνάκης έζησε εμπορευόμενος στη Σμύρνη και ήξερε και τουρκικά να μιλά και ήξερε και πως σαλαβαντίζουνε και αφού «εσαλαβάντισε» εκέρδισε την εμπιστοσύνη τους. Όταν μπήκανε στη βάρκα, ένας από τους Σφακιανούς εμίλησε ελληνικά και ένας Τούρκος

κατάλαβε πως είναι Έλληνες και σηκώθηκε για να αντιδράσει μα ο Ρούκουνος τον έσφαξε και τον έριξε στη θάλασσα και τους άλλους τους ξαρματώσανε.

Όταν φτάσανε στην Γραμπούσα είχαν κατέβει και οι άλλοι φρουροί για να μπούνε στη βάρκα να φύγουνε αφού πιστεύανε ότι ήρθανε οι αντικαταστάτες τους, μα οι Σφακιανοί τους ξαρματώσανε και τους αιχμαλωτίσανε, όπου η Γραμπούσα έπεσε αναίμακτα και ανώδυνα. Ο Βρατσόλης επήγε με την βάρκα του και ενημέρωσε και τους άλλους Έλληνες με τον Καλέργη πως έχουνε τα πράγματα. Ήρθανε και οι άλλοι Έλληνες στη Γραμπούσα μα επολιορκίσανε οι 850 τους 15 Σφακιανούς, τους εκπορθητές της Γραμπούσας, σε ένα σπίτι. Ο Ανωπολίτης Βερυκάκης εστάθηκε στην πόρτα για να δικαιολογήσει την κατάσταση μα τον σκοτώσανε. Οι Σφακιανοί, 15 έναντι 850 αναγκαστήκανε να παραδωθούνε. Τους ξαρματώσανε και αυτοί χωρίς τα όπλα τους μπήκανε στα καράβια τους και πήγανε στα Σφακιά αποφασισμένοι να εκδικηθούνε. Ο εξ Ηρακλείου Νεόφυτος Οικονόμου, εξαιρετικός άνθρωπος και εξαιρετικός πατριώτης και ο επίσης εξάιρετος άνθρωπος και πατριώτης Γ. Τσουδερός πήγανε και πήρανε τα όπλα των Σφακιανών από τη Γραμπούσα και τα πήγανε στους Σφακιανούς και κάτσανε μέρες στα Σφακιά προσπαθώντας και επιμένοντας στους Σφακιανούς, για το καλό του αγώνα να ξεχάσουνε το περιστατικό και να συναινέσουνε να συνεργάζονται όπως πριν.

Τελικά αποσπάσανε την υπόσχεση ότι δεν θα προβούνε σε εκδίκηση. Δεν ξανασυμπολεμήσανε όμως με τους Γραμπουσανούς, μόνο στην μάχη του Φραγκοκάστελου, ήρθε ο Ιωάννης Χάλης με 37 Γραμπουσιανούς όπου αυτός ήταν άρρωστος και πέθανε στην Ίμβρο στο σπίτι του Συντέκνου του Μανούσακα, όπως γράφει ο Παπαδοπετράκης στην Ιστορία των Σφακίων. Οι Γραμπουσιανοί, για να αμβλύνουνε την κακή και αντιπατριωτική αυτή πράξη τους, εκάλεσανε τον Α. Κριαρά να συμμετέχει στο διοικητικό συμβούλιο των Γραμπουσιανών μα αυτός δεν δέχτηκε ύστερα από αυτό τους το φέρσιμο. Επροτείνανε και στον Νεόφυτο Οικονόμου να μπει στο διοικητικό τους συμβούλιο μα και αυτός ο αξιοπρεπής άνθρωπος δεν δέχτηκε υπό αυτές τις συνθήκες να τους συνεργαστεί. Εβάλανε όμως στο Διοικητικό Συμβούλιο τους τον Κριτοβουλίδη όπου και στα απομνημονεύματά του έγγραψε όπως συμφέρει τους Γραμπουσιανούς. Ο Κριτοβουλίδης προσέφερε υπηρεσία με τα απομνημονεύματά του.

Επί μέρους όμως σε ότι αφορά την κατάληψη της Γραμπούσας προσέφερε κακή υπηρεσία διότι την υπόθεση γράφει όπως έχει, όμως τα ονόματα που αναφέρει είναι άλλα αντ' άλλων. Ο Β. Ψιλάκης στην Ιστορία της Κρήτης, σελ. 1886 και ο Ι. Μουρέλος στην Ιστορία της Κρήτης τ. Β'. σ.641 διαψεύδουν τα γραφόμενα του Κριτοβουλίδη, διότι: 1)Στα Γενικά Αρχεία του Κράτους (Ακαδημία Αθηνών) φάκελλος εκτελεστικού φ. 109 9/11/8/1825 φυλάγεται η πρώτη αναφορά που στείλανε οι εκπορθητές με χρονολογία 3-8-1825 και την υπογράφουνε εντελώς διαφορετικά ονόματα από αυτά που αναφέρει ο Κριτοβουλίδης. 2)Χαρακτηρίζεται «Πρωταθλητής» στην Ιστορία του Μουρέλου τ. Β'. σ. 639 ο Α. Παναγιωτάκης για την κατάληψη της Γραμπούσας. «Έτσι η τιμή της κατάληψης της Γραμβούσας, αναντίρρητα ανήκει στους 15 πραγματικά ηρωικούς περιφρονητές του θανάτου και δεν είναι μήτε δίκαιο μήτε ηθικό να τους την αφαιρέσει κανείς...» Μα και ο Τρικούπης δε συμφωνεί με τον Κριτοβουλίδη. Ο Κριτοβουλίδης είχε υποχρέωση να αναφέρει τα γεγονότα με τους Σφακιανούς και όχι να τα αποσιωπά. Έστω αν είχε διαφορετική άποψη έπρεπε να παρουσιάσει επιχειρήματα όχι να αποσιωπά και ούτε για επεισόδιο αναφέρει, ούτε για τον σκοτωμό του Βερυκάκη.

Η μάχη του Φραγκοκάστελλου

Ύστερα από τις καταστροφές που επροκάλεσε ο Χουσεΐν πασάς στην Κρήτη το 1824 ο απελευθερωτικός αγώνας στην Κρήτη ευρισκόταν σε κάμψη. Το 1827 από την Ηπειρωτική Ελλάδα οργανώσανε να στείλουνε εθελοντές για αναζωπύρωση του αγώνα και για αναπτέρωση του ηθικού στο λαό. Στις αρχές Φεβρουαρίου του 1828 έφτασε ο Χατζή Μιχάλης Νταλιάνης στα Σφακιά με 600 πεζούς και 70 ιππείς. Στις 8 Μαΐου με δικούς του άντρες και με Σφακιανούς έκαμε μία επιδρομή στο Ρέθυμνο και έδωσε μάχη με τον Οσμάν πασά όπου του σκοτώσαν 40 άντρες και πιάσανε αιχμαλώτους και πήραν και 6.000 πρόβατα τουρκικά.

Στη μάχη αυτή του Φραγκοκάστελλου συμμετείχε ο Γεώργιος Τσουδερός με 150 Αγιοβασιλειώτες και ο Ιωάννης Χάλης με 37 άντρες του ήρθε από το Θέρισσο για να συμπαρασταθεί, ήτανε όμως άρρωστος από τότε που ήρθε και διαρκούσης της μάχης επέθανε στην Ίμβρο στο σπίτι του συντέκνου του, του Μανούσακα.

Στις 15 Μαΐου έφτασε και ο Μουσταφά πασάς στον Πατσιανό με 8.000 πεζούς και 400 ιππείς. Άφησε τρεις μέρες τους στρατιώτες του να ξεκουραστούνε. Οι επαναστάτες επιμένανε να παρασύρουνε τον εχθρό στα βουνά και στα φαράγγια όπου και γνώστες του εδάφους είναι αυτοί μα και ο εχθρός δεν θα μπορεί να αξιοποιήσει τον όγκο των δυνάμεών του ειδικά στα φαράγγια. Μα ο Χατζή Μιχάλης ήτανε ηρωικότατος και φλογερός πατριώτης μα πολύ ισχυρογνώμων και επέμενε να δοθεί η μάχη στον κάμπο. Τελικά ετάχθηκαν οι άντρες του Τσουδερού και του Παπαδογιάννη από τον Καψοδάσο οι άλλοι επαναστάτες από τα δυτικά του Πατσιανού και ο Στρατής Δεληγιαννάκης με 60 μαχητές για να μην το καταλάβουνε οι εχθροί εκλείστηκε στο φρούριο που δεν ήτανε επανδρωμένο από εχθρούς. Την 18-5-1828 πρωινή ώρα άρχισε η μάχη από το μέρος της Αγίας Πελαγίας. Εκεί ήτανε ο ανιψιός του Χατζή Μιχάλη Κυριακούλης Αργυροκαστρίτης με 123 άντρες μα σε λίγη ώρα, σκοτωθήκανε όλοι. Στη συνέχεια χτυπήσανε την κύρια δύναμη του Χατζή Μιχάλη όπου σκοτώσανε 215 και από αυτούς. Ο Χατζή Μιχάλης, ήτανε μεταξύ των επιζώντων και πήγε να περάσει στο φρούριο από την ανατολική πύλη μα ήτανε φραγμένη από πτώματα και δεν τα κατάφερε και εμάχητο με το σπαθί του μέχρι που τον σκοτώσανε.

Τώρα ο Μουσταφά πασάς δεν επιτέθηκε στους άλλους επαναστάτες μα περιορίστηκε στην πολιορκία του Δεληγιαννάκη. Γύρω – γύρω από το φρούριο ήτανε 800 Τούρκοι σκοτωμένοι και 338 άντρες του Χ. Μιχάλη και η κατάσταση ήτανε ανυπόφοροι για πολιορκητές και για πολιορκημένους από αναθυμιάσεις. Στο Φρούριο είχαν εξαντληθεί τα τρόφιμα, το αλάτι, και τα ξύλα για το μαγείρεμα. Ο Μουσταφάς ζητούσε από τον Δεληγιαννάκη να παραδοθούνε μα δεν το δεχόντουσαν επουδενί, όσο και αν εξορίζονταν. Στις 24-5-28 εδέχτηκε τους όρους του Δεληγιαννάκη ο Μουσταφάς και του επέτρεψε να φύγει με τους άντρες του και με τον οπλισμό τους. Οι Τούρκοι πήγανε και καταβληστήκανε στην Ακασταρέ ανατολικά του φρουρίου. Ο Δεληγιαννάκης επήγε και ενώθηκε με τους άλλους επαναστάτες όπου πήγανε και βάλανε φωτιές γύρω – γύρω από τον καταυλισμό των Τούρκων και μετά τους χτυπήσανε όπου αυτοί ετάχθησαν εις άτακτον φυγή. Κατά την καταδίωξη γράφει ο Παπαδοπετράκης ότι είχανε οι Τούρκοι 1902 νεκρούς, ενώ ο Κριτοβουλίδης γράφει για 1.700. Ο Ψιλάκης γράφει στην Ιστορία της

Κρήτης ότι «η θεία πρόνοια οδήγησε τον Δεληγιαννάκη να κλειστεί στο φρούριο», διότι διαφορετικά η κατάσταση θα ήτανε εντελώς άλλη. Στη θέση και κατά την εποχή που έγινε αυτή η μάχη επαρουσιάζετο το φαινόμενο με τους «Δροσουλίτες». Οι Δροσουλίτες ήτανε ένα φαινόμενο στο οποίο δεν δόθηκε επιστημονική εξήγηση. Σαν ανθρώπινες σιλουέτες κινούμενες εξ' ανατολών προς το φρούριο. Πολλοί πιστεύανε ότι ήτανε οι ψυχές των στρατιωτών που χάσανε εκεί τη ζωή τους, μα φαίνεται πως ήτανε φυσικό φαινόμενο και από τότε που έγινε εκεί οικιστικός χώρος και φυτευτήκανε λιόφυτα και χτιστήκανε σπίτια, και γίνανε δρόμοι εξαφανίστηκαν οι συνθήκες που το δημιουργούσανε. Ήσανε οι Δροσουλίτες σκιές κινούμενες σαν από καπνό και τους έβλεπε στα 250 – 1000 μέτρα.

Χατζή Μιχάλης

Στρατής Δεληγιάννης

Ο φοβερός Μουσταφά Πασάς

Το Πρωτόκολλο του Λονδίνου

Το 1830, ύστερα από 9 χρόνια αγώνων και αιματοχυσίας, ήτανε ώριμα τα δεδομένα για να τύχει διεθνούς αναγνώρισεως το αναστηθέν Ελληνικό κράτος. Οι Κρητικοί θεωρούσανε βέβαιο ότι θα περιλαμβάνεται και η Κρήτη με τις απελευθερωμένες επαρχίες της Ελλάδος. Τότε οι μεγαλοκαπετάνιοι Δεληγιαννάκηδες Σήφης και Στρατής, μα και άλλοι Σφακιανοί, και άλλοι Κρητικοί, απογοητευμένοι από την αδικία, αφού είχανε στρυμωγμένους τους Αγαρινούς στα φρούρια τους και στα αστικά κέντρα μα οι Μεγάλες Δυνάμεις (και ειδικά η Αγγλία που εποφθαλμιούσε την Κρήτη) (όπως γράφει ο Ψιλάκης στην Ιστορία της Κρήτης τ. Δ. σελ. 2082 οι Άγγλοι λέγανε «όταν η Κρήτη θα πάψει να είναι τουρκική, τότε θα γίνει Αγγλική όχι μόνο για τις ανάγκες μας στην Μεσόγειο, μα και για τις ανάγκες μας

στις *Ινδίες*». Την θέληση των Μεγάλων Δυνάμεων την θεωρούσανε ίση με τη θέληση του Θεού και τους πλήγωνε βαριά η σκέψη ότι οι θυσίες τους πήγανε χαμένες. Αφού το μεγάλο τους όνειρο το είδανε γκρεμισμένο, πολλοί Σφακιανοί μα πολλοί και από όλη την Κρήτη, αρχηγοί εφύγανε στα νησιά και στην Πελοπόννησο.

Κατά την δεκαετία του 1830, την Κρήτη την παραχώρησε ο σουλτάνος στην Αίγυπτο του Μοχάμετ Αλή για την αξιόλογη συμπαράστασή του, όταν η επανάσταση τον είχε φέρει σε πολύ δύσκολη θέση. Έκανε έργα στην Κρήτη ο Μοχάμετ, μα όμως έβαλε βαριά φορολογία. Ο Μουσταφά πασάς παρέμεινε διοικητής της Κρήτης το 1830 κατά την αιγυπτοκρατική δεκαετία. Ήτανε και αυτός Αλβανός όπως και ο Μωχάμετ.

Το Κίνημα του Χαιρέτη

Οι Κρητικοί το 1841 ευρισκόμενοι και πάλι σε ανυπόφορη καταπίεση και φορολογικό ξεζούμισμα εκάμανε το επαναστατικό κίνημα του Χαιρέτη, όπου ο Σφακιανός ήρωας με την πένα, τη διπλωματία, μα και με τη συμμετοχή του στις επαναστάσεις ο Γεώργιος Ξενουδάκης, φοιτητής ακόμα στη νομική σχολή του νεοσύστατου τότε Πανεπιστημίου Αθηνών, εργάστηκε ως γραμματέας της επανάστασης αυτής.

Η Μεγάλη Επανάσταση της Κρήτης 1866 – 1869

Το 1858 εκάμανε μεγάλη συγκέντρωση στα Μπουτσουνάρια οι Χριστιανοί της Κρήτης διαμαρτυρόμενοι για την κακοποίηση που υφίσταται το Χριστιανικό στοιχείο από τους βάρβαρους κατακτητές του. Ο περιηγητής Γ. Περώ γράφει ότι τα αίτια που προκάλεσανε την επανάσταση του 1866 – 69 εσυσσωρεύτησαν επί μία οκταετία. Το 1856 ο Σουλτάνος πιεζόμενος από τις Μ. Δυνάμεις αναγκάστηκε με το «Χάτι Χουμαγιούν» (αυτοκρατορικό φερμάνι) να αναγνωρίσει κάποια δικαιώματα στους Ραγιάδες (σεβασμό, ανεξιθρησκείας, ζωής, τιμής και ιδιοκτησίας), μα επί διοικητού Βελή πασά, (γιού του Μουσταφά), δεν ήτανε σεβαστό κανένα ανθρώπινο δικαίωμα. Όταν πήγανε εισπράκτορες στους Λάκκους για να εισπράξουνε φόρους τους διώξανε, ενώ όταν πήγανε και στον Βαφέ για είσπραξη φόρων εσκοτώσανε 3 Αλβανούς. Στα Κεραμειά ετοιμάζονταν για εξέγερση και όταν έφτασε εκεί ο Αναγνώστης Μανουσογιαννάκης με ισχυρή

δύναμη Σφακιανών εκάλεσε ο Βελή πασάς τον Πωλογιωργάκη και του είπε να πάει να πει στους αρχηγούς των Σφακιανών να φύγουνε από την συνάθροιση και αυτός θα φορτώσει τα Σφακιά με δωρεές και προνόμια και αφού δεν έγινε δεκτή η πρότασή του έστειλε και τον Γιακουμή Χιονιά και τον Γιουσουφ Αγά, μα πάλι δεν κατάφερε τίποτα.

Στις 7-7-1858 με ειδικό φερμάνι εδόθησαν κάποιες βελτιωτικές μεταρρυθμίσεις «τανζιμάτ» σχετικά με θρησκευτικά, δικαστικά, φορολογικά και άλλα θέματα, μα και τη δημιουργία δημογεροντίας. Από το 1861 διοικητής της Κρήτης ήτανε ο Χακίμ Ισμαήλ πασάς μα και αυτός ήτανε χειρότερος από τους άλλους και οι λεγόμενες μεταρρυθμίσεις μένανε στα χαρτιά.

Το 1865 Λακιώτες με τον Χατζή Μιχάλη Γιάνναρη και Σφακιανοί με τον Αναγνώστη Μανουσογιαννάκη κάνανε συμβούλιο στον Ομαλό για προετοιμασία νέας εξέγερσης. Στις 16-5-1866 έγινε μεγάλη συγκέντρωση Παγκρήτια στα Μπουτσουνάρια και στείλανε υπόμνημα στον σουλτάνο και το κοινοποιούσανε στις Μεγάλες Δυνάμεις όπου εδιαμαρτύρονταν για την καταπίεση και την αβάστακτη φορολογία που υφίστανταν από τον πασά. Η απάντηση που λάβανε ήτανε απορριπτική και απειλητική. Την 21-8-1866 στο Ασκύφου εξεδόθει επίσημη διακήρυξη της επανάστασης. Η Αγγλία και η Γαλλία που είχανε υπογράψει συνθήκη περί σεβασμού των τουρκικών συνόρων στη συνθήκη των Παρισίων ήτανε αντίθετες μα η Ρωσία επαρότρυνε μέσο των προξενείων της. Στην Αθήνα και στη Σύρο κάνανε επιτροπές για συμπάρασταση του Κρητικού Αγώνα. Τα καράβια «ΚΡΗΤΗ», «ΕΝΩΣΗ», «ΑΡΚΑΔΙ» ΠΑΝΕΛΛΗΝΙΟ» και «ΥΔΡΑ», εφέρανε 2.310 τόνους πολεμοφόδια. Ανώτερη πολιτική εξουσία του αγώνα ήτανε η σχετική επιτροπή της Αθήνας. Αρχηγός στις 4 επαρχίες του Ν. Χανίων ήτανε ο Ι. Ζυμβρακάκης. Στα Σφακιά ο Σταμάτης Χιονουδάκης. Στις 4 επαρχίες του Ρεθύμνου αρχηγός ο Πάνος Κορωνέος. Στις 11 ανατολικές επαρχίες αρχηγός ο Μιχάλης Κόρακας. Για τη διπλωματία του αγώνα ορίσανε τον Παρθένιο Κελαϊδή από τα Σφακιά και τον Παρθένιο Περίδη από την Κίσαμο. Κορυφαίους αρχηγούς ορίσανε τον Χατζή Μιχάλη Γιάνναρη στην Κυδωνία τον Αναγνώστη Μανουσογιαννάκη στα Σφακιά, τον Κωσταρό Βολουδάκη στον Αποκόρωνα, τον Κωνσταντίνο Κριάρη στο Σέλινο, τον Μιχάλη Τσουδερό στον Άγιο Βασίλειο. Τον Μιχάλη Σκουλά στο Μυλοπόταμο, τον Παύλο Ντεντιδάκη από τις Κομητάδες

στο Μαλλεβίτσι, τον Νικόλαο Στιακάκη στο Κρυονέρι, τον Λ. Κατεχάκη στο Τέμενος, και Καινούριο, τον Αντώνη Ζωγράφο – Ξανθουδίδη, από Αράδενα Σφακίων, στην Πεδιάδα και τον Κωνσταντίνο Σφακιανάκη (εγγονό του Μιχελιουδόπαπα από τον Αγ. Γιάννη Σφακίων) στο Μεραμπέλο.

Η Τουρκία αύξησε τον στρατό της στην Κρήτη σε 45.000 και επιστράτευσε από Τούρκους της Κρήτης ακόμα 10.000 ενώ οι επαναστάτες ήτανε κάτω από 25.000.

Κατά τα μέσα Αυγούστου ο Κριάρης, πριν ακόμα αρχίσει η επανάσταση εκατάλαβε τον Σταυρό στην Κάντανο. Ο Σαχίν πασάς επιχείρησε να τον ανακαταλάβει μα τον καταδίωξαν οι Αποκορωνιώτες και έφυγε άτακτα αφήνοντας νεκρούς και πολύτιμο πολεμικό υλικό. Βλέποντας ο σουλτάνος την κρισιμότητα της κατάστασης, έστειλε στην Κρήτη τον Βεζύρη Μουσταφά πασά, γνωστό μας από τη μάχη Φραγγοκάστελου. Έφτασε στις 30-08-1866 και μόλις έφτασε εκάλεσε τους επαναστάτες να καταθέσουνε τα όπλα και υποσχότανε ικανοποίηση όλων των δίκαιων αιτημάτων μα στις 7-9-1866 του απάντησε η επιτροπή από τους Κάμπους ότι έχουνε στόχο «Ένωση ή θάνατο». Ο Μουσταφάς πήγε πρώτα από το Σέλινο και έσπασε την πολιορκία της Καντάνου και μετά γύρισε και έπληξε τα πολεμικά χωριά της ορεινής Κυδωνίας, έκαψε τους Λάκκους το Θέρισσο και τα Μεσκλά. Στις 12-10-1866 εκαταπολέμησε τον Ζυμβρακάκη στον Βαφέ. Στις 8-11-1866 εχτύπησε το Αρκάδι και οι επαναστάτες βάλανε φωτιά στις αποθήκες της πυρίτιδος όπου από την τεράστια έκρηξη εσκοτωθήκανε γύρω στους 1.000 άνθρωποι Έλληνες και εχθροί. Τα γεγονότα του Αρκαδίου συγκινήσανε την διεθνή κοινή γνώμη.

Στα Ηρακλειώτικα στον Άγιο Μύρωνα όσα γυναικόπαιδα βρήκανε τα σφαγιάσανε. Στην Τύλισο έγινε μεγάλη μάχη, όπου εσκοτωθήκανε 600 Τούρκοι και αρκετοί δικοί μας μεταξύ των οποίων και ο Παύλος Ντεντιδάκης από τις Κομητάδες αρχηγός Μαλεβιζίου. Τέλη Νοεμβρίου έφτασε στο Φόδελε το «ΠΑΝΕΛΛΗΝΙΟ» με τον Μανιάτη Πετροπουλάκη, με 350 εθελοντές και με πολεμοφόδια.

8-12-66 ο Μ. πασάς έπιασε πάλι ορεινή Κυδωνία και μετά επήγε στο Σέλινο όπου έστειλε γράμμα στα Σφακιά και καλούσε τους επαναστάτες να πάνε να του δηλώσουνε υποταγή γιατί διαφορετικά θα πάει αυτός και θα τα κάμει τα Σφακιά ολοκαύτωμα. Έστειλε και

δεύτερο γράμμα μα αφού ούτε απάντηση δεν έλαβε ούτε Σφακιανούς δεν είδε, επήγε αυτός με πλοία στην Αγ. Ρουμέλη και στο Φραγκοκάστελλο και απαιτούσε την δήλωση υποταγής. Ήτανε στα Σφακιά 25.000 γυναικόπαιδα από τις γειτονικές επαρχίες και αναγκαστήκανε να κάνουνε «πλασματική» δήλωση (όπως γράφει ο Μουρέλος στην ιστορία της Κρήτης) μα όταν ενόμιζε ότι επέτυχε το σκοπό του και έφευγε από του Κατρέ τον Λαγκό εκεί τον περιμένανε οι επαναστάτες και όπως γράφει ο Ψιλάκης στην ιστορία της Κρήτης, είχε απώλειες 1.200 άντρες ενώ ο Αμερικάνος πρόξενος Στίλμαν έγραψε ότι ήτανε η καταστροφικότερη μάχη του πολέμου για τους Τούρκους.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Δ΄

Η Σύμβαση της Χαλέπας

Κάθε φορά που κάνανε επανάσταση οι Κρήτες, κάποιες υποσχέσεις αποσπούσανε από τους βάρβαρους. Το 1856 με το «Χάτι Χουμαγιούν» υποσχέθηκαν κάποια πράγματα. Το 1868 με τον «Οργανικό Νόμο», πάλι υποσχέθηκαν κάποια πράγματα μα όλα αυτά μείνανε στα χαρτιά.

Το 1878, απιβδισμένοι και πάλι οι Κρήτες από το βαρύ φορολογικό ξεζούμισμα και από τις καταπιέσεις και τις ταπεινώσεις, ετοιμάζαν εξέγερση έχοντας υπόψη και το γεγονός ότι η Τουρκία είχε πόλεμο με τη Ρωσία, εθεώρησαν κατάλληλη την ευκαιρία για νέα επαναστατική εξέγερση. Είχανε αρχίσει να είναι αισθητά και τα πρώτα συμπτώματα για τον «μεγάλο ασθενή του Βοσπόρου» και η Τουρκία είχε καταστεί πιο συνεργάσιμη όπου πιεζόμενη από τις Μεγάλες Δυνάμεις, εδέχτηκε και κάνανε τη σύμβαση της Χαλέπας που αυτή τη φορά είχε και στην πράξη ελάφρυνση για τους σκλαβωμένους Κρήτες.

Είχε τα εξής βασικά άρθρα:

- 1) Στη Βουλή της Κρήτης, θα είναι 49 βουλευτές, Χριστιανοί και 31 μουσουλμάνοι.
- 2) Ο Γενικός Διοικητής της Κρήτης μπορεί να είναι Χριστιανός ή Μουσουλμάνος, όμως έπρεπε να έχει σύμβουλο από το αντίθετο θρήσκευμα.
- 3) Επίσημη γλώσσα πρέπει να είναι και η Τούρκικη και η Ελληνική.
- 4) Να υπηρετούνε στην χωροφυλακή κάτοικοι της Κρήτης Χριστιανοί και Μουσουλμάνοι. Μέχρι τότε ήτανε στην χωροφυλακή μόνο Τούρκοι και Αλβανοί, «ζαφτηγέδες».
- 5) Να υπάρχει πολιτική ισότητα ανάμεσα σε Έλληνες και Τούρκους.
- 6) Να χορηγηθεί γενική αμνηστία στους πολεμιστές.
- 7) Να έχουνε το δικαίωμα να ιδρύουνε φιλολογικούς Συλλόγους και να εκδίδουνε εφημερίδες (το 1887 έγινε η σύσταση της «Φιλεκπαιδευτικής αδελφότητας Σφακίων»).

Η Επανάσταση του 1889

Μετά από την Σύμβαση της Χαλέπας έγιναν στην Κρήτη δύο κόμματα των «Ευπόλητων» (που είχανε από τα Σφακιά τον Χαράλαμπο Πωλογιώργη) και των «Καραβανάδων» που είχανε από τα Σφακιά τον Ι. Σφακιανάκη. Στους Καραβανάδες ήτανε Πρόεδρος ο Μιχελιουδάκης και στους Ευπόλητους ο Κ. Μητσοτάκης. Όταν ο Κ. Μητσοτάκης έφυγε και επήγε δικαστής στο Ηράκλειο, τον αντικατέστησε στην Προεδρεία του κόμματος ο Ελευθέριος Βενιζέλος, που ήταν γιος της αδελφής του Κατίκως και που όταν πήγε ο Βενιζέλος Πρωθυπουργός της Ελλάδας στην Αθήνα το μετονόμασε σε κόμμα Φιλελευθέρων, από Ευπόλυτων.

Ο Ι. Σφακιανάκης ήταν εγγονός του Μιχελιουδόπαπα από τον Αγ. Ιωάννη Σφακίων. Γεννήθηκε στο Βραχάσι, που ήτανε το χωριό της γιαγιάς του και κατοίκησαν εκεί. Εκεί ήταν και ο πατέρας του Κ. Σφακιανάκης και ονομάστηκε Σφακιανάκης εκεί.

Ανεπίκαιρη ενέργεια των Καραβανάδων

Οι Καραβανάδες από την θέση της αντιπολίτευσης υπέβαλαν ψήφισμα για την ένωση της Κρήτης με την Ελλάδα μα επροκαλέσανε με αυτό το ψήφισμα μεγάλες αναταράξεις. Ούτε η Κυβέρνηση της Ελλάδος δεν θεώρησε κατάλληλη την περίπτωση και το αποκήρυξε, και οι Μεγάλες Δυνάμεις δεν το θέλανε. Με φερμάνι του Σουλτάνου ανακαλέσανε τη Σύμβαση της Χαλέπας. Οι Κρητικοί ξεκινούσανε και πάλι επαναστατική εξέγερση. Η Τουρκία αύξησε τον στρατό της στην Κρήτη. Οι αρχηγοί των επαναστατών έκαναν σύσκεψη στο Ασκύφου για τις επόμενες κινήσεις των. Τουρκικός στρατός εξόρμησε στο Ασκύφου για να χτυπήσει τους επαναστάτες μα τους αντιμετώπισαν και τους καταδίωξαν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Ε΄

Μεταπολιτευτική Επιτροπή Επανάσταση 1895-1898

Κατά την δεκαετία του 1890 ήταν πρωτοδίκης στον Βάμο (πρωτεύουσα του τότε νομού Σφακίων), ο από το Ασκύφου, Μανούσος Κούνδουρος. Αυτός εσκέφτηκε ότι η απόσταση που δύσκολα γίνεται με ένα βήμα, εύκολα γίνεται με δύο βήματα. Έκανε λοιπόν τη σκέψη ότι εύκολα μπορούμε να πάμε στην ηγεμονία και από την ηγεμονία εύκολα θα επιτύχομε την Ένωση. Με το σύνθημα «Ένωση ή θάνατος» έρχεται ο θάνατος μα δεν έρχεται η ένωση. Θα έχουμε το σύνθημα «Μεταπολίτευση» και άμα καταφέρομε το πρώτο βήμα της αυτονομίας, θα πάμε κοντά στο δεύτερο βήμα της ένωσης και θα το καταφέρομε και αυτό. Ο ίδιος ο Κούντουρος ήταν ο Πρόεδρος της Μεταπολιτευτικής Επιτροπής. Όμως η Κυβέρνηση Δεληγιάννη, από την Αθήνα ήτανε σφόδρα αντίθετη, και πάρα πολλοί Κρήτες ήταν επίσης αντίθετοι και αποκαλούσανε «προδότη» τον Μανούσο Κούνδουρο. Μα όπως είχε πει ο Ι. Τσουδερός, το 1869, οι κατακτητές δεν φεύγουνε ούτε με τη διπλωματία, μα ούτε με τα παρακάλια. Φεύγουνε με θυσίες, με ηρωισμούς και αιματοχυσίες:

Στις 3-9-1895 εκάλεσε στη θέση Κλίμα, κοντά στον Αλικάμπο, ο Πρόεδρος της Μεταπολιτευτικής Επιτροπής τους Καπετάνιους και τους Προεστούς για συζήτηση περί νέας εξεγέρσεως και στις 10-9-1895 στην Κράπη εσυγκεντρώθηκαν 1.500 άντρες που μεταξύ τους ήτανε και ο 90χρονος Κωσταρός Βολουδάκης, αρχηγός του Αποκόρωνα και αποφασίσανε την έναρξη της επαναστάσεως. Εκάνανε μάχες στις Βρύσες Αποκορώνου, στου Τσιβαρά, στα Σελιά Αγίου Βασιλείου, στην Επισκοπή Ρεθύμνου, στους Κάμπους Κυδωνίας, μα ιδιαίτερη βαρύτητα είχε η πολιορκία του Βάμου που άρχισε στις 4 Μαΐου 1896, όπου επολιόρκησαν 1.500 τούρκους στρατιώτες. Σ' αυτή την πολιορκία ήτανε πολλοί Σφακιανοί αρχηγοί με τα παληκάρια τους. Ο Σταύρος Πολέντας από το Ασκύφου, με τα χέρια του εσκότωσε τον Ταγματάρχη, αρχηγό των Τούρκων, μα και αυτός ετραυματίστηκε εκεί, όμως οι Τούρκοι ετραπήκανε σε φυγή. Η αντίδραση των Τούρκων ήτανε οι σφαγές που διέπραξαν στα Χανιά στους αμάχους.

Ο Βενιζέλος στο Ακρωτήρι

Ο Ελ. Βενιζέλος εβγήκε στο Ακρωτήρι με αρκετούς επαναστάτες από 2-24 του Γενάρη του 1897, όπου ήδη αναγνωρίζετο η ηγετική του φυσιογνωμία. Είχανε υψώσει εκεί και ελληνική σημαία, μα από τα πλοία των Μεγάλων Δυνάμεων, από το λιμάνι τους κανονιοβολήσανε και κόψανε και το κοντάρι της σημαίας. Όταν όμως είδανε ότι, κοντάρι της σημαίας έκανε το σώμα του ένα παλληκάρι, εσταμάτησε ο κανονιοβολισμός. Η οβίδα ήρθε από ρωσικό πλοίο, αυτή που χτύπησε τη σημαία.

Η αποχώρηση των Τούρκων

Τον Απρίλιο του 1897 εξέσπασε Ελληνοτουρκικός Πόλεμος κατά τον οποίο η χώρα μας νικήθηκε και επεβλήθησαν στην Ελλάδα βαρύτεροι όροι στη συνθήκη που υπεγράφη τον Νοέμβριο του 1897. Τον Ιούλιο του 1898 οι Μεγάλες Δυνάμεις ανακοίνωσαν ότι ισχύει το προσωρινό πολίτευμα της Κρήτης και ότι πενταμελής Επιτροπή Κρητών θα αναλάμβανε την διοίκηση του νησιού, ενώ οι 4 δυνάμεις σε συνεργασία με τους Πρόξενους τους θα διαχειρίζονταν την εξουσία. Στο νομό Χανίων εγκαταστάθηκαν Ιταλοί, στο Ρέθυμνο Ρώσοι, στο Ηράκλειο Άγγλοι και στο Λασιθί Γάλλοι. Όταν στο Ηράκλειο Άγγλοι στρατιώτες εσυνόδευαν Έλληνες υπαλλήλους, για να αντικαταστήσουνε τους Τούρκους στο τελωνείο, εξεσηκώθηκε ο τουρκικός όχλος και έκαιγε, έσφαζε, σκότωνε, όπου ο απολογισμός ήτανε 700 άμαχοι Χριστιανοί Κρήτες νεκροί, 17 Άγγλοι στρατιώτες και ο πρόξενος της Αγγλίας Λυσίμαχος Καλοκαιρινός.

Οι Άγγλοι απαγχόνισαν 18 Τούρκους και διέταξαν τον Τουρκικό στρατό να εγκαταλείψει την Κρήτη και την 2-11-1898 έφυγε και ο τελευταίος Τούρκος στρατιώτης από το νησί μας ύστερα από 227 χρόνια, 7 μήνες και 7 μέρες.

Στο κέντρο, ο μεγαλόσωμος βουλευτής Σφακίων Δασκαλογιώργης. Δίπλα του, άλλοι συνεπαρχιώτες πολεμιστές – στην Μαλάξα, όπως μας πληροφορεί καρτ-ποστάλ της εποχής. Δεύτερος δεξιά του, ο περίφημος Ανωπολίτης Μακεδονομάχος Καπετάν Γιάννης Καραβίτης. (Από το αρχείο του παπά – Γιώργη Σαβιολή ιερέα της Ανόπολης. Ο Δασκαλογιώργης ήτανε δισέγγονος του Δασκαλογιάννη.

*Ο Μανούσος Κούνδουρος (από αριστερά)
Με τον πατέρα του Ρούσο και τον αδερφό του Γιάννη*

Σήφης Λιάπης (Βολουδάκης)

Μετά από την εξέγερση του 1889, ο σουλτάνος ανακάλεσε την Σύμβαση της Χαλέπας. Τα κόμματα ήταν σε διαμάχη. Ο αγώνας στις αρχές της δεκαετίας του 1890 δεν ήταν σε έξαρση από τους μεγάλους αρχηγούς, όμως κάποιοι πατριώτες με δική τους πρωτοβουλία αντιδρούσαν ηρωικά και πατριωτικά σε μικρές ομάδες. Τέτοιος ήταν ο Σήφης Λιάπης. Ήταν στην Αθήνα, μα κάπου – κάπου εκατέβαινε στην Κρήτη ξαφνικά με μικρή ομάδα πάντα και σκότωνε τους πιο

σκληρούς Τούρκους. Στις γειτονικές επαρχίες που ήταν συγχωριανοί οι Χριστιανοί με τους Τούρκους, άμα κανείς Τούρκος επροκαλούσε κανένα Χριστιανό, συχνά ο Χριστιανός τον απειλούσε τον Τούρκο ότι θα το αναφέρει αυτό στον Λιάπη και αυτός δεν δέρνει, δεν μαλώνει, αυτός σκοτώνει!!! Το έμαθα αυτό από φίλους μου κατοίκους των γειτονικών επαρχιών.

Ο Λιαποσήφης δεν επεδίωκε προσωπικό συμφέρον, ούτε δεν επεδίωκε να τον αναγνωρίσει κανείς. Πηγαία αισθανόταν την ανάγκη να πατάσει τους Τούρκους που εκακοποιούσαν τους Χριστιανούς.

Στην Γαύδο πήγε μία φορά και είχαν εκεί οι Τούρκοι φρουρά από 7 Τούρκους και τους σκότωσε όλους και πήρε τα όπλα και τα πυρομαχικά τους και δεν ξαναπάτησε εκεί Τουρκικό πόδι και πολύ συχνά εσκότωνε τους κακούς Τούρκους. Ο Λιαποσήφης είχε οικογενειακά με ισχυρές οικογένειες και όταν τον σκοτώσανε στον Πειραιά, είπε κάποιος στον πιο ισχυρό εχθρό του: *«Κάτσε να πχεις καφέ και θα σου πω ένα καλό χαμπέρι να κεράσεις και εσύ. Εσκοτώσανε τον Λιαποσήφη στον Πειραιά».* Μα αυτός δεν το θεώρησε *«Καλό χαμπέρι»* και τον μάλωσε. *«Το κακό σου τον καιρό, χαμένο κορμί. Εκουτσοτρουλίσανε την επαρχία Σφακίων και το λες καλό χαμπέρι»;* Με γύρευε να με σκοτώσει, τον γύρευα να τον σκοτώσω, μα είναι

αλήθεια πως αυτός ήτανε το πρωτοπαλήκαρο της επαρχίας. Ήτανε φλογερός πατριώτης, ήτανε άφθαστος σε ηρωισμό, άφθαστος σε εξυπνάδα. Τέτοιοι άντρες σπάνια γίνονται όπως τον Διαποσήφη.

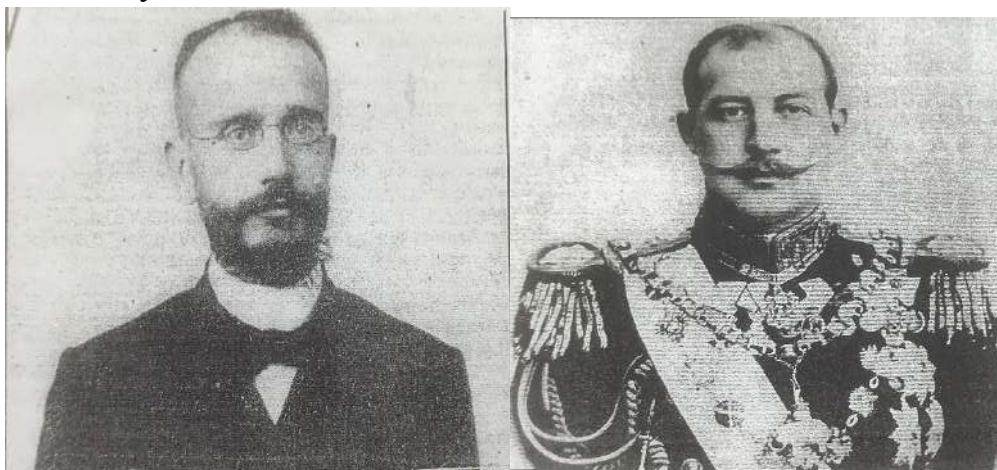
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΣΤ΄

Κρητική Πολιτεία

Ο Πρίγκιπας

Στις 9-8-1898 έφτασε στη Σούδα ο πρίγκιπας Γεώργιος. Τον είχαν υποδείξει οι Ρώσοι (επειδή η μητέρα του, η Όλγα Βασίλισσα ήτανε Ρωσίδα) τον δέχτηκαν οι Μεγάλες Δυνάμεις και τον καλοδέχτηκαν οι Κρητικοί. Η Κρήτη ήτανε ακόμα φόρου υποτελής στον Σουλτάνο και είχε αυτός λόγο ακόμα για την Κρήτη και ακόμα είχαμε διοικητή της Κρήτης Τούρκο μα για «Μουχιαβίρη» (υποδιοικητή της Κρήτης) υπέδειξε ο σουλτάνος τον Μανούσο Κούνδουρο.

Στις 18-8-1906 στους Κάμπους Κυδωνίας εκινδύνευσε ο Βενιζέλος από φανατικούς πριγκιπικούς. Τον προστάτεψε ο Σταύρος Πολέντας ο λεγόμενος «Σισανές» αν και ήτανε αυτός πριγκιπικός. Στις 12-12-1906 ανέλαβε ο Ζαΐμης ως Αρμοστής της Κρητικής Πολιτείας.

«Μια δεκάρα ένας Βενιζέλος»

Οι πολιτικοί ανταγωνισμοί όμως τάχιστα επανακάμπτον και είναι χαρακτηριστικό ένα γλαφυρό σχόλιο του 1902, απ' όπου το παρακάτω απόσπασμα: *Η κομματική εμπάθεια επί μακρόν υπήρξεν ενδημική ενώ η Κρήτη, ουδέν δε θαυμαστόν ότι ανεφάνη πάλι, αφ' ου παρήλθον αι πρώται παραφοραί της χαράς επί τη καταργήση*

«Μια πεντάρα ένας Πρίγκιπας!»

Αλλ' οι φίλοι του κ.Βενιζέλου, όπως προσβάλωσι δήθεν τον Ύπατον Αρμοστήν, έδωκαν τα κάτοπτρα ταύτα προς πώλησιν εις σμήνος λούστρων, οι οποίοι διασκορπισθέντες εις την αγοράν και τας οδούς της πόλεως, επιδεικτικώς εφώναζον «Μία πεντάρα ένας Πρίγκιπας!»

ΡΙΞΗ ΜΕΤΑΞΥ ΒΕΝΙΖΕΛΟΥ – ΠΡΙΓΚΙΠΑ

Η Κρητική Πολιτεία με σωστή διοίκηση άρχισε να δρομώνει κανονικά. Το πρώτο Συμβούλιο στην Κρητική Πολιτεία αποτελούσαν: 1)Ελευθέριος Βενιζέλος, δικαιοσύνης, 2)Μανούσος Κούνδουρος Εσωτερικών, 3)Κωνσταντίνος Φούμης, οικονομικών, 4)Νικόλαος

Γιαμαλάκης Παιδείας και Θρησκευμάτων και 5)ο Τούρκος Χασάν Σκυλιανάκης Δημόσιας Ασφάλειας.

Ο πρίγκιπας δεν έβλεπε τον εαυτό του σαν ηγεμόνα της Κρήτης, μα θεωρούσε την Κρήτη ιδιοκτησία του, μα ο Βενιζέλος ήθελε:

1) Να μην μας εξουσιάζουν οι ξένες δυνάμεις και να φύγουνε από την Κρήτη τα ξένα στρατεύματα.

2) Να συμμετέχει ο βασιλιάς της Ελλάδος στην επιλογή του ηγεμόνα της Κρήτης.

3) Να δημιουργηθεί Κρητική Χωροφυλακή με Έλληνες αξιωματικούς.

Όμως ο πρίγκιπας πίστευε ότι: *«Ο ηγεμών μετέχει ενεργώς και εποπτεύει πασών των υπηρεσιών και εν γένει κυβερνά και παριστά την πολιτεία»*. Διαφορετικές απόψεις.

Ο Βενιζέλος στις 22-2-1901 edήλωσε στον πρίγκιπα: *«Ως ένας από τους 300.000 κατοίκους της Κρήτης, δεν σας εκχωρώ το δικαίωμά μου ώστε μόνον εσείς να ρυθμίζετε αυτοβούλως την εθνική πολιτική του τόπου μας»*.

Στις 18-03-1901 απελύθη ο Βενιζέλος από το Υπουργικό Συμβούλιο. Ο Βενιζέλος έγραψε στην εφημερίδα του «ΚΗΡΥΞ» των Χανίων 5 άρθρα με τον τίτλο «Γένιτω φως», μα αυτά δεν αρέσανε στον πρίγκιπα και πέρασε από δίκη και καταδικάστηκε σε 15 μέρες φυλακή όπου τις έκαμε στο Καλάμι ο Βενιζέλος.

26-2-1905 υπέγραψε ο Βενιζέλος έγγραφο δια του οποίου εξητούσε τροποποίηση του Συντάγματος. Είχανε προκηρυχθεί εκλογές που η κάλη θα έβγαζε 64 βουλευτές και ο πρίγκιπας θα έβαζε 10 της επιλογής του. Οι αντιπριγκιπικοί edήλωσαν αποχή, όπου καλούσανε και τον λαό σε αποχή.

Η επανάσταση του Θέρισου

Στις 11-3-1906 η Επαναστατική Συνέλευση στο Θέρισο εκήρυξε την ένωση της Κρήτης με την Ελλάδα μα ήτανε και αντιπριγκιπική κίνηση αυτή.

Στις 23-7-1906 υπέβαλε η Επιτροπή υπόμνημα που επρόβλεπε την Οργάνωση Πολιτοφυλακής.

Στις 30-7-1906 εσήφισε η επιτροπή νέο Σύνταγμα.

Στις 12-9-1906 έφυγε ο πρίγκιπας νύχτα από τα νταμπακαριά όπου τον παράλαβε ρωσικό πλοίο.

Το 1909 φύγανε τα στρατεύματα των Μεγάλων Δυνάμεων, οργανώθηκε πολιτοφυλακή στην Κρητική Πολιτεία.

ΟΙ ΠΡΟΚΟΠΑΚΗΔΕΣ ΑΠΟ ΤΟΝ ΚΑΛΛΙΚΡΑΤΗ

Οι Προκοπάκηδες ήτανε αξιόλογη οικογένεια από τον Καλλικράτη. Ήτανε από τους «καλόσειρους» των Σφακίων. Συνετέλεσαν στους απελευθερωτικούς Αγώνες και έδωσαν αίμα και στον Μακεδωνικό Αγώνα. Στη φωτογραφία μας είναι ο Ι. Προκοπάκης που ήτανε δάσκαλος στον Καλλικράτη όταν ακόμα η Κρήτη ήτανε τουρκοκρατούμενη.

ΛΟΥΚΙΑ ΚΟΡΒΑΤΖΗ ΖΑΜΠΕΛΙΟΥ

Η Λουκία Κορβατζή – Ζαμπελίου ήτανε Ιταλίδα και την παντρεύτηκε ο Έλληνας Ζαμπέλιος. Όταν πέθανε ο Ζαμπέλιος άφησε αξιόλογη περιουσία, ήτανε όμως και άλλη γυναίκα δικαιούχος στην κληρονομία. Επειδή την βοήθησε ο Αρχιμανδρίτης Παρθένιος Κελαϊδής να ξεμπερδέψει αυτά τα λεφτά, όταν γέρασε, αφού δεν είχε δικούς της κληρονόμους, με υπόδειξη του Παρθένιου τα αφιέρωσε στην παιδεία της επαρχίας Σφακίων γύρω στις 200.000 δρχ. της εποχής εκείνης.

Όταν εσκοτώσανε στα Σφακιά το «ΚΟΛΙΣ»

Ο Βαρδής Ροδάμης από το Ασκύφου με τον Σταβιανό Νιόλη από το Βατουδιάρη εσκοτώσανε κατά τις τελευταίες δεκαετίες του 19^{ου} αιώνα μία ομάδα από Τούρκους στρατιώτες. Κόλις, ίσως σημαίνει απόσπασμα ή ομάδα. Όταν ήμουνα παιδί, συχνά τραγουδούσαμε τον πρώτο στίχο από το σχετικό τραγουδάκι που τους είχανε βγάλει, την ώρα που τραγουδούσαμε τα παιδικά τραγούδια.

Το Ροδαμάκι ο Βαρδής κι ο Σταβιανός ο Νιόλης,

Είναι που το σκοτώσανε εις τα Σφακιά το Κόλις.

Δεν θυμάμαι άλλον στοίχο.

Στην φωτογραφία που παραθέτω είναι ο Βαρδής Ροδάμης με την γυναίκα του και την πρώτη κόρη του την αργότερα σύζυγο Γ. Χριστινάκη.

Χαράλαμπος Πωλογεώργης, Βουλευτής από την Ύμβρο

Μεγαλοπρεπής και από τους ολίγους ρήτορες της βουλής. Το 1886 εκλέχτηκε πρόεδρος της διαπραγματευτικής συνέλευσης, για να γίνει αργότερα αρχηγός της επανάστασης του 1897. Από το 1880 έβγαινε συνεχώς βουλευτής. Έκανε υπουργός και μέλος της εκτελεστικής επιτροπής μετά την ένωση της Κρήτης. Δύο φορές βρήκε βουλευτής Αττικής και Βοιωτίας και το 1916 υποδείχτηκε απ' τα ηνωμένα κόμματα για πρόεδρος της κυβέρνησεως. (Πάντοτε οι Χανιώτες θα ενθυμούνται τον γιό του Μανούσο διευθυντή Αγροτικής τράπεζας Χανίων).

Γιώργος Τσόντος «Βάρδας»

Γενικός Αρχηγός του Μακεδονικού Αγώνα

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Ζ'

Μακεδονικός Αγώνας

Η Οθωμανική Αυτοκρατορία ήτανε υπό διάλυση και τα κατεχόμενά της κράτη αγωνίζονταν το καθένα τους για να πάρει καλύτερο μερίδιο από τα εδάφη του υπό διάλυση κράτους. Την Μακεδονία την διεκδικούσε η Ελλάδα, που ήτανε δική της, μα την διεκδικούσανε και οι βόρειοι γείτονές μας και για να μην χάσομε το δίκιο μας, έπρεπε να αρχίσομε καινούριους αγώνες και καινούριες θυσίες. Η Κρήτη, και ειδικά τα Σφακιά εκάνανε και εδώ πρωτοποριακή δραστηριότητα. Το 1903 ο Γεώργιος Πέρρος από το Ασφένδου και από τον Καλλικράτη ο Γ. Δικόνυμος – Μακρής, ο Ευθύμιος Καούδης και ο Ν. Βρανάς, με επικεφαλής τους ο Πέρρος επεράσανε στην Μακεδονία. Ο Πέρρος ήξερε και την τουρκική γλώσσα και του ήτανε χρήσιμη στην τουρκοκρατούμενη τότε Μακεδονία. Επροσποιούνταν τους ζωέμπορους και καταφέρανε να επικοινωνήσουνε με τον δεσπότη της Καστοριάς Γερμανό Καραβαγγέλη και με άλλους παράγοντες όπου εδώσανε και πήρανε επιστολές, και ανταλλάξανε γνώμες. Άμα πήγαν στην Αθήνα, ξαναγύρισαν στην Μακεδονία 10 (Σφακιανοί όλοι τους) και ήτανε το πρώτο αντάρτικο που πέρασε από την Ελλάδα στην Μακεδονία. Επικεφαλής ο Γ. Περρος. Πρώτος γενικός αρχηγός του Μ. Αγώνα ήτανε ο Παύλος Μελάς, μα δυστυχώς εσκοτώθηκε στην Σιάτιστα Μακεδονίας την 13-10-1904 Σε 45 μέρες μετά την έναρξη της δράσης του. Τον διαδέχτηκε ο Γεώργιος Κατεχάκης από την Πόμπια της Μεσσαράς. Μα και αυτός αρρώστησε μετά από λίγο καιρό και ανέλαβε ο Γεώργιος Τσόντος από το Ασκύφου με το ψευδώνυμο «Βάρδας». Αυτός ήτανε γενικός Αρχηγός από το 1904 μέχρι το 1908. Από όλη την Ελλάδα ήτανε 6.000 εθελοντές στον Μ. Αγώνα. Από αυτούς 3.000 ήτανε από την Κρήτη, όπου 700 Κρητικοί αφήσανε εκεί στα Μακεδονικά βουνά τα κόκκαλά τους. Από τα Σφακιά ήτανε 175 Μακεδονομάχοι και οι 43 αναδειχτήκανε Αρχηγοί, οπλαρχηγοί, καπετάνιοι. 20 από όλους ήτανε μεγάλοι αρχηγοί και από τους 20 οι 14 ήτανε από την Κρήτη. 5 από τους μεγάλους αρχηγούς ήτανε από τα Σφακιά. Ο Γ. Τσόντος (Γ. Αρχηγός), ο Ι. Καραβίτης, ο Ευθ. Καούδης, ο Γ. Δικόνυμος – Μακρής και ο Μιχ. Τσόντος. Από τους 3 Γενικούς Αρχηγούς του Μ. Αγώνα οι δύο ήτανε από την Κρήτη.

Κυριολεκτικά την έσωσε την Μακεδονία η Κρήτη, όχι μόνο με τα 3.000 παλικάρια που πολεμήσαν με τα όπλα, μα και με τον Βενιζέλο που πολεμούσε διπλωματικά. Σημειωτέον ότι η Κρήτη τότε ήτανε χωριστό Κράτος.

ΚΡΗΤΙΚΟΙ στον ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΟ ΑΓΩΝΑ

Έξι χιλιάδες εθελοντές έλαβαν μέρος στον Μακεδονικό Αγώνα.

Από τις 6000 οι 3000 ήτανε Κρητικοί και από αυτούς 700 άφησαν τα κόκαλα τους στην Μακεδονία από τα παιδιά της Κρήτης.

Πρώτος Γενικός Αρχηγός ήτανε ο Παύλος Μελάς, Ανθυπολοχαγός του Ελληνικού Στρατού, με το ψευδώνυμο Μίκης Ζέζας, διορίστηκε Γενικός Αρχηγός στις 14-08-1904.

Στις 28-08-1904 πέρασε τα Ελληνοτουρκικά σύνορα και ανέλαβε δράση.

Την 13-10-1904 σκοτώθηκε στην Σιάτιστα και προσωρινά τον διαδέχτηκε ο Ευθύμιος Καούδης από τον Καλλικράτη, όπου στη συνέχεια ανέλαβε οριστικά ο Γ. Κατεχάκης από την Πόμπια.

Ο Γεώργιος Κατεχάκης από την Πόμπια Μεσσαράς ανθυπολοχαγός του Ελληνικού Στρατού, ανέλαβε Γενικός Αρχηγός τον Νοέμβριο με το ψευδώνυμο Ρούβας.

Σε πολύ λίγο καιρό αρρώστησε ο Κατεχάκης και τον διαδέχτηκε ο Γεώργιος Τσόντος και παρέμεινε υπαρχηγός ο Κατεχάκης.

Ο Γεώργιος Τσόντος από τα Σφακιά, ανθυπολοχαγός του Ελληνικού Στρατού ανέλαβε Γενικός Αρχηγός του Μακεδονικού Αγώνα με το ψευδώνυμο Βάρδας.

Από τον Δεκέμβριο του 1904 μέχρι πέρατος του αγώνα το 1908 είκοσι αναγνωρίστηκαν Α' οπλαρχηγοί όπου οι 14 ήτανε Κρήτες και οι 5 Σφακιανοί από τους 14 Κρητικούς.

ΣΦΑΚΙΑΝΟΙ Α΄ ΟΠΛΑΡΧΗΓΟΙ				
1	ΚΑΟΥΔΗΣ	ΕΥΘΥΜΙΟΣ	ΚΑΛΛΙΚΡΑΤΗΣ	Λίγο Γενικός Αρχηγός
2	ΤΣΟΝΤΟΣ	ΜΙΧΑΛΗΣ	ΑΣΚΥΦΟΥ	
3	ΜΑΚΡΗΣ-ΔΙΚΟΝΥΜΟΣ	ΓΕΩΡΓΙΟΣ	ΚΑΛΛΙΚΡΑΤΗΣ	
4	ΚΑΡΑΒΙΤΗΣ	ΙΩΑΝΝΗΣ	ΑΝΩΠΟΛΗ	
5	ΜΠΕΝΗΣ	ΕΜΜΑΝΟΥΗΛ	ΚΑΛΛΙΚΡΑΤΗΣ	295;
ΣΦΑΚΙΑΝΟΙ Β΄ ΟΠΛΑΡΧΗΓΟΙ				
1	ΑΝΑΓΝΩΣΤΑΚΗΣ	ΓΕΩΡΓΙΟΣ	ΛΟΥΤΡΟ ΣΦΑΚΙΩΝ	
2	ΑΝΑΓΝΩΣΤΑΚΗΣ	ΣΗΦΗΣ	ΛΟΥΤΡΟ ΣΦΑΚΙΩΝ	
3	ΒΟΛΟΥΔΑΚΗΣ	ΜΑΝΟΥΣΟΣ	ΧΩΡΑ ΣΦΑΚΙΩΝ	
4	ΒΟΤΖΗΣ	ΣΠΥΡΟΣ	ΧΩΡΑ ΣΦΑΚΙΩΝ	
5	ΒΟΥΡΔΟΥΜΠΙΑΣ	ΡΟΥΣΟΣ	ΧΩΡΑ ΣΦΑΚΙΩΝ	
6	ΓΑΛΑΝΗΣ	ΓΕΩΡΓΙΟΣ	ΑΝΩΠΟΛΗ	και ΒΑΤΟΛΑΚΟ
7	ΓΙΑΝΝΑΡΑΚΗΣ	ΜΙΧΑΛΗΣ	ΑΓΙΟΣ ΙΩΑΝΝΗΣ	
8	ΔΕΛΗΓΙΑΝΝΑΚΗΣ	ΗΛΙΑΣ	ΑΣΦΕΝΔΟΥ	και ΑΡΓΥΡΟΥΠΟΛΗ
9	ΛΕΝΤΑΡΗΣ	ΙΩΑΝΝΗΣ	ΑΣΚΥΦΟΥ	
10	ΜΑΝΟΥΣΣΕΛΗΣ	ΜΑΝΟΥΣΟΣ	ΚΑΛΛΙΚΡΑΤΗΣ	
11	ΜΑΛΑΝΔΡΑΚΗΣ	ΝΙΚΟΛΑΟΣ	ΧΩΡΑ ΣΦΑΚΙΩΝ	
12	ΚΑΤΣΟΥΛΗΣ	ΛΑΜΠΗΣ	ΑΣΚΥΦΟΥ	
13	ΚΕΛΑΪΔΗΣ	ΙΩΑΝΝΗΣ	ΜΟΥΡΙ ΣΦΑΚΙΩΝ	
14	ΚΕΛΑΪΔΗΣ	ΣΤΑΥΡΟΣ	ΜΟΥΡΙ ΣΦΑΚΙΩΝ	
15	ΚΟΠΑΣΗΣ	ΜΑΝΟΛΗΣ	ΑΝΩΠΟΛΗ	
16	ΚΟΡΚΑΚΑΣ	ΣΗΦΗΣ	ΑΓΙΑ ΡΟΥΜΕΛΗ	
17	ΠΕΡΡΟΣ	ΓΕΩΡΓΙΟΣ	ΑΣΦΕΝΔΟΥ	
18	ΠΩΛΟΓΙΩΡΓΗΣ	ΡΟΥΣΟΣ	ΙΜΒΡΟ	
19	ΣΑΒΙΟΛΗΣ	ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ	ΑΝΩΠΟΛΗ	
20	ΣΚΟΡΔΙΛΗΣ	ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ	ΧΩΡΑ ΣΦΑΚΙΩΝ	
21	ΒΡΑΝΑΣ	ΛΑΜΠΡΙΝΟΣ	ΚΑΛΛΙΚΡΑΤΗΣ	
22	ΤΣΙΤΣΙΡΙΔΗΣ	ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ	ΑΣΚΥΦΟΥ	
23	ΠΑΤΕΡΟΣ	ΙΩΑΝΝΗΣ	ΑΝΩΠΟΛΗ	
24	ΔΕΛΗΓΙΑΝΝΑΚΗΣ	ΜΑΡΚΟΣ	ΑΣΦΕΝΔΟΥ	και ΑΡΓΥΡΟΥΠΟΛΗ
25	ΔΕΛΗΓΙΑΝΝΑΚΗΣ	ΚΑΝΑΚΗΣ	ΑΣΦΕΝΔΟΥ	και ΑΡΓΥΡΟΥΠΟΛΗ
26	ΚΟΡΚΑΚΑΣ	ΣΗΦΗΣ	ΣΦΑΚΙΑ	

27	ΛΥΚΟΒΑΡΔΗΣ	ΜΑΝΩΛΗΣ	ΣΦΑΚΙΑ	Καταγωγή
28	ΜΑΚΡΑΚΗΣ	ΙΩΑΝΝΗΣ	ΣΦΑΚΙΑ	και ΜΑΛΕΒΙΖΙ
29	ΜΑΝΟΥΣΣΕΛΗΣ	ΜΑΝΟΥΣΟΣ	ΚΑΛΛΙΚΡΑΤΗΣ	
30	ΠΑΠΑΔΑΚΗΣ	ΝΙΚΟΛΑΟΣ	ΣΦΑΚΙΑ	
ΚΑΠΕΤΑΝΑΙΟΙ από τα ΣΦΑΚΙΑ				
1	ΚΩΣΤΑΚΗΣ	ΚΩΝ/ΝΟΣ	ΣΦΑΚΙΑ	Ανθυπολοχαγός
2	ΒΡΑΝΑΣ	ΙΩΑΝΝΗΣ	ΚΑΛΛΙΚΡΑΤΗΣ	
3	ΓΕΩΡΓΙΑΚΑΚΗΣ	ΜΑΝΩΛΗΣ	ΛΙΒΑΝΙΑΝΑ	
4	ΓΕΩΡΓΙΑΚΑΚΗΣ	ΝΙΚΟΛΑΟΣ	ΛΙΒΑΝΙΑΝΑ	
5	ΔΙΚΟΝΥΜΑΚΗΣ	ΑΝΔΡΕΑΣ	ΚΑΛΛΙΚΡΑΤΗΣ	
6	ΜΠΙΡΗΣ	ΑΝΔΡΕΑΣ	ΚΟΜΗΤΑΔΕΣ	
7	ΜΠΙΡΗΣ	ΜΙΧΑΛΗΣ	ΑΣΚΥΦΟΥ	
8	ΠΑΠΑΔΟΠΕΤΡΟΣ	ΓΕΩΡΓΙΟΣ	ΚΑΛΛΙΚΡΑΤΗΣ	
9	ΚΟΥΝΔΟΥΡΑΚΗΣ	ΣΤΡΑΤΗΣ	ΧΩΡΑ ΣΦΑΚΙΩΝ	
10	ΚΡΙΑΡΑΣ	ΜΑΝΩΛΗΣ	ΑΝΩΠΟΛΗ	
11	ΠΑΤΕΡΟΣ	ΠΑΥΛΟΣ	ΑΣΚΥΦΟΥ	
12	ΠΑΤΕΡΟΣ	ΙΩΑΝΝΗΣ	ΑΣΚΥΦΟΥ	
13	ΠΕΡΡΟΣ	ΜΑΝΟΥΣΟΣ	ΑΣΦΕΝΔΟΥ	
14	ΠΟΛΕΝΤΑΣ	ΣΤΑΥΡΟΣ	ΑΣΚΥΦΟΥ	
15	ΠΩΛΟΓΙΩΡΓΗΣ	ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΣ	ΙΜΒΡΟ	
16	ΣΕΪΜΕΝΗΣ	ΜΑΝΟΥΣΟΣ	ΑΝΩΠΟΛΗ	
17	ΤΣΙΤΣΙΡΙΔΗΣ	ΜΑΝΟΥΣΟΣ	ΑΣΚΥΦΟΥ	
18	ΤΣΟΝΤΟΣ	ΙΩΑΝΝΗΣ	ΑΡΑΔΑΙΝΑ	
19	ΚΑΡΚΑΝΗΣ	ΜΑΝΟΥΣΟΣ	ΑΣΚΥΦΟΥ	
20	ΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΑΚΗΣ	ΝΙΚΟΛΑΟΣ	ΑΣΚΥΦΟΥ	
21	ΚΑΡΑΒΙΤΗΣ	ΚΩΝ/ΝΟΣ	ΣΦΑΚΙΑ	Αξιωματικός
22	ΚΛΑΔΟΣ	ΜΑΝΩΛΗΣ	ΑΣΚΥΦΟΥ	
23	ΚΟΠΑΣΗΣ	ΜΑΝΩΛΗΣ	ΑΝΩΠΟΛΗ	
24	ΜΑΚΡΗΣ	ΧΡΗΣΤΟΣ		Καθηγ.Πανεπιστημίου
25	ΜΠΙΝΗΣ	ΜΑΝΩΛΗΣ	ΣΦΑΚΙΑ	
26	ΜΠΟΥΧΛΗΣ	ΙΩΑΝΝΗΣ	ΑΣΚΥΦΟΥ	Ταγματάρχης
27	ΜΠΟΥΧΛΗΣ	ΝΙΚΟΛΑΟΣ	ΑΣΚΥΦΟΥ	Αξιωματικός
28	ΠΡΟΚΟΠΑΚΗΣ	ΠΡΟΚΟΠΗΣ	ΚΑΛΛΙΚΡΑΤΗΣ	Ανθυπολοχαγος
29	ΠΑΠΑΔΟΚΩΣΤΑΣ	ΚΩΝ/ΝΟΣ	ΚΑΛΛΙΚΡΑΤΗΣ	
30	ΨΑΡΡΟΣ	ΝΙΚΟΛΑΟΣ	ΙΜΒΡΟ	

ΣΦΑΚΙΑΝΟΙ ΝΕΚΡΟΙ στον ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΟ ΑΓΩΝΑ				
1	ΑΝΔΡΟΥΛΑΚΗΣ	ΣΤΥΛΙΑΝΟΣ	ΑΝΩΠΟΛΗ	28/7/1904
2	ΒΡΑΝΑΣ	ΜΑΝΟΥΣΟΣ	ΚΑΛΛΙΚΡΑΤΗΣ	24/4/1906
3	ΔΕΛΗΓΙΑΝΝΑΚΗΣ	ΗΛΙΑΣ	ΑΣΦΕΝΔΟΥ	1918 ΣΚΡΑ & ΑΡΓΥΡΟΥΠΟΛΗ
4	ΖΑΧΑΡΙΑΣ	ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ	ΑΝΩΠΟΛΗ	21/3/1906
5	ΖΟΥΛΗΣ - ΖΟΥΡΙΔΗΣ	ΓΕΩΡΓΙΟΣ	ΑΣΚΥΦΟΥ	1913 ΒΟΡΕΙΑ ΗΠΕΙΡΟ
6	ΚΑΡΚΑΝΗΣ	ΙΩΑΝΝΗΣ	ΑΣΚΥΦΟΥ	8/2/1908
7	ΚΑΡΚΑΝΗΣ	ΠΑΥΛΟΣ	ΑΣΚΥΦΟΥ	8/7/1906
8	ΚΑΡΝΑΛΗΣ	ΑΝΔΡΕΑΣ	ΑΝΩΠΟΛΗ	5/2/1908
9	ΚΡΙΑΡΑΣ	ΠΑΥΛΟΣ	ΑΝΩΠΟΛΗ	3/6/1907
10	ΛΕΥΚΑΡΙΔΑΚΗΣ	ΧΡΗΣΤΟΣ	ΑΝΩΠΟΛΗ	11/8/1906
11	ΝΤΟΥΡΟΥΝΤΑΚΗΣ	ΧΡΗΣΤΟΣ	Χ.ΣΦΑΚΙΩΝ	6/7/1907
12	ΠΑΠΑΜΑΝΟΥΣΑΚΗΣ	ΠΑΥΛΟΣ	ΑΝΩΠΟΛΗ	21/7/1905
13	ΠΑΠΑΣΗΦΑΚΗΣ	ΠΑΥΛΟΣ	ΑΝΩΠΟΛΗ	14/4/1906
14	ΠΑΤΕΡΟΣ	ΧΡΗΣΤΟΣ	ΑΝΩΠΟΛΗ	11/10/1906
15	ΠΑΤΕΡΟΣ	ΠΑΥΛΟΣ	ΑΝΩΠΟΛΗ	19/8/1905
16	ΠΑΤΡΟΥΔΑΚΗΣ	ΠΑΥΛΟΣ	ΑΝΩΠΟΛΗ	20/7/1905
17	ΠΕΡΒΟΛΑΡΑΚΗΣ	ΙΩΑΝΝΗΣ	ΑΝΩΠΟΛΗ	4/5/1906
18	ΠΟΛΕΝΤΑΣ	ΜΑΝΟΥΣΟΣ	ΑΣΚΥΦΟΥ	3/6/1907
19	ΡΟΔΑΜΗΣ	ΣΤΑΥΡΟΣ	ΑΣΚΥΦΟΥ	8/7/1906
20	ΣΕΪΜΕΝΗΣ	ΓΕΩΡΓΙΟΣ	ΑΝΩΠΟΛΗ	23/7/1903
21	ΣΕΪΜΕΝΗΣ	ΙΩΑΝΝΗΣ	ΑΝΩΠΟΛΗ	27/2/1908
22	ΤΣΙΤΣΙΡΙΔΑΚΗΣ	ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΣ	ΑΣΚΥΦΟΥ	18/7/1906
23	ΒΡΑΝΑΣ	ΛΑΜΠΡΙΝΟΣ	ΚΑΛΛΙΚΡΑΤΗΣ	17/4/1905

ΣΦΑΚΙΑΝΟΙ ΠΕΣΟΝΤΕΣ ΥΠΕΡ ΠΑΤΡΙΔΟΣ ΤΟΝ 20ο ΑΙΩΝΑ

Α/Α	ΓΕΝΝΗΣΗΣ	ΟΝΟΜΑΤΕΠΩΝΥΜΟ	ΗΜ.ΘΑΝΑΤΟΥ	ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ
1	ΚΑΛΛΙΚΡΑΤΗΣ	ΑΒΡΑΜΑΚΗΣ ΜΑΝΟΥΣΟΣ	29/5/1909	εκεί που δείχνει το βέλος με τον αριθμό που γράφει
2	ΑΝΩΠΟΛΗ	ΑΝΔΡΟΥΛΑΚΑΚΗΣ ΣΤΥΛ.	28/7/1905	
3	ΣΦΑΚΙΑ	ΒΑΡΔΟΥΛΑΚΗΣ ΠΑΥΛΟΣ	22/4/1905	
4	ΚΑΛΛΙΚΡΑΤΗΣ	ΒΡΑΝΑΣ ΛΑΜΠΡΙΝΟΣ	17/4/1905	1 Βρετουδάκης Γεωργιος 1941
5	ΚΑΛΛΙΚΡΑΤΗΣ	ΒΡΑΝΑΣ ΜΑΝΟΥΣΟΣ	24/4/1906	
6	ΑΝΩΠΟΛΗ	ΖΑΧΑΡΙΑΣ ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ	21/3/1906	
7	ΑΣΚΥΦΟΥ	ΖΟΥΡΙΔΗΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ	27/3/1905	ΖΟΥΛΗΣ
8	ΑΣΚΥΦΟΥ	ΚΑΡΚΑΝΗΣ ΙΩΑΝΝΗΣ	8/2/1908	
9	ΑΣΚΥΦΟΥ	ΚΑΡΚΑΝΗΣ ΠΑΥΛΟΣ	8/7/1906	
10	ΑΣΚΥΦΟΥ	ΚΑΡΝΑΛΗΣ ΑΝΔΡΕΑΣ	5/2/1908	
11	ΣΦΑΚΙΑ	ΚΟΥΚΟΥΒΙΤΑΚΗΣ ΕΥΣΤΡΑΤ.		ΑΡΑΔΑΙΝΑ
12	ΑΝΩΠΟΛΗ	ΚΡΙΑΡΑΣ ΠΑΥΛΟΣ	3/6/1907	
13	ΑΝΩΠΟΛΗ	ΛΕΥΚΑΡΟΥΔΑΚΗΣ ΧΡΗΣΤΟΣ	11/8/1906	
14	ΣΦΑΚΙΑ	ΝΤΟΥΡΟΥΝΤΑΚΗΣ ΧΡΗΣΤΟΣ	6/7/1907	
15	ΑΝΩΠΟΛΗ	ΠΑΠΑΜΑΝΟΥΣΑΚΗΣ ΓΕΩΡΓ.	28/7/1905	
16	ΑΝΩΠΟΛΗ	ΠΑΠΑΜΑΝΟΥΣΑΚΗΣ ΠΑΥΛ.	21/7/1905	
17	ΑΝΩΠΟΛΗ	ΠΑΠΑΣΗΦΑΚΗΣ ΠΑΥΛΟΣ	14/4/1906	
18	ΑΝΩΠΟΛΗ	ΠΑΤΕΡΟΣ ή ΠΑΤΕΡΑΚΗΣ ΧΡΗΣ.	11/10/1906	
19	ΑΝΩΠΟΛΗ	ΠΑΤΕΡΟΣ ΠΑΥΛΟΣ	29/8/1905	
20	ΑΝΩΠΟΛΗ	ΠΑΤΡΟΥΔΑΚΗΣ ΠΑΥΛΟΣ	20/7/1905	
21	ΑΝΩΠΟΛΗ	ΠΕΡΒΟΛΑΡΑΚΗΣ ΙΩΑΝΝΗΣ	4/5/1906	
22	ΑΣΚΥΦΟΥ	ΠΟΛΕΝΤΑΣ ΜΑΝΟΥΣΟΣ	3/6/1907	
23	ΑΣΚΥΦΟΥ	ΡΟΔΑΜΗΣ ΣΤΑΥΡΟΣ	8/7/1906	
24	ΑΝΩΠΟΛΗ	ΣΕΪΜΕΝΗΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ	23/7/1903	
25	ΑΝΩΠΟΛΗ	ΣΕΪΜΕΝΗΣ ΙΩΑΝΝΗΣ	27/2/1908	
26	ΑΝΩΠΟΛΗ	ΣΕΪΜΕΝΗΣ ΜΑΝΟΥΣΟΣ		
27	ΑΣΚΥΦΟΥ	ΤΣΙΤΣΙΡΙΔΑΚΗΣ ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΣ	18/7/1906	
28	ΣΦΑΚΙΑ	ΔΑΣΙΚΑΚΗΣ ΑΝΔΡΕΑΣ	20/12/1912	
29	ΠΑΤΣΙΑΝΟΣ	ΚΑΝΔΥΡΑΚΗΣ ΝΙΚΟΛΑΟΣ	17/1/1913	
30	ΙΜΒΡΟΣ	ΞΗΡΑΔΑΚΗΣ ΙΩΣΗΦ	10/7/1913	
31	ΣΦΑΚΙΑ	ΟΡΦΑΝΟΥΔΑΚΗΣ ΣΤΥΛΙΑΝΟΣ	9/11/1913	
32	ΣΦΑΚΙΑ	ΠΑΠΑΔΟΠΕΤΡΟΣ ΣΤΥΛΙΑΝΟΣ	411-1912	ΚΑΛΛΙΚΡΑΤΗΣ
33	ΑΝΩΠΟΛΗ	ΠΕΡΟΥΛΑΚΗΣ ΘΕΟΦΙΛΟΣ	1/7/1913	
34	ΑΓΙΑ ΡΟΥΜΕΛΗ	ΤΖΑΤΖΙΜΑΚΗΣ ΕΜΜΑΝΟΥΗΛ	7/12/1912	
35	ΓΑΥΔΟΣ	ΑΡΚΑΛΑΚΗΣ ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ	1/1/1918	
36	ΓΑΥΔΟΣ	ΑΡΚΑΛΑΚΗΣ ΙΩΑΝΝΗΣ	1/1/1915	
37	ΓΑΥΔΟΣ	ΒΑΪΛΑΚΗΣ ΣΤΥΛΙΑΝΟΣ	1/1/1916	
38	ΣΚΑΛΩΤΗ	ΒΛΑΧΑΚΗΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ	20/11/1918	
39	ΣΦΑΚΙΑ	ΔΑΜΟΥΡΑΚΗΣ ΧΑΡ.	7/1/1914	ίσως ΔΑΜΟΥΛΑΚΗΣ

40	ΑΝΩΠΟΛΗ	ΚΡΙΑΡΑΣ ΑΝΔΡΕΑΣ	1/1/1917	
41	ΑΣΚΥΦΟΥ	ΛΥΚΑΚΗΣ ΕΜΜΑΝΟΥΗΛ	26/12/1917	
42	ΑΣΦΕΝΔΟΥ	ΜΑΡΙΝΑΚΗΣ ΣΤΑΥΡΟΣ	6/6/1918	ΑΣΦΕΝΔΟΥ
43	ΑΣΚΥΦΟΥ	ΠΡΟΓΟΥΛΑΚΗΣ ΙΩΑΝΝΗΣ	26/12/1917	
44	ΑΣΚΥΦΟΥ	ΠΡΟΓΟΥΛΑΚΗΣ ΚΑΝΑΚΗΣ	1/12/1917	
45	ΑΣΚΥΦΟΥ	ΠΡΟΓΟΥΛΑΚΗΣ ΚΩΝ/ΝΟΣ	26/12/1917	
46	ΑΓΙΑ ΡΟΥΜΕΛΗ	ΤΕΛΑΚΗΣ ΔΑΜΑΛΑΣ	1/1/1919	21 Τζουγανάκης Μαν.
47	ΑΣΚΥΦΟΥ	ΤΡΟΥΛΑΚΗΣ	21/5/1918	1943
48	ΚΑΛΛΙΚΡΑΤΗΣ	ΤΣΙΒΟΛΙΔΑΚΗΣ ΝΙΚΗΦΟΡΟΣ	25/1/1919	ΤΣΙΒΟΛΕΔΑΚΗΣ
49	ΓΑΥΔΟΣ	ΧΑΡΕΙΟΦΤΑΚΗΣ ΜΙΧΑΗΛ	1/2/1919	3 Τσιτσιριδης Μιχ.1941
50	ΧΩΡΑ ΣΦΑΚΙΩΝ	ΧΩΡΑΦΑΚΗΣ ΘΕΟΔΩΡΟΣ	25/2/1917	
51	ΓΑΥΔΟΣ	ΑΡΚΑΛΑΚΗΣ ΕΜΜΑΝΟΥΗΛ	11/6/1921	
52	ΑΣΚΥΦΟΥ	ΒΑΛΕΡΑΚΗΣ ΕΥΣΤΡΑΤΙΟΣ	13/9/1921	ΒΑΛΥΡΑΚΗΣ
53	ΚΟΜΙΤΑΔΕΣ	ΒΟΥΡΒΑΧΗΣ ΘΕΟΔΩΡΟΣ	8/5/1921	ΒΟΥΡΒΑΧΗΣ
54	ΑΝΩΠΟΛΗ	ΖΑΧΑΡΙΑΣ ΙΩΑΝΝΗΣ	2/7/1921	
55	ΣΦΑΚΙΑ	ΚΑΛΙΝΤΕΡΑΚΗΣ ΧΡΗΣΤΟΣ ΛΟΧΙΑΣ		
56	ΚΑΛΛΙΚΡΑΤΗΣ	ΚΑΝΔΙΡΟΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΣΤΡΑΤΙΩΤΗΣ	18/6/1922	ΚΑΝΔΗΡΟΣ
57	ΓΑΥΔΟΣ	ΚΑΤΣΟΥΛΑΚΗΣ ΙΩΑΝΝΗΣ ΧΩΡΟΦΥΛΑΚΑΣ	1/8/1922	
58	ΣΦΑΚΙΑ	ΚΛΟΥΒΙΔΑΚΗΣ ΣΤΥΛΙΑΝΟΣ ΣΤΡΑΤΙΩΤΗΣ		
59	ΚΑΛΛΙΚΡΑΤΗΣ	ΚΟΥΝΔΟΥΡΟΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΣΤΡΑΤΙΩΤΗΣ	18/6/1922	
60	ΙΜΒΡΟΣ	ΜΑΝΟΥΣΟΓΙΑΝΝΑΚΗΣ ΕΜΜ. ΣΤΡΑΤΙΩΤΗΣ	8/7/1921	
61	ΚΑΛΛΙΚΡΑΤΗΣ	ΜΑΡΚΟΥΤΣΑΚΗΣ ΜΑΝΟΥΣΟΣ ΣΤΡΑΤΙΩΤΗΣ	1/8/1922	
62	ΓΑΥΔΟΣ	ΜΙΧΕΛΑΡΑΚΗΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ	1/7/1922	
63	ΣΦΑΚΙΑ	ΜΠΑΤΖΕΛΙΟΥΔΑΚΗΣ ΔΗΜΗΤ. ΣΤΡΑΤΙΩΤΗΣ		
64	ΑΣΚΥΦΟΥ	ΜΟΥΧΛΗΣ ΣΤΑΥΡΟΣ ΔΕΚΑΝΕΥΣ	18/9/1919	
65	ΑΣΚΥΦΟΥ	ΝΟΥΛΗΣ ΣΤΑΥΡΟΣ	18/9/1919	
66	ΚΟΜΙΤΑΔΕΣ	ΣΚΑΝΔΑΛΑΚΗΣ ΑΝΔΡΕΑΣ	11/2/1920	ΣΑΝΔΑΛΑΚΗΣ
67	ΑΓΙΟΣ ΙΩΑΝΝΗΣ	ΣΚΟΡΔΥΛΗΣ ΑΛΕΞ.	4/7/1921	
68	ΑΡΑΔΕΝΑ	ΤΣΟΝΤΑΚΗΣ ΙΩΑΝΝΗΣ ΔΕΚΑΝΕΥΣ		ΤΣΟΝΤΑΚΗΣ

69	ΚΟΜΙΤΑΔΕΣ	ΦΟΥΝΤΟΥΛΑΚΗΣ ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΛΟΧΙΑΣ	16/8/1921	
70	ΚΑΛΛΙΚΡΑΤΗΣ	ΧΑΡΤΑΛΑΜΑΚΗΣ ΑΝΔΡΕΑΣ ΣΤΡΑΤΙΩΤΗΣ	17/8/1922	
71	ΑΣΦΕΝΔΟΥ	ΧΑΤΖΗΔΑΚΗΣ ΙΩΑΝΝΗΣ ΣΤΡΑΤΙΩΤΗΣ	20/8/1921	
72	ΓΑΥΔΟΣ	ΑΡΚΑΛΑΚΗΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΣΤΡΑΤΙΩΤΗΣ	10/3/1941	
73	ΑΓΙΟΣ ΙΩΑΝΝΗΣ	ΒΑΒΟΥΡΑΚΗΣ ΕΥΡΙΠΙΔΗΣ ΣΤΡΑΤΙΩΤΗΣ	12/3/1941	
74	ΑΓΙΟΣ ΙΩΑΝΝΗΣ	ΒΑΒΟΥΡΑΚΗΣ ΚΩΝ/ΝΟΣ ΣΤΡΑΤΙΩΤΗΣ	18/2/1941	
75	ΑΓΙΟΣ ΙΩΑΝΝΗΣ	ΒΑΒΟΥΡΑΚΗΣ ΣΤΥΛΙΑΝΟΣ ΣΤΡΑΤΙΩΤΗΣ	13/4/1941	
76	ΚΑΛΛΙΚΡΑΤΗΣ	ΒΟΥΓΙΟΥΚΑΛΟΣ ΜΙΧΑΗΛ ΛΟΧΙΑΣ	15/12/1940	
77	ΣΦΑΚΙΑ	ΓΑΛΑΝΑΚΗΣ ή ΚΑΡΠΑΘΑΚΗΣ Γ. ΣΤΡΑΤΙΩΤΗΣ	17/2/1941	
78	ΑΝΩΠΟΛΗ	ΓΙΑΜΑΛΑΚΗΣ ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΣΤΡΑΤΙΩΤΗΣ	12/3/1941	
79	ΠΑΤΣΙΑΝΟΣ	ΓΙΑΝΝΑΚΑΚΗΣ ΜΙΧΑΗΛ ΣΤΡΑΤΙΩΤΗΣ	30/1/1941	
80	ΑΓΙΟΣ ΙΩΑΝΝΗΣ	ΔΑΣΚΑΛΑΝΤΩΝΑΚΗΣ ΜΙΧΑΗΛ ΣΤΡΑΤΙΩΤΗΣ	172-1941	
81	ΑΣΚΥΦΟΥ	ΖΟΥΛΗΣ ΣΤΑΥΡΟΣ ΣΤΡΑΤΙΩΤΗΣ	13/3/1941	
82	ΑΓΙΟΣ ΙΩΑΝΝΗΣ	ΖΩΙΔΑΚΗΣ ΛΕΩΝΙΔΑΣ ΣΤΡΑΤΙΩΤΗΣ	13/2/1941	
83	ΑΝΩΠΟΛΗ	ΚΟΚΚΙΝΑΚΗΣ ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΣΤΡΑΤΙΩΤΗΣ	14/3/1941	
84	ΑΣΦΕΝΔΟΥ	ΜΑΝΤΑΔΑΚΗΣ ΜΙΧΑΗΛ ΣΤΡΑΤΙΩΤΗΣ	29/1/1941	
85	ΑΝΩΠΟΛΗ	ΜΕΤΟΧΙΑΝΑΚΗΣ ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΣΤΡΑΤΙΩΤΗΣ	7/3/1941	
86	ΑΣΦΕΝΔΟΥ	ΜΠΟΛΙΩΤΑΚΗΣ ΙΩΑΝΝΗΣ ΣΤΡΑΤΙΩΤΗΣ	16/3/1941	
87	ΧΩΡΑ ΣΦΑΚΙΩΝ	ΝΤΟΥΡΟΥΝΤΑΚΗΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΣΤΡΑΤΙΩΤΗΣ	30/1/1941	
88	ΠΑΤΣΙΑΝΟΣ	ΠΑΠΑΔΑΚΗΣ ΙΩΑΝΝΗΣ ΛΟΧΙΑΣ	18/11/1940	
89	ΠΑΤΣΙΑΝΟΣ	ΠΑΤΣΑΚΗΣ ΑΝΔΡΕΑΣ ΕΦ. ΑΝΘ/ΓΟΣ	24/11/1940	
90	ΑΣΚΥΦΟΥ	ΤΣΙΤΣΙΡΙΔΗΣ ΜΙΧΑΗΛΗΣ	1941	

91	ΑΣΚΥΦΟΥ	ΠΟΛΕΝΤΑΣ ΠΕΤΡΟΣ ΣΤΡΑΤΙΩΤΗΣ	30/1/1941	
92	ΣΚΑΛΩΤΗ	ΡΙΤΖΑΚΗΣ ΜΑΝΟΥΣΟΣ ΣΤΡΑΤΙΩΤΗΣ	21/2/1941	
93	ΑΝΩΠΟΛΗ	ΣΑΒΙΟΛΗΣ ΣΤΥΛΙΑΝΟΣ ΣΤΡΑΤΙΩΤΗΣ	10/3/1941	
94	ΙΜΒΡΟΣ	ΣΥΦΟΠΟΥΛΑΚΗΣ ΜΑΝΟΥΣΟΣ ΣΤΡΑΤΙΩΤΗΣ	30/1/1941	ΣΗΦΟΠΩΛΑΚΗΣ
95	ΑΝΩΠΟΛΗ	ΤΖΑΤΖΙΜΑΚΗΣ ΙΩΑΝΝΗΣ ΣΤΡΑΤΙΩΤΗΣ	22/2/1941	
96	ΑΓΙΑ ΡΟΥΜΕΛΗ	ΤΖΑΤΖΙΜΑΚΗΣ ΙΩΑΝΝΗΣ ΣΤΡΑΤΙΩΤΗΣ	28/2/1941	
97	ΑΓΙΑ ΡΟΥΜΕΛΗ	ΤΖΑΤΖΙΜΟΣ ΙΩΑΝΝΗΣ ΣΤΡΑΤΙΩΤΗΣ	15/3/1941	
98	ΑΡΓΥΡΟΥΠΟΛΗ	ΔΕΛΗΓΙΑΝΝΑΚΗΣ ΗΛΙΑΣ	1918	Καταγωγή Ασφένδου
99	ΑΣΦΕΝΔΟΥ	ΤΖΟΥΓΑΝΑΚΗΣ ΜΑΝΩΛΗΣ	1943	
100	ΑΣΦΕΝΔΟΥ	ΧΙΩΤΑΚΗΣ ΣΤΥΛΙΑΝΟΣ	1943	
101	ΑΣΦΕΝΔΟΥ	ΒΡΕΤΟΥΔΑΚΗΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ	1941	

Από δεξιά βλέποντας: Ο Γεώργιος Πέρρος να τον ακουμπά στον ώμον ο Ευθύμιος Καούδης, ο έτερος των καθημένων ο Γεώργιος Δικώνυμος – Μακρής και όρθιος πίσω του ο Λαμπρινός Βρανάς, άπαντες εκ Σφακίων Χανίων Κρήτης. Οι τρεις από Καλλικράτη, ο Πέρρος από Ασφένδου. Εφοδιασμένοι με ελληνικά διαβατήρια στις 9-5-1903 ανεχώρησαν δια Θεσσαλονίκη... για να συμβούν όσα... εις το εκεί ελληνικό προξενείον.

Παπαδόπετρος Γεώργιος, μεγαλοδικηγόρος από τον Καλλικράτη 1868-1938. Βουλευτής εκπρόσωπος των Σφακιανών κατά την Επαναστατική Συνέλευση 1895-98. Έλαβε μέρος στο Μακεδονικό αγώνα με Δικό του σώμα.

Ο Μανώλης Μανουσογιαννάκης, Αντιστράτηγος διοικητής σώματος στους Βαλκανικούς Πολέμους, από την Ίμβρο Σφακίων, έλαβε μέρος στην Επανάσταση της Κρήτης 1897. Εχρημάτισε και υπουργός Στρατιωτικών της Ελλάδος. Ο Βασιλιάς και ο Πρωθυπουργός Βενιζέλος συχνά επαίρνανε τη γνώμη του.

Υποστράτηγος Νίκος Γ. Παπαδάκης 1892 Στρατιωτικός Διοικητής Κρήτης το 1945 Στρατηγός από Καλλικράτη. Επολέμησε στους Βαλκανικούς Πολέμους και στην Αλβανία. Μετά την απελευθέρωση ήταν Στρατιωτικός διοικητής Κρήτης

Σταμάτης Χιονιουδάκης. Από Χ.Σφακίων Γενικός Αρχηγός Σφακίων στην Επανάσταση 1866-69. Τον κάλεσαν από την Αθήνα τον Χιονιουδάκη ο οποίος υπηρετούσε ως στέλεχος του ελληνικού υπουργείου Οικονομικών. Οι Σφακιανοί Τον όρισαν Γενικό Αρχηγό της επαρχίας. Ταυτόχρονα, η Γενική Συνέλευση Κρητών τον εξέλεξε ταμία της Προσωρινής Επαναστατικής Κυβερνήσεως.

Οι Μανουσέληδες του Καλλικράτη είναι μεγάλη οικογένεια. Είναι κλάδος των Σκορδίληδων. Πιο παλιά τους ξέραμε Δασκαλιανούς. Σε όλες τις επαναστάσεις είχανε έντονη παρουσία. Σε αυτή του 1821 ο Αναγνώστης Μανουσέλης ήτανε κορυφαίο στέλεχος. Στην φωτογραφία μας είναι ο Μανούσος Μανουσέλης που εσκοτώθηκε από Γερμανούς στη μάχη της Παναγίας στις 12-11-1949 ως καπετάνιος.

Γρηγόριος Παυλάκης καταγόμενος από το Μουρί Σφακίων. Υπηρέτησε ως πλοίαρχος στο πολεμικό «Κριεζής» έλαβε μέρος στην απόβαση της Νορμανδίας. Το 2004 την 60^η επέτειο της απόβασης απένειμε ο Πρόεδρος της Γαλλίας Ζαν Σιράκ το παράσημο της Λεγεώνας της τιμής στον Γρηγόριο Παυλάκη.

Γερμανοί στρατιώτες που σκοτώθηκαν στα Σφακιά

1) Το 1943 ήμουν παιδί και ήμουν μαντρατζάκι στο ορεινό τυροκομείο του Ιωάννου Ξηρουχάκη στη θέση Χιονίστρα. Κατά τα τέλη Ιουλίου όπως λαλούσα τα πρόβατα ήρθε ένα αεροπλάνο από τον βορρά και όταν ήταν ακριβώς πάνω από το κεφάλι μου εχτύπησε τους Γερμανούς στο φρούριο του Ακονέ, οι κάλυκες πέφτανε γύρω – γύρω μου. Εμάθαμε ότι εσκότωσε δύο Γερμανούς. Ήταν ο τότε επισμήναρχος Εμμανουήλ Κελαϊδής και αργότερα αρχηγός της πολεμικής μας αεροπορίας που κατάγεται

από το Σφακιανό Μουρί. Ήρθε το 1944 με υποβρύχιο στην Κρήτη και έκανε πολλές ομιλίες σε απόκρυφα μέρη, τον Φεβρουάριο μήνα βγήκε στον Πρέβελη. Με τις ομιλίες του αυτές συνετέλεσε στο να μην πάρει έξαρση ο εμφύλιος πόλεμος στην Κρήτη. Κοντά στο Ασφένδου ομίλησε στη θέση Λάμπρονας. Όταν έφυγε από την αεροπορία, ανέλαβε διοικητής στον Ο.Λ.Πειραιώς και τον νοικοκύρεψε επί 70 μήνες και δεν δεχότανε να πάρει λεπτά.

2) Αρχές Σεπτεμβρίου 1944, ο λοχαγός διοικητής των Γερμανών στρατιωτών στο Ασκούφου με 12 στρατιώτες του, επήγανε στη θέση Πυροβολική βορειοανατολικά του Ασκούφου. Εκεί είδανε αρματωμένο τον Ασκυφιώτη Σταύρο Καπρή όπου τον πυρβόλησαν μα δεν τον πέτυχαν. Αυτός ευκίνητος και ψύχραιμος πετάχτηκε στην κοντινή μάντρα και έπιασε μετερίζι όπου κατάφερε να σκοτώσει τον λοχαγό και ένα δεκανέα και να φύγει σόος. Είχανε ήδη αποθαρυνθεί οι Ναζί και δεν επακολούθησαν συνέπειες. Όμως τις περιμένανε τις συνέπειες και ήτανε έτοιμοι οι Σφακιανοί να τους αντιμετωπίσουνε. Εγώ τότε ήμουν έφηβος και στείλανε εμένα και ακόμα άλλα δύο παιδιά από το Ασφένδου και φέραμε από το χειμερινό μας χωριό τον Βουβά 3 όπλα αγγλικά έμφιλ, ένα πολυβόλο μπρέντ και φυσέκια όσα μπορούσαμε να σηκώσομε. Είχαμε μαζεμένο πολύ πολεμικό υλικό που το πετούσανε αυτοί που παραδοθήκανε μετά τη μάχη της Κρήτης και χρησίμευσε πάρα πολύ στην Εθνική Αντίσταση. Δε χρειάστηκε τελικά για το

περιστατικό του Καπρή αυτό το υλικό, μα σε λίγες μέρες στη μάχη της Παναγιάς, το πολυβόλο έπαιξε αποφασιστικό ρόλο. Αυτό το πολυβόλο το είχε μαζέψει ο Νίκος Εμμ. Χιωτάκης.

3) Κατά τα μέσα Σεπτεμβρίου, ο διοικητής του φυλακίου του Φραγκοκαστέλου μαζί με ένα στρατιώτη και ακόμα ένα Έλληνα χωροφύλακα πηγαίνανε με ένα μουλάρι να φέρουνε εφόδια από τη Χώρα Σφακίων. Στη θέση της Παπαδιάς το Ρούμα τους περιμένανε οι Πατσιανότες: Χαράλαμπος Μανουσέλης, Σπύηρος Γιάνναρης και Γιάννης Βρανάς και σκοτώσανε τους Γερμανούς, ενώ τον Χωροφύλακα και το μουλάρι επήρανε μαζί τους και βγήκανε στον Καλληκράτη.

Ο Σταύρος Πολέντας Σιβανές, από το Ασκύφου εγεννήθηκε το 1856 και πέθανε το 1959. Είχε συμμετοχή στην επανάσταση Μεταπολιτεύσεως, στην πολιορκία του Βάμου ήτανε από τους πρωταγωνιστές. Έλαβε μέρος στους Βαλκανικούς Πολέμους. Ήτανε οπλαρχηγός στον Βόρειο Ηπειρωτικό πόλεμο με δικό του σώμα. Στην Κρητική Πολιτεία ήτανε βουλευτής Σφακίων.

Αναστάσιος Χομπίτης 1895 – 1990 καταγόμενος από την Ίμπρο. Επολέμησε σαν οπλαρχηγός. Έφτασε στρατηγός της Χωροφυλακής, εχρημάτισε Γενικός Διοικητής της Κρήτης, εθελοντής οπλαρχηγός στη Βόρεια Ήπειρο.

Γεώργιος Περρος από Ασφένδου.
Ήταν από τους πρώτους τέσσερις που πέρασε στη Μακεδονία. Στέλεχος των Μακεδονομάχων. Εσκοτώθηκε κατά την απελευθέρωση της Χίου ως αρχηγός 150 εθελοντών το 1912.

Τσόντος Μιγάλης
Από τους 20 Μεγαλοκαπετάνιους του Μακεδονικού Αγώνα. Επολέμησε στους Βαλκανικούς Πολέμους και στον Βορειοηπειρωτικό Αγώνα.

Μανούσος Βολουδάκης καταγόμενος από την Ύμβρο 1884 – 1977. Οπλαρχηγός 80 αντρών στον Μακεδονικό Αγώνα. Βουλευτής επί μισό αιώνα, Γενικός Διευθυντής της Κρήτης, 2 φορές Υπουργός.

Γεώργιος Δικούννος – Μακρής από Καλλικράτη. Σημαντικό στέλεχος των Μακεδονομάχων 1877 – 1939 επολέμησε και στους Βαλκανικούς Πολέμους.

Από το αρχείο του στρατηγού Ηλία Δεληγιαννάκη

Κατά την Κρητική Επανάσταση του Θερίσσου το 1905, μετά την κατάργηση των Άρμοστ. αρχών και την εκδίωξιν των Ρωσικών στρατευμάτων, εκ της Επαρχίας Ρεθύμνου, οι Επαναστάται εις την ιστορικήν τοποθεσία «Βιολί Χαράκι» πλησίον της πόλεως Ρεθύμνου, με την πολεμικήν Σημαίαν. «Ένωσις ή Θάνατος» της Επαρχίας Ρεθύμνης, του Γέρου Αρχηγού της Επανάστασης 1866-69 Ιωάννου Βάσου Δεληγιαννάκη εξ' Αργυρουπόλεως, την οποία ύψωσαν οι Οπλαρχηγοί υιοί του Γεώργιος και Μάρκος με την ευχήν του υπέρ της ταχείας ενώσεως της Κρήτης μετά της Μητρός Ελλάδος. Παρά την Σημαίαν διακρίνεται ο ανεψιός του Γέρου Αρχηγού, Σταύρος Μπίρης Οπλαρχηγός φονευθείς εις την κατόπιν συναφθείσα εκεί μάχην, εις την αυτήν σειράν διακρίνονται ο Αρχηγός Κυδωνίας Καλογερός ο Οπλαρχηγός Αποκορώνου Μυλωνογιάννης οίτινες έσπευσαν προς ενίσχυσην των Ρεθυμνιωτών. Επίσης διακρίνονται οι Οπλαρχηγοί και Καπετάνιοι Ρεθυμνιώτες Λιανδρός. Στ. Μπουγιούκαλος. Μυλωνάκης, Γοβατζιδάκης, Μαμαλάκης, Φραγκιαδάκης, Αβάτζος, Ηλιομαρκάκης, οι αδελφοί Δεληγιαννάκηδες με τον σημαιοφόρον τον εξάδελφον των Νίκον Δεληγιαννάκην και οι Δικηγόροι και Ιατροί Ρεθύμνιοι Τ. Πετιχάκης, Γ. Σαουνάτσος, Μ. Σκουλούδης, Βαρούχας, Μανουσάκης και λοιποί.

Το σώμα του Μανούσου Βολουδάκη, ύστερα από τη μάχη, εφωτογραφήθηκανέχοντας μπροστά τους, τους δύο νεκρούς τους: α)Νίκος Βερυβάκης από Λάκκους Κυδωνίας β)Γεώργιος Πετράκης από Γερακιανά Κισσάμου και ο Ευθύμιος Μπαϊλάκης από το Ασκύφου. Ετραυματίστηκε βαριά και πέθανε σε λίγες μέρες. Η μάχη έγινε στα Τρία Χάνια Μετσόβου στις 9-11-1912. Ο Βολουδάκης είναι όρθιος μπροστά από τους νεκρούς.

Από το αρχείο του υποστράτηγου Ηλία Δεληγιαννάκη

Ελληνικό Εθελοντικό Σώμα υπό τον παλαιόν Μακεδονομάχον Αρχηγόν Ηλίαν Ι. Δεληγιαννάκη εξ' Αργυρουπόλεως Ρεθύμνου Κρήτης, ο οποίος διετάχθη παρά της Ελληνικής Κυβερνήσεως τον Σεπτέμβριον του 1912 προ της κηρύξεως του πολέμου και εισήλθεν εις Μακεδονίαν. Πλησίον του Αρχηγού διακρίνονται οι οπλαρχηγοί του Σώματος Γ. Δακανάλης ιατρός, και Ευάγγελος Δεληγιαννάκης, και Σημαιοφόρος Μάρκος Βούρβαχης φονευθείς εις μίαν των κατόπιν μάχων του Σώματος εν Μακεδονία, ανεψιοί του Αρχηγού. Το Σώμα τούτο μετά την απελευθέρωσιν της Μακεδονίας διετάχθη και μετέβη και εις την Ήπειρον όπου ηγωνίσθη μέχρι της απελευθερώσεως και ταύτης. Εκεί συναντήθη ο Αρχηγός και μετά των δύο μεγαλυτέρων αδελφών του Κανάκη και Μάρκου Δεληγιαννάκηδων Αρχηγών και τούτων εθελοντών Σωμάτων αγωνιζόμενοι ο μεν εις το Ανατολικό Μ'ετσοβον – Δρίσκον, ο δε εις το Δυτικό Σούλι – Παραμυθιά. (Εκ τούτων ο Μάρκος, μαχόμενος κατά των Τουρκαλβανών, ετραυματίσθη την 29^{ην} Νοεμβρίου εις Σκάλα Παραμυθιάς. Εφονεύθη δε παρά το πλευρόν του και ο Σημαιοφόρος του Εμμανουήλ Πατεράκη).

Από το Αρχείο του υποστράτηγου Ηλία Δεληγιαννάκη

Εις το μέσον της φωτογραφίας είναι οι Ρεθυμνιώτες. Αργυρουπολίτες, Αρχηγό – Καπετάνιοι των Επανάστασεων της Κρήτης, και των Εθν. Αγώνων Μακεδονίας και Ηπείρου. Παππούς, πατέρας, και υιοί Δεληγιάννηδες ή ΒΑΣΟΥΛΗΔΕΣ. Εις την άνω σειράν είναι οι πρόγονοί των. Αρχηγο-Καπετάνιοι – Βαρδουλέδες ή Δεληγιάννηδες από την Ανώπολιν των Σφακίων. Και εις την κάτω σειρά είναι οι θείοι των Αρχηγο-Καπετάνιοι Δεληγιάννηδες ή Μπικήδες από το Ασφένδου των Σφακίων. Εκ τούτων όλων πέντε έπεσαν μαχόμενοι κατά των Τούρκων και Βουλγάρων και επτά πληγώθησαν. Οι επιζήσαντες ημείφθησαν ηθικώς και υλικώς με ανωτέρους Στρατιωτικούς Βαθμούς και με τα μετάλλια των Αγώνων και πολέμων ως και με μία μικράν σύνταξιν ισόβιαν.

Πρώτη σειρά 3^{ος} αξ' αριστερών ΙΩΑΝΝΗΣ ΖΑΠΠΕΤΗΣ – ΔΕΛΗΓΙΑΝΝΑΚΗΣ.
 4^{ος} ΜΑΝΟΥΣΟΣ ΒΑΡΔΟΥΛΑΚΗΣ ή ΔΕΛΗΓΙΑΝΝΑΚΗΣ (ΒΑΡΔΟΥΛΟΜΑΝΟΥΣΟΣ). Τελευταία σειρά εξ' αριστερών: 1^{ος} ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΝΙΚ. ΔΕΛΗΓΙΑΝΝΑΚΗΣ ή ΜΠΙΚΟΣ. 2^{ος} ΙΩΑΝΝΗΣ ΝΙΚ. ΔΕΛΗΓΙΑΝΝΑΚΗΣ, 3^{ος} ΣΗΦΗΣ ΝΙΚ. ΔΕΛΗΓΙΑΝΝΑΚΗΣ, 4^{ος} ΣΤΡΑΤΗΣ ΝΙΚ. ΔΕΛΗΓΙΑΝΝΑΚΗΣ ή ΜΠΙΚΟΣΤΡΑΤΗΣ (ο ήρωας του Φραγκοκάστελλου) Κέντρον: Μέσον άνω ΙΩΑΝΝΗΣ ΒΑΣΟΥ ΔΕΛΗΓΙΑΝΝΑΚΗΣ. Μέσον κάτω ΒΑΣΟΣ ΔΕΛΗΓΙΑΝΝΑΚΗΣ: Αριστερά άνω ΚΑΝΑΚΗΣ ΙΩΑΝ. ΔΕΛΗΓΙΑΝΝΑΚΗΣ. Κάτω ΜΑΡΚΟΣ Ι. ΔΕΛΗΓΙΑΝΝΑΚΗΣ. Δεξιά άνω ΓΕΩΡΓΙΟΣ Ι. ΔΕΛΗΓΙΑΝΝΑΚΗΣ, κάτω ΗΛΙΑΣ Ι. ΔΕΛΗΓΙΑΝΝΑΚΗΣ.

Ο Βενιζέλος Πρωθυπουργός της Ελλάδος

Την 1^η Σεπτεμβρίου 1910 ο Σύνδεσμος Αξιωματικών από την Αθήνα εκάλεσε τον Ελευθέριο Βενιζέλο και ανέλαβε την θέση του πρωθυπουργού της Ελλάδος. Στη θέση του Προέδρου του Υπουργικού Συμβουλίου της Κρητικής Πολιτείας αντεκατέστησε τον Βενιζέλο, ο Ι. Σφακιανάκης.

14-02-1913. Αφαιρέθηκαν οι σημαίες των Μεγάλων Δυνάμεων και της Τουρκίας από τον Φιρκά Χανίων.

1-12-1913. Ο Βασιλιάς της Ελλάδας και ο Πρωθυπουργός της Ελλάδος Ελευθέριος Βενιζέλος ύψωσαν την Ελληνική σημαία στο Φιρκά.

Βαλκανικοί Πόλεμοι

Στους Βαλκανικούς Πολέμους βέβαια επολεμήσανε πολλοί Σφακιανοί σαν απλοί στρατιώτες και με διάφορους βαθμούς, μα είχαμε και τον Μανώλη Μανουσογιαννάκη, αντιστράτηγο διοικητή μεραρχιών και σωμάτων, από την Ίμβρο όπου ο Βασιλιάς της χώρας μας και ο Πρωθυπουργός Ελευθέριος Βενιζέλος τον συμβουλευόνταν σε κρίσιμα πολεμικά προβλήματα.

Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος

Επολεμήσανε και στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο και οι Σφακιανοί όπως πάντα και είχαμε πολλά θύματα.

Μικρασιατική Εκστρατεία

Στην Μικρασιατική Εκστρατεία είχανε και τα Σφακιά συμμετοχή και στις μάχες και στα θύματα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Η΄ Β΄ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ ΓΕΡΜΑΝΟΚΑΤΟΧΗ

Ελληνοϊταλικός Πόλεμος

Στον Ελληνοϊταλικό Πόλεμο την 28-10-1940 ο Πρεσβευτής της Ιταλίας Γκράτσι, εξύπνησε τη νύχτα τον Μεταξά για να του πει ότι η Ιταλία θέλει ένα μέρος της Ελλάδος και «αν δεν θα τους το διαθέσομε, θα το πάρουνε με τα όπλα». Ο Μεταξάς του απάντησε με το ιστορικό εκείνο «ΟΧΙ» και σε λίγες ώρες άρχισαν να χτυπούνε στα Ελληνοαλβανικά σύνορα και σε πρώτη φάση προχωρήσανε κάποια χιλιόμετρα μέχρι το Καλπάκι, μα πριν περάσουνε 10 μέρες. Ο Ελληνικός στρατός τους γύρισε πίσω και με συνεχόμενες νίκες επήραμε την Κοριτσά, την Κλεισούρα και άλλες πόλεις και χωριά και αν δεν επενέβαινε η Γερμανία θα παίρναμε όλη την Αλβανία, μα στις 6 Απριλίου εχτύπησε η Γερμανία και στις 9 Απριλίου κατέλαβαν τη Θεσσαλονίκη και στις 27 καταλάβανε την Αθήνα. Είχαμε πολλούς Σφακιανούς στρατιώτες στην Αλβανία και αξιωματικούς, μεταξύ των οποίων τον Στρατηγό Νικόλαο Παπαδάκη και τον Λοχαγό Γιάννη Βαλυράκη που την πυροβολαρχία που διοικούσε, την αποκαλούσανε «Σιδηρά Πυροβολαρχία». Πριν περάσει ένας μήνας εκαταλάβανε οι Γερμανοί την Ηπειρωτική Ελλάδα.

Πατσός Ανδρέας και Ιωσήφ

Ο Ανδρέας Ιωσήφ Πατσός ήτανε Δάσκαλος, είχε γεννηθεί το 1916. Το 1940 εσκοτώθηκε στον Ελληνοϊταλικό Πόλεμο. Τον αναφέρομε διότι από τον χαμό του εξεκληρίστηκε η ηρωική οικογένεια των Πατσών από τον Πατσιανό Σφακίων. Στην φωτογραφία είναι με τον πατέρα του Σήφη Πατσό

Η Μάχη της Κρήτης

Στις 20 Μαΐου του 1941 από το πρωί άρχισαν οι Γερμανοί σφοδρό βομβαρδισμό στα Χανιά και στην περιοχή του Μάλεμε. Ιδιαίτερα τους ενδιέφερε το Μάλεμε που θέλανε το εκεί αεροδρόμιο για πύλη του νησιού μας. Σε λίγο μετά τους σφοδρούς βομβαρδισμούς άρχισε η ρίψη των αλεξιπτωτιστών. Ερίψανε 23.000 αλεξιπτωτιστές και αλπινιστές σε Χανιά, Μάλεμε, Ρέθυμνο και Ηράκλειο.

Την πρώτη μέρα εσκοτώθηκαν 1.700 από αυτούς, την δεύτερη μέρα 21-5-41 εκαταφέρανε να καταλάβουνε το αεροδρόμιο. Στις 27 Μαΐου καταλάβανε τα Χανιά. Ήτανε στην Κρήτη κοντά στους 40.000 στρατός, Αυστραλοί, Νεοζηλανδοί, Άγγλοι. Ανάμεσά τους ήτανε 8 τάγματα Ελληνικού στρατού 500 άντρες από την σχολή Ικάρων και 300 άντρες από τη σχολή χωροφυλακής, και αρκετή συμπαραράσταση από τους αμάχους Κρητικούς, όμως οι Γερμανοί ήταν οι απόλυτοι κυρίαρχοι στον αέρα. Οι σύμμαχοι δεν είχανε ούτε αεροπορική υποστήριξη, μα ούτε αντιαεροπορική άμυνα, και όταν ο Νεοζηλανδός στρατηγός Φράιμπεργκ, διοικητής των εν Κρήτη συμμαχικών δυνάμεων, ανέφερε στον στρατηγό Ουάιλς (διοικητή των εν Μέση Ανατολή συμμαχικών δυνάμεων) για την κρισιμότητα της εν Κρήτη καταστάσεως, αυτός του έδωσε εντολή να εγκαταλείψει το νησί. Ο συμμαχικός στρατός άρχισε να αποσύρεται προς τα Σφακιά για να φύγουνε από τη χώρα Σφακίων για Αφρική. Στις 29-5-1941, το μεγαλύτερο μέρος του συμμαχικού στρατού ήτανε στη δυτική πλευρά του φαραγγιού της Ίμβρου και κρατήσανε εκεί τον εχθρό, πάση θυσία για να προλάβουνε, όσο γίνεται περισσότεροι στρατιώτες να φύγουνε στην Αφρική. Εγώ 14 χρονών παιδί τότε, εβρέθηκα «μαντρατζάκι» σε ένα ορεινό τυροκομείο, λίγες εκατοντάδες μέτρα από τα ανατολικά περίχειλα του φαραγγιού της Ίμβρου και είχα φάτσα απέναντί μου το πεδίο της μάχης στα 1.000, 1.200 και 1.800 μέτρα και έβλεπα την ώρα που άφηναν τις βόμβες τα αεροπλάνα, έβλεπα την εναέρια διαδρομή των βομβών και ακόμη έβλεπα και άκουγα την έκρηξή τους στο έδαφος. Ένα αεροπλάνο που ρίξανε με μυδραλιοβόλο το έβλεπα που έπεφτε και βγαίνανε καπνοί. Έβλεπα τα αυτοκίνητα που αφήνανε οι στρατιώτες με αναμμένη μηχανή και με ταχύτητα και κατρακυλούσανε στα πλάγια. Το πρώτο που είδα να κατρακυλά το

θεώρησα δυστύχημα μα αφού πέσανε πολλά εκατάλαβα. Μου φαινότανε οι συμμαχικές θέσεις. Δεν έβλεπα τις εχθρικές.

Στις 29 Μαΐου φύγανε από Χώρα Σφακίων 8 πλοία και πήρανε 6.000 στρατιώτες. Στις 30 Μαΐου φύγανε από Χώρα Σφακίων πολλοί στρατιώτες με υδροπλάνα και με πλοία. Την 31 Μαΐου φύγανε από Χώρα Σφακίων δύο πλοία με δύο χιλιάδες στρατιώτες. Φύγανε και από Ηράκλειο με πλοία πάνω από 4.000 στρατιώτες. Υπολογίζεται ότι φύγανε 15.000 στρατιώτες για Αφρική. Συνελήφθησαν και 12.250 αιχμάλωτοι. Άκουγα το ποδοβολητό τους όταν πηγαίνανε με τα πόδια από την δυτική πλευρά του φαραγγιού της Ίμβρου, όπως φορούσανε άρβυλα με πέτσινες σόλες και με πεταλάκια. Άκουγα το ποδοβολητό τους από απόσταση πάνω από 1.000 μέτρα. Όσοι δεν παραδόθηκαν τους υποθάλπτανε οι χωρικοί με κίνδυνο της ζωής τους.

Στις ύστερες μέρες του Μάη, που η μάχη τελείωνε πια ήτανε πολλής συμμαχικός στρατός στην επαρχία Σφακίων και δεν εμάχονταν για να ελπίζουν σε νίκη, μα αντιστέκονταν για να καταφέρουνε να φύγουνε, όσο γίνεται περισσότεροι στην Αφρική. Στην Χώρα Σφακίων, μέσα στην Κωμόπολη ήτανε πάντα πολλής στρατός εκείνες τις μέρες και οι Ναζί ερίξανε εκατοντάδες βόμβες όπου εσκοτωθήκανε 37 σύμμαχοι και δέκα Έλληνες στρατιώτες και εχαλάσανε 13 σπίτια. Αφού ήτανε μάταια κάθε προσπάθεια πια δεν πολεμήσανε Σφακιανοί στην επαρχία τους, μα στις πρώτες μέρες που διεξήγετο η μάχη σε άλλες επαρχίες εδράσανε εκεί πολλοί Σφακιανοί.

Η Χώρα Σφακίων ήτανε το τελευταίο κομμάτι από την Ελληνική Επικράτεια που καταλάβανε οι Ούνοι την πρώτη Ιουνίου του 1941.

Ο ουρανός των Χανίων 21-5-1941

*Ο Χίτλερ μετά των επιλέκτων αλεξιπτωτιστών
που θα έστελνε για την Κρήτη*

Οι νεοβάρβαροι Ναζί μόλις τελειώσανε οι μάχες, μας έβαλαν αγγαρεία και μαζεύαμε τα πολεμικά υλικά που είχαν πετάξει οι Άγγλοι, πριν παραδοθούνε και τα συγκεντρώσαμε στην αυλή του Χρήστου στις Κομητάδες και τα κάψανε. Από τις εκρήξεις των φυσιγγίων και των χειροβομβίδων εχάλασε ένα σπιτάκι που ήτανε κοντά. Εσκοτώθηκε και ένας άνθρωπος.

Γερμανική Κατοχή

Την πρώτη Ιουνίου ολοκληρώσανε οι Γερμανοί την Κατοχή της Κρήτης. Μόλις επικρατήσανε έβγαλαν διαταγές για όσα απαγορεύανε και για όσα απαιτούσαν:

- Απαγορεύετο να έχουμε όπλα και πυρομαχικά.
- Απαγορεύετο να υποθάλλομε τους στρατιώτες που δεν παραδόθηκαν.
- Απαγορεύετο να έχουμε ρούχα με χακί χρώμα.
- Απαγορεύετο να φαίνεται τη νύχτα φως έξω από τα σπίτια μας.
- Απαγορεύετο η κυκλοφορία τη νύχτα.
- Απαγορεύετο να κάνομε συγκεντρώσεις.
- Απαγορεύετο να περπατούμε ομαδικά.
- Απαγορεύετο να κυκλοφορούμε χωρίς να κρατούμε γερμανική ταυτότητα.
- Άμα είχαμε φιλοξενούμενο έπρεπε να το αναφέρομε στις γερμανικές αρχές.
- Άμα βλέπομε στρατιώτες που δεν παραδόθηκαν έπρεπε να το αναφέρομε στις γερμανικές αρχές.

Πολλές χιλιάδες στρατός έφτασε στην επαρχία Σφακίων με προοπτική να προσπαθήσουνε να φύγουνε στην Αφρική. Δεν τα καταφέρανε όμως όλοι και όσοι πιάστηκαν αιχμάλωτοι, ότι είχανε μαζί τους το πετούσανε στο ύπαιθρο. Εμείς μέρες πολλές εγυρεύαμε τα λάφυρα και βρήκαμε πολλά πράγματα που μας βοήθησανε στα κρίσιμα εκείνα χρόνια. Εμαζέψαμε και πολλά όπλα και πυρομαχικά και τα κρύβαμε μακριά από τα σπίτια μας και χρησιμοποιηθήκανε στην εθνική αντίσταση. Ακόμα και τα χρήματα πέταξαν στο ύπαιθρο οι ταμίες των μονάδων για να μην τα δώσουνε στον εχθρό 2 χωριανοί μου βρήκανε πολλά λεφτά.

Σε λίγες μέρες άρχισαν να εξαντλούνται όσα είδη ερχότανε από το εξωτερικό. Είδη ενδύσεως και υποδύσεως και τρόφιμα. Εφάγαμε χόρτα χωρίς ψωμί, εφάγαμε ψωμί νοθευμένο με κτηνοτροφές και με βελάνια του πρίνου που τα φουρνίζαμε και, αφού αφαιρούσαμε το τσόφλι τα αλέθαμε στον χειρόμυλο και τα κάναμε αλεύρι και μετά με

λίγο κρίθινο αλεύρι εκάναμε το ψωμί. Η δραχμή εκατρακυλούσε και ήτανε σχεδόν ανύπαρκτη. Είδος με είδος κάναμε τις συναλλαγές.

Μα αμέσως άρχισαν και να τουφεκίζουνε. Όταν στις 3-6-1941, μόλις καταλάβανε την Κρήτη, βρήκανε ένα νεαρό και κρατούσε απαγορευμένα είδη τον υποχρέωσαν και έσκαψε ένα λάκκο και μετά τον σκότωσαν και τον θάψανε σ' αυτό τον λάκκο στις Κομιτάδες Σφακίων, κοντά στο Σχολείο. Σε βαρβαράδα τους αντιγράφουνε οι Τσιχατζίδες.

Στις αρχές Σεπτεμβρίου ετουφεκίσανε στην Χώρα Σφακίων 25 άντρες «επειδή δεν τους μαρτυρούσανε που κρύβονταν οι στρατιώτες που δεν παραδοθήκανε», μα και επειδή κοντά στο χωριό τους βρεθήκανε 40 Γερμανοί σκοτωμένοι στη θέση Σφακιανόλαγκο, κατά τη μάχη της Κρήτης.

ΑΝΔΡΕΑΣ ΠΟΛΕΝΤΑΣ

Ο Ανδρέας ο Πολέντας, το γενναίο παλληκάρι
Στην Αντίσταση της Κρήτης η ψυχή και το καμάρι
Όταν ήτανε ακόμα φοιτητής της νομικής
αντιστάθηκε της τάξης, κείνης της «μεταξικής»
Λαϊκή ελευθερία πάντα εδιεκδικούσε
και γι' αυτό κυνηγημένος στα Σφακιά φυγοδικούσε

Επολέμησε γενναία στα βουνά της Αλβανίας
Κείνο τον στρατό του Ντούτσε μετά τόλμης και μανίας
Όταν πάτησαν την Κρήτη οι Ναζί νεοβαρβάροι
Ήταν έτοιμο για όλα το γενναίο παλικάρι
Δεν τον τρόμαζε η βία, δεν τον σκιάζαν οι φοβέρες
και ιδρύσαν την Α.Ε.Α.Κ. μέσ' τις δέκα πέντε μέρες
Μ' άλλους τέσσερις λεβέντες, παληκάρια, πατριώτες
Η οργάνωσή τους ήταν στην Ελλάδα από τις πρώτες
Στην οργάνωση εκείνη, τον Πολέντα τον Αντρέα
Τον διαλέξαν να τον κάνουν γενικό τους Γραμματέα
Κι οργανώνει πατριώτες αρκετές εκατοντάδες
Για να κάνουν αντιστάσεις στους εχθρούς Γερμαναράδες
Επικίνδυνη ακόμα είχε μια αποστολή
κι εσυγκέντρωνε στοιχεία για τη Μέση Ανατολή
Και εκάναν σαμποτάζια σ' αποθήκες εφοδίων
κι εναντίο άλλων στόχων και των αεροδρομίων.
Ήτανε τα σαμποτάζια πάντοτε πετυχημένα
γιατί όλα τα στοιχεία τα'χ' Αντρέας μαζεμένα
Ο ασύρματος στα χέρια του Αντρέα του Πολέντα
Έδινε πληροφορίες κι έπαιρνε ανακοινωθέντα
Εφυγάδευε τους Άγγλους, πάντα εύρισκε τον τρόπο
και ηρωικά εδρούσε εις τον σκλαβωμένο τόπο
Ήταν κορυφή σ' εκείνη την οργάνωση της Κρήτης
Ήταν κορυφή μεγάλη όπως ειν' ο Ψηλορείτης
Ένας Κομινάς προδότης που 'ρθε από την Δωρίδα
πρόδωσε το παλικάρι και το έχασε η πατρίδα
Την πληγώνει την πατρίδα όταν χάνει τέτοιους νέους
Αν θα ζούσε θα γινόταν κορυφή στους κορυφαίους
Εσκοτώσανε οι Ούνοι το πολύτιμό του σώμα
Τ' όνομά του δεν πεθαίνει και δεν θαύεται στο χώμα

Κανάκης Ι. Γερωνυμάκης

Ήρωες του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου από τα Σφακιά

Ο Μανούσος Γ. Καρκάνης από Ασκύφου, ήτανε καπετάνιος στην Εθνική Αντίσταση. Επολέμησε και στην Αλβανία. Στην ομάδα του συμμετείχε ο πατέρας του και οι αδερφοί του. Στο μητάτο του είχε ασύρματο για επικοινωνία με Μέση Ανατολή. Υπέθαλπε στρατιώτες που δεν παραδοθήκανε και τους βοηθούσε για φυγάδευση. Εχρημάτισε διοικητής της Διλοχίας Σφακίων. Εσκοτώθηκε στον Εμφύλιο Πόλεμο.

Ο Νικόλαος Κοπάσης από την Ανώπολη Συμμετείχε σαν έφεδρος ανθυπολοχαγός Στον πόλεμο στην Αλβανία, στη Μάχη της Κρήτης και στην Εθνική Αντίσταση. Προσέφερε σαν Πρόεδρος Σφακιανού Συλλόγου. Εχρημάτισε διευθυντής σε Υποκαταστήματα της Α.Τ.Ε.

Θεοδωρουλάκης Γεώργιος, 1945 καταγόμενος από το Ασφένδου. Ναύαρχος Πολεμικού Ναυτικού. Το 2001 Αρχηγός του ΓΕΝ, έχει τιμηθεί από την πατρίδα με ανώτερες διακρίσεις.

Ο Προκόπης Μπολιώτης από το Ασφένδου, επολέμησε στους Βαλκανικούς Πολέμους και στην Μικρά Ασία. Έφτασε υπολοχαγός επ' ανδραγαθείες. Ως διοικητής του λόχου των Σφακίων την 12-11-1944 στην Μάχη της Παναγίας, εκάνανε τους Γερμανούς να γυρίσουνε πίσω με «σπασμένα μούτρα. Ήτανε και ο πατέρας του Προκόπη Αρχηγός των Ασφενδιωτών, από την Επανάσταση των 1866-69

Νάνης Σήφης από Ασκύφου. Αρχηγός του ΕΛ.ΑΣ. της Σητείας είχε στην Ομάδα του και 4 αδελφούς του. ο Δήμος Ηρακλείου έχει αφιερώσει την «Οδός Αδελφών Νανάκη αγωνιστών της Εθνικής Αντίστασης».

Κατσιάς Ιωάννης από Χώρα Σφακίων 1902-1966. Καπετάνιος στην Εθνική Αντίσταση. Επολέμησε στη Μάχη της Κρήτης. Εβοήθησε στην απόκρυψη και φυγάδευση συμμάχων που δεν παραδοθήκανε στους Γερμανούς. Έδρασε στον νομό Ρεθύμνης με την ομάδα του στην Εθνική Αντίσταση.

ο Ιμπριώτης Σ. Μανούσακας
Έπεσε στη μάχη της Παναγιάς
12-11-1944

Ο απαθθείς στρατηγός
Κράιπε.

Η παρέα που απήγαγε τον στρατηγό Κράιπε

*Από Αριστερά καθιστοί: Στρατής Σαβιολής, Πάτρικ Λη Φέρμορ (Καπετάν Μιχάλης)
και Στάνλεϊ Μ. Γρηγόρης Χναράκης, Μανώλης Ι. Πατεράκης, Λεωνίδας
Παπαλεωνίδας, Γεώργιος Τυράκης ο Σαβιολής είναι από την Ανόπολη καθήμενος
με το όπλο.*

Το ολοκαύτωμα του Καλλικράτη

Τα αίτια για το ολοκαύτωμα του Καλλικράτη:

1) Έγινε μία συμπλοκή μεταξύ Γερμανών και Κρητικών ανταρτών, κοντά στον Καλλικράτη στην θέση Τσιλίβδικα. 2) 1.000 μέτρα βορειοανατολικά του Καλλικράτη είναι το εξοχικό σπίτι του Α. Παπαδάκη από τη Γωνία και εκεί, την 15 Ιουνίου (15 μέρες μετά από την κατάληψη της Κρήτης) ο Α. Παπαδάκης, ο Α. Πολέντας, (Ασκυφιώτης, κάτοικος Βρυσών), Ι. Παΐζης, από τα Χανιά, λοχαγός Αλεβιζάκης από το Ρέθυμνο, Τίτος Γεωργιάδης και Ζουδιανός από το Ηράκλειο και Γιάννης Ιωαννίδης από το Λασιθί συγκεντρωθήκανε εκεί στον Βουρβουρέ και ιδρύσανε την πρώτη αντιστασιακή οργάνωση στην Κρήτη, Ανωτάτη Επιτροπή Αγώνος Κρήτης (Α.Ε.Α.Κ.) (Έπεσε στην αντίληψη των Γερμανών και τορπίλισανε αυτό το εξοχικό). Εβάλανε Γενικό Γραμματέα της Επιτροπής τον Ανδρέα Πολέντα, μα αυτός ήτανε το παν για την Επιτροπή, εφρόντιζε για την απόκρυψη και φυγάδευση των συμμάχων, οργάνωνε σαμποτάζ, είχε κρυφό ασύρματο και είχε επικοινωνία τακτική με το Κάιρο. Μα δυστυχώς τον ανακάλυψαν και τον σκότωσαν τέλη του 1942. 3) Όταν οι Γερμανοί θέλανε κάθε βράδυ δύο άντρες ομήρους για ασφάλειά τους, και στείλανε έναν όμηρο για να τους φέρει νερό μα αυτός δεν ξαναγύρισε και προς γνώση και συμμόρφωσή μας, πήγανε να του πυρπολήσουνε το σπίτι του στον Καλλικράτη, μα πριν κάνουνε καμία ενέργεια τους πυροβόλησαν και φύγανε αφήνοντας εκεί τα όπλα τους, τα κιάλια τους και τα πηλήκιά τους και την άλλη μέρα τα μάζεψε ο Πρόεδρος της Κοινότητας και τους τα πήγε στο φυλάκιο στο Φραγκοκάστελο. Τον Οκτώβριο του 1943 έγινε το ολοκαύτωμα του Καλλικράτη.

Για τους λόγους αυτούς, καίγανε, λεηλατούσανε και σκοτώνανε. Την 8^η του μήνα ετουφεκίσανε 15 άντρες στην συνοικία Πιπιλίδα. Την 9^η του μήνα ετουφεκίσανε 9 γυναίκες μα είχανε σκοτώσει και σποραδικά 6 άντρες όπου έχομε σύνολο 30, επυρπολήσανε και 100 σπίτια.

Πολλοί από τους κατοίκους του Καλλικράτη, ότι τους έμεινε ήτανε τα ρούχα που φορούσανε. Μετά το ολοκαύτωμα πήρανε 20, κυρίως γυναικόπαιδα, και τους είχανε στα Χανιά 20 μέρες στις φυλακές της Αγιάς και στην Κλινική του Παΐζη και μετά τους άφησαν 50 φορτία με φορτηγά ζώα μεταφέρανε στα Μυριοκέφαλα. Κυρίως

προίκες των κοριτσιών και πολύτιμα πράγματα, μα και τυριά και μέλια, στο κοντινότερο μέρος που πήγαινε αυτοκίνητο.

Σε λίγο σουβά που είχε μείνει στο ερείπιο διακρίνονται τα λακκούδια από τις σφαίρες που περνούσαν από τα αθώα ηρωικά κορμιά, όταν τουφεκίσανε τους Καλλικρατιανούς.

Σφακιανοί εκτελεσθέντες από τους ανθρωποφάγους Ναζί

Τους Ναζί κάπου – κάπου τους παραβάλλω με τους Τσιχαντιστές. Συχνά για ψύλλου πήδημα υποχρεώνανε τους αθώους ανθρώπους και σκάφτανε ένα λάκκο μετά τους σκοτώνανε και τους βάζανε στον λάκκο που σκάφτανε. Εσυναντήσανε στις Κομητάδες έναν Ορφανουδάκη από την Σκαλωτή και αφού κρατούσε λάφυρα, τον διατάξανε και έσκαψε τον λάκκο του, τον δέσανε στη ρίζα μιας ελιάς και τον τουφεκίσανε, κοντά στο σχολείο. Πολλούς αθώους; Ανθρώπους εσκοτώσανε και στα Σφακιά, μα ειδικά τον Καλλικράτη τον κάνανε κυριολεκτικά ολοκαύτωμα. Εσκοτώσανε 20 άντρες και 9 γυναίκες και είναι οι παρακάτω:

A/A	ΟΝΟΜΑΤΕΠΩΝΥΜΟ
1	Γεώργιος Μ. Μανουσέλης
2	Μανώλης Μ. Μανουσέλης
3	Μανούσος Ν. Μανουσέλης
4	Στρατής Γ. Μανουσέλης
5	Ρούσσος Γανταδάκης
6	Σπύρος Χαιρετάκης
7	Μανούσος Βουγιούκαλος
8	Ιωάννης Σηφοστρατουδάκης
9	Μανώλης Κωνσταντουδάκης

10	Αλέξανδρος Βουγιούκαλος
11	Νικόλαος Χηρογιαννάκης
12	Γεώργιος Κανδηρός
13	Σταύρος Λυκάκης
14	Μανούσος Γ. Μανουσέλης
15	Παύλος Πολάκης
16	Μάρκος Μαρκουτσάκης
17	Ένας ξένος άγνωστος που κανείς δεν ξέρει από που τον μάζεψαν οι Ναζί
18	Ελένη Πολάκη
19	Ξανθίππη Κανδήρου
20	Αγγελική Γανταδάκη
21	Αθηνά Τσιβολεδάκη
22	Μαρία Χαιρέτη
23	Αικατερίνη Γιαννακάκη
24	Ευαγγελία Τσιβολεδάκη
25	Φάνια Βλαχάκη
26	Ζαμπία Παπαδόσηφου
27	Μανούσος Γ. Βουγιούκαλος
28	Νικόλαος Χαιρέτης
29	Στρατής Χαιρέτης

Ομαδική εκτέλεση στη Χώρα Σφακίων

Αρχές Σεπτεμβρίου του 1941 ήρθε μεγάλη δύναμη Γερμανών στρατιωτών και συγκεντρώσανε 25 άντρες και τους τουφεκίσανε, οι πιο πολλοί ήτανε από άλλα χωριά κυρίως από την Ανώπολη, με το επιχείρημα ότι εκεί περιθάλπτονται οι στρατιώτες που δεν παραδόθηκαν. Είναι οι παρακάτω τα θύματα των Ναζί:

A/A	ΟΝΟΜΑΤΕΠΩΝΥΜΟ
1	Ιωσήφ Δουρουντάκης από Χώρα Σφακίων
2	Ιωάννης Φουντουλάκης από Κομιτάδες
3	Δημήτρης Γιουκάκης από Κομιτάδες
4	Γεώργιος Δουρουντάκης από Χώρα Σφακίων
5	Ανδρέας Αθητάκης από Ανώπολη
6	Ανδρέας Ζαχαριάς από Ανώπολη
7	Γεώργιος Κοντορίνης από Ανώπολη
8	Γρηγόρης Αθητάκης από Ανώπολη
9	Νικόλαος Γλυμένος από Ανώπολη
10	Μανώλης Σαβιολής από Ανώπολη
11	Στυλιανός Μαυριγιαννάκης από Ανώπολη
12	Στυλιανός Σαβιολής από Ανώπολη

13	Νικόλαος Δ. Παπαδερός από Ανώπολη
14	Γιάννης Κριαράς από Ανώπολη
15	Γιώργης Κριαράς από Ανώπολη
16	Νικόλαος Γ. Αθητάκης από Ανώπολη
17	Σπύρος Παπαδερός από Ανώπολη
18	Άγγελος Ρουκουνάκης από Μονοφάτσι
19	Στυλιανός Κουμακάκης από Σέλινο
20	Γεώργιος Τζατζιμος από Αγία Ρουμέλη
21	Μανώλης Τζατζιμος από Αγία Ρουμέλη
22	Ανδρέας Κρητικός από Κυδωνία
23	Γεώργιος Καντουνάτος από Λιβανιανά
24	Γιάννης Κουφάκης από Βαρύπετρο
25	Γεώργιος Κατσιάς από Χώρα Σφακίων

Από όλα τα χωριά των Σφακίων έχομε θύματα από αυτούς τους ανθρωποφάγους. Από Αγία Ρουμέλη πήρανε 8 άντρες ομήρους στη Γερμανία τους παρακάτω:

Α/Α	ΟΝΟΜΑΤΕΠΩΝΥΜΟ
1	Ξενοφών Τζατζιμάκης
2	Αντώνης Σταυρουδάκης
3	Ματθαίος Σταυρουδάκης
4	Γεώργιος Ν. Τζατζιμάκης
5	Γεώργιος Β. Τζατζιμάκης
6	Γεώργιος Γιανναράκης (από Αγ.Γιάννη)
7	Γεώργιος Μαλαμάς
8	Στρατής Τζατζιμάκης

Από αυτούς τους 8 μόνο ένας γύρισε ζωντανός στο χωριό του, ο Ξενοφών Τζατζιμάκης.

Θύματα των Ναζί από το Ασκύφου

Τις πρώτες μέρες που ήρθανε βρήκανε τον Μιχάλη Τσιτσιρίδη και δεν κρατούσε γερμανική ταυτότητα και τον τουφεκίσανε. Ο Ανδρέας Πολέντας που κατοικούσε στις Βρύσες ήτανε Ασκυφιώτης. Ήτανε ο συντονιστής και η ψυχή του Αγώνα μα τον ανακάλυψαν και τον τουφεκίσανε. Εσκοτώσανε τον Γιάννη Γιαπιτζή που βρέθηκε ενοματάρχης στην Πηγή Ρεθύμνης κατά την μάχη της Κρήτης. Εσκοτώσανε τον Σήφη Γλυνιά και τον Σταύρο Γλυνιά. Εσκοτώσανε ακόμα στο Ασκύφου τους Αληκαμπιώτες Μανούσο και Γεώργιο Γρυλάκηδες. Εσκοτώσανε τον Σταύρο Λυκάκη από το Ασκύφου όταν κάψανε τον Καλλικράτη. Εσκοτώσανε στα Ηρακλειώτικα τον Σταύρο

τον Γιώργη και τον Μανώλη, Μανωλάκηδες, και ακόμα τον Δημοκράτη Νανάκη, τον Παναγιώτη Γλυνιαδάκη και τον Γεώργιο Ζουλάκη, που πνίγηκε με το πλοίο ΤΑΝΑΪΣ

Από το Ασφένδου

Στις 13-5-1943 ετουφεκίσανε στην Αγιά τον Μανώλη Τζουγανάκη και 8-4-1944 εσκοτώσανε στο Ασφένδου τον Στυλιανό Χιωτάκη που τον είδανε να οπλοφορεί.

Από την Ίμβρο

Στη Μάχη της Κρήτης εσκοτώθηκε ο Κωνσταντίνος Τσικουράκης. Στις 12-11-1944 στη Μάχη της Παναγιάς εσκοτώθηκε ο έφεδρος ανθυπολοχαγός Σήφης Μανούσακας και κατά καιρούς εσκοτώσανε τον Γιάννη Μανούσακα τον Νικόλαο Τσαπάκη, τον Σήφη Ξηραδάκη επνίγηκε με το πλοίο ΤΑΝΑΪΣ ο Γεώργιος Νταμπάκης. Εσκοτώθηκε από τις νάρκες των Γερμανών η Αικατερίνη Εμμ. Νταμπάκη και σε αγγαρεία των Γερμανών εσκοτώθηκε ο Χρήστος Ψαρουδάκης.

Η Αποχώρηση των Γερμανών από τα Σφακιά

Κατά το τέλος του καλοκαιριού του 1944 εσήμανε και το τέλος του Τρίτου Ράιχ. Στις 24 Σεπτεμβρίου του έτους αυτού οι Γερμανοί εκάψανε το φρούριο του Ακονέ και απεσύρθησαν στο Ασκύφου. Στις 26 του μηνός φύγανε και από την επαρχία Σφακίων μα και από όλη την Κρήτη μαζευτήκανε σε ένα θύλακα από την Γεωργιούπολη μέχρι τον Ταυρωνίτη. Θυμούμαι πως λέγανε ότι οι Σφακιονοί θέλανε να τους χτυπήσουνε στου Κατρέ τον Λαγκό μα ειδικά κάποιος παράγοντας από το Ασκύφου αντέδρασε επίμονα με το επιχείρημα ότι θα έρθουνε τα αεροπλάνα τους να κάψουνε το Ασκύφου. Το άκουσα αυτό από άτομο που συμμετείχε σε αυτό το «πολεμικό συμβούλιο». Σε αυτό το θύλακα ήτανε οι Γερμανοί μέχρι που τέλειωσε ο πόλεμος και ακόμα παραπάνω κάποιες μέρες. Στις 8 του Μάη ετελείωσε ο πόλεμος στην Ευρώπη, μα Ιούνιο μήνα παραδωθήκανε οι Γερμανοί της Κρήτης ενώ αρκετές μέρες πριν είχανε καταλάβει οι σύμμαχοι το Βερολίνο. Στην παράδοσή τους από δική τους πλευρά υπέγραψε την συνθήκη της παραδόσεως ο στρατηγός τους Κεμπάκ, από πλευράς των συμμάχων υπέγραψε ο Ελληνοαμερικανός ταγματάρχης Τσικλητήρας και για λογαριασμό της Κρήτης υπέγραψε ο νέος τότε Κωνσταντίνος Μητσοτάκης.

Η Μάχη της Παναγιάς

Όταν οι Γερμανοί της Κρήτης ήτανε περιορισμένοι στον θύλακά τους, γύρω – γύρω τους ειδικά από τα Κεραμειά ήτανε συγκεντρωμένοι Κρητικοί σε οργανωμένα επιθετικά τμήματα και επιμένανε να χτυπήσουνε τους Γερμανούς μα οι σύμμαχοι μας και η Γενική Διοίκηση της Κρήτης (που είχαμε διοικητή τον Σφακιανό Μανούσο Βολουδάκη όπως και η στρατιωτική διοίκηση που είχαμε στρατιωτικό διοικητή τον Νικόλαο Παπαδάκη από τον Καλλικράτη, επ’ ουδενί δεν το θεωρούσανε σκόπιμο, αλλά ούτε συμφέρον να χτυπήσουνε τους Γερμανούς. Οι Γερμανοί όμως που ξέρανε ότι γύρω – γύρω τους είναι κρητικοί αντάρτες, στις 12 Νοεμβρίου 1944 επέδραμαν στο Κλεφτοπέραμα με πρόθεση να χτυπήσουνε και να διαλύσουνε τους αντάρτες. Πρώτα εβρεθήκανε ενώπιον του λόχου των Σφακιανών που ήτανε διοικητής ο μπαρουτοκαπνισμένος από τους Βαλκανικούς Πολέμους και από τη Μικρασιατική Εκστρατεία Μπολιώτης Προκόπης. Εσκοτώθηκαν πολλοί Γερμανοί και γυρίσανε πίσω ντροπιασμένοι. Εσκοτώθηκαν όμως και από το Σφακιανό Λόχο ανθυπολοχαγός Ιωσήφ Μανούσακας, από την Ίμβρο, ο καπετάνιος Μανούσος Μανουσέλης από τον Καλλικράτη και ο καπετάνιος Χαράλαμπος Κουτρούλης από τους Λάκκους και ακόμα ένα παλικάρι.

Όταν ήσανε στον θύλακα τους επουλούσανε τα στρατιωτικά ήδη τους ενώ εμείς είχαμε ακόμα μεγάλες ελλείψεις και πηγαίναμε και τα αγοράζαμε. Και εγώ επήγα ενώ ήμουνα πια έφηβος και κρατούσα τυρί και πήρα δύο σακάκια και δύο παντελόνια στρατιωτικά από το Βάμο από τους Ναζί.

Ριζίτικο για τη μάχη της Παναγιάς

Σύναξη εκάμα στου Βουβά, στου Μπολιωτοπροκόπη,
στου καπετάνιου τω Σφακιώ απόφαση να βγάλου.
Τσοι Βάρβαρους του Χίτλερη θέλουσι να χτυπήσου.
Εκεί ν’ Άντρεας Γιωργηλής και ο Μπολιώταντρέας
και ο Κοπασονικολής κι ο Μανουσελογιώργης
και δύο θεριά απού πέσανε στην Παναγιά στη μάχη
Ο Μανουσελομανουσιός κι ο Μανουσοκοσήφης
Στην Παναγιά επήγασι κι εδώκασινε μάχη
Τσοι Γερμανούς κολώνουνε κι εσπάσα ντω τα μούτρα
Επέσα Γερμανοί πολλοί μα επέσα γ-και δικοί μας
Εκειά ετραματίστηκε κι ο Μπολιωτοπροκόπης

Διμοιρία του 8^{ου} Λόχου του ΕΛΑΣ Σφακίων υπό το Λοχαγό Μπολιώτη Προκόπη από το Ασφένδου Σφακίων κατά τον Οκτώβριο 1944. Ο πρώτος σημαιοφόρος είναι ο Ιωσήφ Πυροβολάκης από το Ασφένδου – Βουβά και συνέχεια ο Κωνσταντίνος Καούδης – Καψοδάσο, Γεώργιος Κοπάσης Ανώπολη, Μανούσος Μανουσέλης από τον Καλλικράτη, εφονεύθη ηρωικά μαχόμενος κατά τη «Μάχη της Παναγιάς» 12-11-1944, στο «Κλεφτοπέραμα», Ιωάννης Ιωσηφ Μανουσέλης από τον Καλλικράτη Σφακίων, Νικόλαος Κοπάσης Εφ. Ανθ/γος από την Ανώπολη, Ανδρέας Εμμ. Μανουσέλης, Μιχαήλ Μαν. Μανουσέλης και Ιωσήφ Μανούσακας από την Ίμπρο Εφ. Ανθ/γος έπεσε ηρωικά μαχόμενος κατά των φασιστογερμανών κατά τη Μάχη της Παναγιάς 12-11-1944 στο «Κλεφτοπέραμα.

Ο Εμφύλιος Πόλεμος

Στην επαρχία Σφακίων, μα και γενικά στην Κρήτη, δεν είχαμε τις καταστροφές που γινήκανε στην Ηπειρωτική Ελλάδα από τον Εμφύλιο Πόλεμο. Εγώ υπηρέτησα στην Μακεδονία εν καιρώ Εμφυλίου Πολέμου και είδα ότι από πολλά χωριά, όλους τους κατοίκους τους διατηρούσανε σαν «Ανταρτόπληκτους» κοντά στις πόλεις. Είχαμε θύματα και από τον Εμφύλιο, μα κυρίως πέσανε μαχόμενοι στην Ηπειρωτική Ελλάδα, μα λίγοι στην Κρήτη.

Υπηρέτησα στο πυροβολικό. Στη φωτογραφία, εν ώρα μάχης, εχτυπούσα με το Μάλι - Μάδι από το χωριό Βυσιλιά της Καστοριάς την 8-8-1949 το 102 σύνταγμα Π.Πυροβολικό. Εγώ ήμουνα στο αριστερό κανόνι.

Γράμμος 1949

Κ. Γερωνυμάκης
Λοχίας στο Π. Πυροβολικό

Όταν τελείωσαν οι μάχες και γυρίζαμε από τον Γράμμο, είχαμε στολισμένα τα αυτοκίνητα με κλαδιά. Στον Γράμμο μου απενεμήθη πολεμικός Σταυρός Γ' τάξεως

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Θ΄ ΔΙΑΦΟΡΑ ΓΙΑ ΤΑ ΣΦΑΚΙΑ

Τι γράφουνε άλλοι για τα Σφακιά

Το 1319, είχανε φρουρά οι Ενετοί στα Σφακιά και ήταν ο «Καστελάνος» Καπουλέτο και 13 Ενετοί στρατιώτες. Όταν ο Καπουλέτο συνάντησε στον δρόμο μία πεντάμορφη, κόρη του Σκορδύλη όρμησε και τη φίλησε. Η κοπέλα τον χαστούκισε. Ο Καπουλέτο της έκοψε τη κοτσίδα με το ξίφος του. Οι Σφακιστοί εσκοτώσανε τον Καπουλέτο και όλη τη φρουρά. Οι Ενετοί χτυπήσανε τα Σφακιά και έγινε η «Επανάσταση της Χρυσομαλλούσας» (έτσι λέγανε την κοπέλα που τα μαλλιά της ήτανε όπως το χρυσάφι). Μετά την επανάσταση ήρθε στα Σφακιά ο Ενετός αξιωματούχος Ανδρέας Βαλέριο και έγραψε μετά στην Κυβέρνησή του: *«Οι Σφακιστοί δεν υπετάγησαν εις τον ζυγό των ιπποτών της Ενετίας. Είτε η αγέρωχος αυτών ανδρεία αναχαιτίζει τους ημέτερους κατακτητές, είτε το άγονον της χώρας τους απωθεί τους ημέτερους. Αληθές είναι ότι ποτέ δεν υπετάγησαν εις ημάς».*

Ο Φωσκαρίνι, γενικός προβλευτής της Κρήτης το 1602 γράφει και αυτός στην Κυβέρνηση του *«Οι Σφακιστοί υπερέχουσι των άλλων Κρητών, είναι ιδιαίτερα φυλή, ωραία, πολεμική, γενναία».* Μετά τον Φωσκαρίνη ήλθε ο Ιούλιος Γαρζόνι και γράφει σε επίσημη έκθεση: *«Οι Σφακιστοί διακρίνονται των άλλων Κρητών κατά την παράστασιν και την ρώμην, πιστεύουν ότι κατάγονται από τους Βυζαντινούς και ουδέποτε υπέμειναν τον Ενετικό Ζυγό των Φεουδαρχών».*

Από τον Τούρκο ιστορικό Ελβιά Τσελεμπή μαθαίνουμε ότι τα Σφακιά δόθηκαν το 1690 στον Γαζή Δελή Χουσεΐν πασά, μα αφού δεν εισέπραττε εύκολα το δικαίωμα του, τα αφιέρωσε στην Μέκκα και την Μεδίνα. Ύστερα από παρέμβαση της Φατμά Χαϊτούν Χανούμ Σουλτάν, δεν επιτρεπόταν πια στους Μιρί Μιράν Λιβά, στους Μουσελήμ, στους Σουμπάσιδες, στου Βοϊβόδες κ.λ.π. να επεμβαίνουν στα πράγματα των Σφακίων.

B. Ψιλάκης Ιστορία της Κρήτης τ.Δ΄ σελ. 2004

«Οι Σφακιστοί δεν είναι άγιοι, τους λόγους δ' είπωμεν πολλάκις. Ουδέποτε η Κρήτη πρέπει να λησμονεί ότι η χώρα των μη αγίων τούτων, ήτο η δημιουργηθείσα εκ θείας προνοίας γεραρά αρκώπολις, καθ' ην

πάντοτε ευθραύοντο τα άγρια και παφλάζοντα κύματα της πολυκεφάλου και τερατώδους, από των Σαρακινών και εξής τυραννίας».

B. Ψιλάκη Ιστορία της Κρήτης τ. Δ. σελ. 1894

«...Οι δε Σφακιανοί, των οποίων η χώρα έλαχεν εκ θείας προνοίας ακρόπολις γεραρά και σωτήριος, τοσάκις εν ταις δυστυχίαις και συμφοραίς της πατρίδος, εχρησίμευσαν κατ' ανάγκην ου μόνον ως οδηγοί και αρχηγοί αρμόδιοι εν τοις πολέμοις, αλλά και οξύνους, φύσει βουληφόροι...».

B. Ψιλάκη Ιστορία της Κρήτης τ. Γ' σελ. 1830

«...Οι κατομερίται εν γένει είχαν ήδη γύμνασιν του πολέμου ικανήν, ο φόβος όμως τον οποίον οι Τούρκοι είχαν εντυπώσει εις τας εκείνων καρδίες διά των προλαβουσών παραδειγματίστων τυραννιών, ήτο τοσοούτος, ώστε ενόμιζαν ότι δεν κατόρθωναν τίποτα, αν δεν ήταν και Σφακιώται μετ' αυτών. Στρατόπεδο τεσσάρων χιλιάδων κατομεριτών, έχον μόνον τριακοσίους Σφακιώτες είχε ψυχήν να επιχειρήσει και να εκτελέσει τα μεγαλύτερα πράγματα. Οι πρώτοι τύνοιν ήσαν η πυρήτης κόνις. Οι δεύτεροι το πυρ.»

I. Μουρέλος Ιστορία της Κρήτης τ. Α' σελ. 340

«... Το βέβαιον είναι, κι αυτό εξηγείται απ' την μελέτη της ιστορίας, ως προς την δράση των Σφακιανών, πως οι άλλες επαρχίες ήθελον κι εξητούσαν αρχηγούς από τα Σφακιά, γιατί τους θεωρούσαν και τους αναγνώριζαν ως πιο εμπειροπόλεμους και πιο πρόθυμους για θυσίες. Πρέπει άλλωστε, εμείς οι τωρινοί Κρήτες, που παρασυρόμαστε από τις αδικαιολόγητες αντιπάθειες και ζήλεις, να αναγνωρίσομε ότι ο Κρητικός λαός των σκληρών εκείνων χρόνων, και κατά συνέπειαν, κι εμείς όλοι, οφείλομεν ευγνωμοσύνη στον λαό των Σφακίων, που τόσες φορές εθυσιάστηκε για τους άλλους. Γιατί δεν πρέπει να ξεχνούμε πως, οι ως το 1770 ευτυχισμένοι και σχεδόν ελεύθεροι Σφακιανοί, θυσιάσαν την ευτυχία τους για την ελευθερία των άλλων....»

Κριτοβουλίδης στις Επαναστάσεις της Κρήτης σελ. 15

Όταν αναφέρεται στα Σφακιά γράφει ότι «... Οι άλλοι Κρήτες απέβλεπαν εις αυτούς (τους Σφακιανούς) των οποίων η θέση ήτανε εντελώς διαφορετική....»

Ιστορία του Κριάρη σ. 559

Όταν ο Κριάρης αναφέρεται στην επαρχία Σφακίων γράφει: «... Είναι δε θαυμαστή (η επαρχία Σφακίων) αυτή εις τα χρονικά διά την ανδρείαν και το φιλοπόλεμο των κατοίκων της, ήτης και δετήρει είδος αριστοκρατικού πολιτεύματος. Ενταύθα υπήρχε πάντα και η εστία της ελευθερίας λόγω της θέσεώς της.» Εννοεί ότι δεν κατοικούσανε ποτέ εκεί κατακτητές και ούτε δεν διατηρούσανε εκεί κατοχικές υπηρεσίες.

Ο Τούρκος Ιστορικός Ναϊμά, γράφει για τους Σφακιανούς: «"Βασιζόμενος" στο ορεινό και δύσβατο της επαρχίας των, δεν διήγων φιλησύχως ούτε επί της εποχής των απίστων Ενετών».

Στα τούρκικα αρχεία βρέθηκαν πολλά φερμάνια σχετικά με τα Σφακιά. Σε ένα από αυτά της 30 του μήνα Ρετζέπ του έτους 1172 (18-3-1759) γράφει: «Παρά ταύτα οι ραγιάδες της εν λόγω επαρχίας (των Σφακίων) συνεργαζόμενοι στενάς μετά των απίστων εχθρών κουρσάρων και όντες λίαν πανούργοι και δόλιοι, βασιζόμενοι δε εις το δύσβατο των οδών και το απρόσυτον της επαρχίας των συμπεριφέρονται πάντα μετά σκαιότητας αρνούμενοι την καταβολή των φόρων των, προβάλλοντες άρνησην και εμμογή και αντίσταση».

Σε άλλο φερμάνι από τα τούρκικα αρχεία του 1670 της 10^{ης} Απριλίου: «Οι Σφακιανοί: «Ηναντιώθησαν εις την πληρωμή του Κεφαλικού Φόρου του παρελθόντος έτους και εξεδίωξαν εκ της επαρχίας τους, τους εισπράκτορες του παρόντος έτους».

Ο Άγγλος περιηγητής Πασλέυ περιηγήθηκε την Κρήτη και σε βιβλίο που έγραψε το 1837 γράφει: «Η φυλή των Σφακίων είναι όντως η καθαρότερη καταγωγή των Κρητών, διότι η αγνότης τούτων διετηρήθη υπό της ορεινής αυτής θέσεως, ήτις διετήρησεν αυτοίς αποκλειστικά ήθη, έθιμα και διάλεκτον, ης ιδιωματισμοί τινές κατάγονται από των ημερών του Μίνωως».

Ο Γάλλος ελληνιστής Γ. Περώ, που περιόδευσε στην Κρήτη στο δεύτερο μισό του 19^{ου} αιώνα γράφει: «Υπό τον βαρύ και καταθληπτικόν όγκο της μουσουλμανικής τυραννίας και των εξ' αυτής αθλιότητων, ο Κρητικός λαός αναμφιβόλως θα εξολοθρευέτο ολόκληρος και το όνομα

Έλλην θα εξηλείφετο εκ της Κρήτης, εάν όλοι οι ραγιάδες διετέλουν υποκείμενοι εις τον αυτόν ζυγόν, εις ον οι κάτοικοι των πόλεων και των πεδινών μερών. Ευτυχώς όμως εις τα υψηλά μέρη, και ιδίως στα Λευκά Όρη, οι Χριστιανοί διετήρησαν όλως διαφορετικήν κατάστασιν και θέσιν Ελληνοπρεπή».

Όπως βλέπουμε ο Β. Ψιλάκης και ο Ι. Μουρέλος, παρουσιάζουνε τους Σφακιανούς σαν σπονδυλικά στελέχη των απελευθερωτικών αγώνων. Δεν είχανε λόγο να μεροληπτούνε. Γράφουνε αντικειμενικά. Όμως κάποια επιστολόχαρτα δεν κρύβουνε τον φθόνο τους, αντί ευγνωμοσύνης.

Βεβαίως είναι ελάχιστοι οι φθονεροί και οι κακοπροαίρετοι, μα υπάρχουνε και τέτοιοι. Οι Σφακιανοί, απλώς αξιοποιούσανε τα πλεονεκτήματα που τους παρείχε ο τόπος τους, όπως θα κάνανε και όποιοι άλλοι θα βρισκόντουσαν στην θέση τους. αυτό όμως τους εξασφάλισε μία ξεχωριστή θέση στην ιστορία, που όμως υπάρχουνε οι ελάχιστοι που αυτό το βλέπουνε με φθόνο.

Πάντως παραπέμπω στις ιστορίες που τα γράφανε αυτά και γράφω σε ποιες σελίδες επί λέξη όπως είναι εκεί γραμμένα.

Τα Σφακιά κάποιες φορές διαφορετική αντιμετώπιση και διαφορετική μεταχείριση

Είχε τεράστια σημασία το γεγονός ότι δεν κατοικούσανε ποτέ κατακτητές στα Σφακιά και, ότι δεν είχανε εκεί υπηρεσίες κατοχικές και ακόμα είχε σημαντικές επιπτώσεις σε πολλές περιπτώσεις για την τύχη της Κρήτης, το καθεστώς των Σφακίων.

1) Δεν υπήρχανε στα Σφακιά ούτε Δικαστήρια, ούτε Καντήδες (Δικαστές) ούτε Ζαυτιγέδες (Αστυνομικοί). Οι προύχοντες και οι καπεταναίοι εψηφίζανε νόμους τοπικούς και τους στέλνανε στα Χανιά στον πασά για επικύρωση και μετά επικυρωμένους εστέλνανε από ένα αντίτυπο στα 12 μεγαλύτερα χωριά των Σφακίων και ένα έμενε στο αρχείο του πασά. Ένα τέτοιο νόμο των Σφακίων εδημοσίευε στην «Εθνική Φωνή» των Χανίων την 29-2-1969 και αφορούσε το οικογενειακό δίκαιο. Τον δημοσίευσε η τότε διευθύντρια του Ιστορικού Αρχείου Κρήτης η Ανθούλα Παπαδάκη. Φυλάω στο αρχείο μου αυτή την εφημερίδα.

2) Σε όλα τα λιμάνια της Ελλάδος υπήρχανε τελωνεία και επλήρωνε 25 τοις χιλίοις ο Τούρκος έμπορος, 50 τοις χιλίοις ο χριστιανός υπήκοος της Τουρκίας και 100 τοις χιλίοις ο ξένος έμπορος. Στα Σφακιά δεν υπήρχε τελωνείο και τα εμπορεύματα επερνούσανε ατελώνιστα. Οι Χωρασφακιώτες έμποροί, και περισσότερα κερδίζανε, και φθινότερα πολούσανε από τους Χανιώτες και τους Ρεθυμνιώτες συναδέλφους τους. Όταν ήμουναι παιδί λέγανε οι γέροι, που είχανε ζήσει στην τουρκοκρατία, ότι από τα κοντινά χωριά του Αγ. Βασιλείου και του Αποκόρωνα, ερχόντουσαν με τα γαϊδουράκια τους και ψωνίζανε από την Χώρα Σφακίων γιατί ήτανε εδώ φθινότερα τα εμπορεύματα από ότι στις άλλες πόλεις της Κρήτης.

3) Επί τουρκοκρατίας δεν είχανε το δικαίωμα οι Χριστιανοί της Κρήτης να έχουνε ελαιοτριβεία. Ήτανε πάντα ιδιοκτησία των αγάδων και των πασάδων και τα νοικιάζανε και τα δουλεύανε οι εργαζόμενοι Τούρκοι ή Έλληνες. Ο Μουσταφά πασάς είχε 50 ελαιοτριβεία σε διάφορα χωριά και τα έδιδε με ενοίκιο σε εργαζόμενους Τούρκους ή Έλληνες και παίρνανε από τις 10 οκάδες που έβγαζε ο ελαιοκόμος τις 4. Κατ' εξαίρεση στα Σφακιά τα είχανε Σφακιανοί τα ελαιοτριβεία αφού εκεί δεν είχε Τούρκους και αυτοί παίρνανε δύο οκάδες από τις δέκα του παραγωμένου ελαιολάδου.

4) Στη δεκαετία του 1830, επί Αιγυπτιοκρατίας, εκάνανε το νόμο του πλησιαστού. Όποιος ήθελε να πουλήσει ακίνητο έπρεπε να το πουλήσει σε εντόπιο. Δεν είχε το δικαίωμα να πουλήσει σε ξενοτοπίτη. Από τον νόμο αυτό εξαιρέσανε τους Σφακιανούς. Ο Σφακιανός είχε το δικαίωμα να αγοράσει σε όλα τα σημεία της Κρήτης. Σαν κακοήθη όγκο στον οργανισμό τους αισθανόταν οι Τούρκοι τους Σφακιανούς και διευκολύνανε την αποδυνάμωση του πληθυσμού τους. Για τον λόγο αυτό τους επιτρέπανε να αγοράζουνε ακίνητα εκτός Σφακίων.

5) Το 1375 επί του Παπά της Ρώμης, Ουρβάνου, εκαταργήσανε οι Ενετοί την αρχιεπισκοπή της Κρήτης και 17 Επισκοπές από το Ορθόδοξο δόγμα. Μόνο μία Επισκοπή άφησαν στην Κρήτη και αυτή ήτανε του Φοίνικα των Σφακίων. Ήτανε δεσπότης στον Φοίνικα ο Λέων και έλαβε μέρος στην Β' Οικουμενική Σύνοδο. Με τον τρόπο αυτό θέλανε οι Ενετοί να αναγκάσουνε τους Κρήτες να ασπαστούνε το δικό τους δόγμα.

6) Ο Ενετός Γενικός Προβλεφτής της Κρήτης Φωσκαρίνι το 1602 γράφει για τους Σφακιανούς «Από τα Σφακιά 700 άνδρες είναι γραμμένοι στις ορδινάτσες, λογαριάζονται όμως απόγονοι των Βυζαντινών οικογενειών και θεωρούνται “Αρχοντορωμαίοι” και κανείς τους δεν πηγαίνει στα κάτεργα και στις αγγαρείες». Τα ίδια γράφει και ο Ζουανέ Μοτσενίγκο το 1589.

Η Επαρχία Σφακίων ήτανε η μικρότερη επαρχία της Κρήτης πληθυσμιακά και οικονομικά, στα πολεμικά πράγματα όμως της Κρήτης ήτανε η μεγάλη δύναμη. Την καθιστούσε προνομιούχα η μορφολογία του εδάφους κατά πρώτον λόγο, μα βέβαια και ο ηρωισμός και η φιλοπατρία των κατοίκων της. Συνηθέστατα επροταγωνιστούσανε στις επαναστάσεις οι Σφακιανοί και πολύ συχνά σε άλλες επαρχίες αρχηγεύανε Σφακιανοί και πάντα οι Σφακιανοί είχανε την πρωτοβουλία στις μάχες.

Σε τούτο συνηγορούσανε διάφοροι παράγοντες. Όταν π.χ. εκηρύχτηκε η επανάσταση του '21, από τα 1.200 όπλα που βρεθήκανε σε χριστιανικά χέρια τα 800 είχανε οι Σφακιανοί. Κατά συνέπεια ένας Σφακιανός καπετάνιος μπορούσε να πάει με 40-50 έμπειρους τυφεκιοφόρους να αρχηγεύει σε μία άοπλη επαρχία, πλεσιούμενος από ντόπιους.

7) Όταν ο Καποδίστριας έστειλε τον Ρεϊνεκ αρμοστή στην Κρήτη, αυτός έκαμε στραταρχείο από 5 στρατάρχες και από τους 5 τους 2 έκανε στα Σφακιά και τους άλλους 3 από όλη την άλλη Κρήτη. Αναγνώστης Μανουσογιαννάκης από την Ίμβρο, Μανούσος Βαρδουλές από τα Λιβανιανά Σφακίων, Βασίλειος Χάλης από την Κυδωνία, Γ. Τσουδερός από τον Αγ. Βασίλειο και Π. Ζερβουδάκης για τους νομούς Ηρακλείου και Λασιθίου.

8) Όταν μετά τη Σύμβαση της Χαλέπας έβγαζαν οι Τούρκοι 31 αντιπροσώπους και οι Έλληνες 49 οι Σφακιανοί εβγάζανε τους 18 από τους 49, που δεν αναλογούσανε τόσoι στον πληθυσμό των Σφακίων.

Εμπνευστής και αρχηγός της μεταπολιτεύσεως και αρχηγός των Σφακιανών μα και της τυχερής επανάστασης του 1897 ήτανε ο Μανούσος Κούντουρος. Αυτόν επιλοδοξούσανε οι Σφακιανοί να προωθήσουνε για πολιτικό ηγέτη της Κρήτης και σε πρώτη φάση ήσανε αντιβενιζελικοί, χάριν του δικού τους αρχηγού. Όμως όλοι οι πολιτικοί εκείνου του καιρού ήσανε αστέρια, μα μόλις ανέτειλε ο

ήλιος (ο Βενιζέλος) τα θάμπωσε όλα τα αστέρια και δεν είχανε Σφακιανοί εδώ την μερίδα του λέοντος.

Σφακιανοί που αρχηγείνανε σε άλλες επαρχίες

Όταν ετοιμάζετο η επανάσταση του 1821 υπολογίζετο ότι υπήρχανε στα χέρια των Χριστιανών της Κρήτης 1.200 όπλα και από αυτά τα 800 τα είχανε οι Σφακιανοί. Δεν μπορούσε μία άοπλη επαρχία να συμμετέχει στην επανάσταση. Από τα Σφακιά μπορούσε ένας καπετάνιος να πάρει 40-50 έμπειρους τουφεκιοφόρους και να πάει στην άοπλη επαρχία και πλαισιούμενος και από εντόπιους να ηγηθεί και αυτό έγινε σε πολλές περιπτώσεις στα πρώτα στάδια της επανάστασης. Στη συνέχεια και λάφυρα πήρανε πολλά στις μάχες από τους Τούρκους και από προσφορές, και από τα αφιερώματα των εκκλησιών που τα πουλήσανε και αγοράζανε πολεμοφόδια όπου αναδειχτήκανε καπετάνιοι σε όλες τις επαρχίες.

Ο Ψιλάκης γράφει στην Ιστορία της Κρήτης, τόμος Γ' σελ. 1737, ότι θέλανε Σφακιανό καπετάνιο και οι άλλες επαρχίες διότι *«έχοντες Σφακιανό αρχηγό, θα είχανε την συνδρομή των Σφακίων και πάντα τα χρειώδη...»*. Ήτανε αρχηγός ο Παύλος Ντεντιδάκης από Κομητάδες στην επαρχία Μαλεβιζίου, τον Αντώνη Ξανθουδίδη – Ζωγράφο από την Αράδαινα στην επαρχία Πεδιάδος, Κ.Σφακιανάκης εγγονός του Μιχελιουδόπαπα από τον Αγ.Ιωάννη Σφακίων αρχηγός των 6 ανατολικών επαρχιών (εγράφηκε Σφακιανάκης, διότι εκατοίκησε στο Βραχάσι, που ήτανε το χωριό της μητέρας του), Αναγνώστης Μανουσέλης αρχηγός της επαρχίας Ρεθύμνου. Από τον Καλλικράτη αυτός, Γεώργιος Δεληγιαννάκης από το Ασφένδου στην επαρχία Αμαρίου, Ρούσος Βουρδουμπάς από Χώρα Σφακίων και ο Πωλογιωργάκης από την Ίμβρο αρχηγείνανε από τον Ψηλορήτη και ανατολικότερα σε όλες τις επαρχίες, ο Α.Παναγιωτάκης από την Ανώπολη στην επαρχία Κυδωνίας, με τους Χάληδες, ο Γ. Τσελεπής – Δασκαλάκης από την Ανώπολη στις επαρχίες Κισσάμου και Σελίνου. Και ο Σήφακας, καταγόμενος από τους Κουτρομπάδες της Ίμβρου ήτανε αρχηγός στην περιοχή του Μελιδονίου. Στη συνέχεια του αγώνα αναδειχτήκανε τοπικοί καπετάνιοι και συναρχηγείνανε με τους Σφακιανούς.

Σφακιανοί που αναπτύχθηκαν εκτός Σφακίων

Η επαρχία Σφακίων από αρχαιοτάτων χρόνων ήτανε φυτόριο αρχηγών και ηρωικών πολεμηστών. Δεν υπήρχανε οι προϋποθέσεις στο εσωτερικό της επαρχίας για να αναπτυχθούνε οι Σφακιανοί σε άλλους τομείς. Εκτός Σφακίων όμως έχομε Σφακιανούς που ανεδείχτησαν και Άγιοι, και ανώτεροι κληρικοί, και μεγιστάνες του πλούτου, και εθνικοί ευεργέτες και ακόμα στα χρόνια μου ξέρω ότι πολλοί Σφακιανοί μετεδημότευσαν σε άλλες επαρχίες και οι πιο πολλοί τους διακρίνονται και αναλαμβάνουνε πρωτοβουλίες. Προέδροι στις κοινότητες που μετεδημότευσαν κ.λ.π. Ειδικά σε ηγετικούς ρόλους, ακόμα στην άλωση της Κωνσταντινούπολης οι τελευταίοι υπερασπιστές ήτανε οι Κρήτες υπό την ηγεσία του Σφακιανού εφοπλιστή Μανούσου Καλλικράτη.

Με τον Πρόεδρο των ΗΠΑ, Μπαρακ Ομπάμα

Ο Αλέξης Γιανναύλιας, Υπουργός Οικονομικών στην Πολιτεία Ιλινόις των ΗΠΑ, επί Κυβερνήσεως Ομπάμα. Κατάγεται από πατέρα από τα Καλάβρυτα, η μητέρα του Άννα έφυγε από τον Βουβά Σφακίων και είναι κόρη του Μανούσου Ξηρουχάκη. Στη φωτογραφία είναι μαζί με τον Πλανητάρχη Ομπάμα.

Ο Μανώλης Κριαράς από την Ανόπολη Σφακίων καταγόμενος, καθηγητής Πανεπιστημίου, ήτανε από τα μεγάλα πνεύματα της Ελλάδας κατά τον 20^ο αιώνα. Ήτανε δημοτικιστής και συνετέλεσε στην καθιέρωση της δημοτικής γλώσσας και του μονοτονικού. Ήτανε γλωσσολόγος, βυζαντινολόγος. Έγραψε λεξικό.

Για τον Μανούσο Μανούσακα που καταγότανε από την Ίμβρο είχε πει ο Μιχάλης Καυκαλάς: «Υπήρξε πανάξιος ερευνητής, σεμνός, έντιμος, ανιδιοτελής, και πρόθυμος να μεταδώσει τις επιστημονικές του γνώσεις.» Ήτανε και αυτός κορυφαίος του πνεύματος. Ήτανε διευθυντής του Ελληνικού Ινστιτούτου της Βενετίας, Διευθυντής στο Μεσαιωνικό Αρχείο Αθηνών, Οργανωτής του Γ' Κρητολογικού Συνεδρίου.

Οι Οικογένεια των Βαρδινογιάννηδων

Οι Βαρδινογιάννηδες είναι παλιά οικογένεια από τον Άγιο Γιάννη Σφακίων. Πριν από δεκαετίες μετοίκησαν στο Σέλινο και στην Επισκοπή Ρεθύμνου. Πολλά μέλη τους διεκρίθησαν στην ιστορία, στην κοινωνία και στον πλούτο και στην πολική μα και ως ευεργέτες σε ευαγή ιδρύματα μα και συμπαράσταση σε φτωχούς ανθρώπους και βέβαια πολλά προσέφεραν για τα Σφακιά.

*Από την οικογένεια των Βαρδινογιάννηδων.
Αριστερά η Ιωάννα Βαρδινογιάννη κόρη του Νίκου. Στο μέσον η Μανουέλα, χήρα
του Νίκου Βαρδινογιάννη. Πλάι της ο Θοδωρής Βαρδινογιάννης. Δεξιά ο
Δημοσθένης, αδελφός της Ιωάννας.*

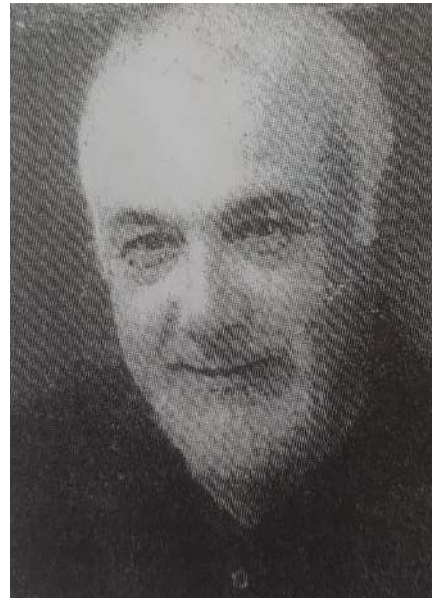
Βαρδής Βαρδινογιάννης

*Με την σύζυγό του Μαριάννα στην πρώτη παρουσίαση
του περιοδικού της ΧΙΟΣBANK, τη διεύθυνση έκδοσης
του οποίου έχει αναλάβει προσωπικά η ίδια.
Η Μαριάννα είναι πρέσβυρα της Ουνέσκο*

ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΟΙ ΑΝΘΡΩΠΟΙ ΑΠΟ ΤΑ ΣΦΑΚΙΑ

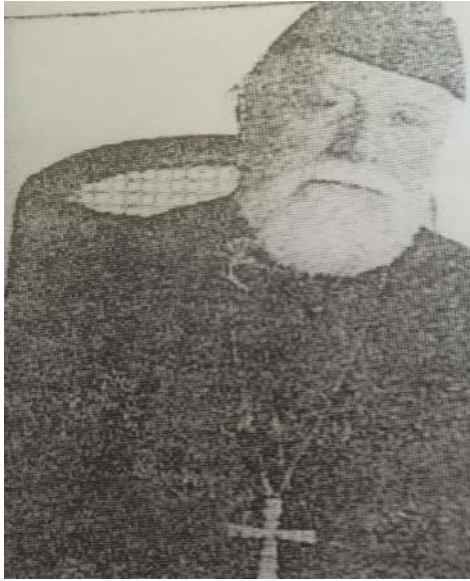
Πυροβολάκης Γιάννης από Ασφένδου 1937-1980. Ηφγητής Καρδιολογίας και παθολογίας στον «Ευαγγελισμό» Σπούδασε σε Ελλάδα και Αγγλία. Πέθανε από Καρκίνο.

Στέλιος Χιωτάκης από Ασφένδου. Γεννήθηκε το 1945. Καθηγητής του Πανεπιστημίου Κρήτης. Σπούδασε στην Φραγκφούρτη της Γερμανίας.

Γεώργιος Μανταδάκης από το Ασφένδου 1909 – 2005
Ήτανε ένας απλός δάσκαλος μα ένας ενεργέτης του χωριού του πολλαπλά και φανατικός για τα Σφακιά

Παπά Γεώργιος Πυρουνάκης.
Πρωτοπρεσβύτερος της Ελευσύνας.
Ειδικά στην κατοχή εβοήθησε
κόσμο με πολλούς τρόπους. Ίδρυσε
νυχτερινά Σχολεία. Ίδρυσε
συσσίτια. Έδρασε πολλαπλά σε
Ελευσόνα και Πειραιά. Καταγώτανε
από τα Ασφένδου. Ίδρυσε και
Λαϊκό Πανεπιστήμιο. Εβραβεύτηκε
από την Ακαδημία των Αθηνών.

Αρχιμανδρίτης Παρθένιος Κελαϊδής
από το Σφακιανό Μουρί
καταγόμενος 1830-1905. Ήτανε από
τους πρωτεργάτες για την
επανάσταση του 1866-69.
Επολέμησε τον εχθρό με το όπλο και
με την διπλωματία. Στη σχετική
συνέλευση της επανάστασης 1866-
1869 και για τρία χρόνια ήτανε
πληρεξούσιος των Σφακίων.

Ο Επίσκοπος Ιεροσητείας εγεννήθηκε στον
Καλλικράτη το 1828 και πέθανε το 1898.
Το 1866 ήτανε Πρόεδρος της
επαναστατικής συνελεύσεως. Έγραψε την
Ιστορία των Σφακίων και διέσωσε πολύτιμα
ιστορικά στοιχεία.

Ο Γρηγόριος Παπαδοπετράκης

Σφακιανές Οικογένειες

Όλες οι μεγάλες οικογένειες, τα μεγάλα σόγια των Σφακίων, ισχυρίζονται ότι είναι κλάδοι των Σκορδυλών, απόγονοι δηλαδή του Μαρίνου Σκορδύλη που ήτανε ένα από τα 12 αρχοντόπουλα που έστειλε ο Αλέξιος Κομνηνός, αυτοκράτορας του Βυζαντίου στην Κρήτη το 1182 για να επαναφέρουνε στην τάξη που είχε τελείως διαταραχθεί από την επί ένα και μισό αιώνα που κρατούσανε την Κρήτη οι υπερβάρβαροι Σαρακινοί και παρ' όλον ότι από το 961 τους είχε διώξει ο Νικηφόρος Φωκάς. Οι Μαυροπάτεροι του Ασκύφου, οι Δασκαλιανοί του Πατσιανού, οι Παττακοί της Ίμβρου, οι Ζαμπέτες της Ανόπολης είναι κλάδοι των Σκορδυλών, μα και οι πιο πολλές άλλες οικογένειες ισχυρίζονται ότι είναι παρακλάδια των παραπάνω οικογενειών, όπως οι Δεληγιαννάκηδες, οι Μανούσακοι, οι Πολέντηδες κ.α. Θα ήθελα να μπορώ να γράψω για τις οικογένειες όλων των Σφακίων, μα μου είναι αδύνατο. Θα επιχειρήσω όμως να γράψω λίγα για τις οικογένειες της τ. Κοινότητας Ασφένδου, της οποίας διετέλεσα γραμματέας. Ας μου επιτραπεί η διάκριση.

Στην Κοινότητα Ασφένδου για 250 χρόνια εδέσποζε η οικογένεια των Δεληγιαννάκηδων. Κατά την επανάσταση του Δασκαλογιάννη, οι Ασφενδιώτες επολεμήσανε με δύο «μπαϊράκια». Από το Ξυλόδεμα εμάχετο ο Νικόλαος Δεληγιαννάκης με τους μισούς Ασφενδιώτες, όπου και ο Δασκαλογιάννης (με τον οποίο ήτανε πρωτοξάδελφος ο Δεληγιαννάκης) Από του Σταυρού το Σελί (από το μέρος του Καλλικράτη εμάχετο ο Μπουρμπαχοστρατής με τους άλλους μισούς Ασφενδιώτες. Κατά την επανάσταση του '21, τρεις γιοι του ως άνω Ν. Δεληγιαννάκη, ο Σήφης, ο Στρατής και ο Γιώργης ανεδείχτησαν από τους κορυφαίους στρατηγούς του απελευθερωτικού αγώνα. Ο Στρατής αναγνωρίστηκε σαν ο ήρωας του Φραγκοκαστέλλου. Ο Γιώργης εσκοτώθηκε σε μάχη στου Αρμενοκάμπους ως πεντακοσίαρχος, αρχηγός Αμαρίου, ο Σήφης αναγνωρίστηκε συνταγματάρχης της Βασιλικής Φάλαγκας μα και ο αδερφός τους Γιάννης εσκοτώθηκε σε μάχη το 1822 ως οπλαρχηγός στο Αρκάδι. Ένας κλάδος των Δεληγιαννάκηδων εγκαταστάθηκε στην Αργυρούπολη Ρεθύμνης, όπου και από εκεί εγράψανε ιστορία στον Μακεδονικό Αγώνα και στους Βαλκανικούς Πολέμους, μα γενικά στους Απελευθερωτικούς Αγώνες.

Άλλη αξιόλογη οικογένεια του Ασφένδου ήτανε οι Βούρβαχοι. Ο Βουρβαχοστρατής εσκοτώθηκε στην Επανάσταση του Δασκαλογιάννη σαν αρχηγός των Ασφενδιωτών. Ο αδελφός του Στρατή, Σωτήρης Βούρβαχης, ύστερα από την καταστροφή των Σφακίων έφυγε με το καράβι του και την οικογένειά του στην Κεφαλονιά. Όταν είχε πόλεμο ο Μ. Ναπολέων στην Αίγυπτο και οι Άγγλοι είχανε μπλοκαρισμένη τη Μεσόγειο, ο Σωτήρης εκατάφερε να μεταφέρει σημαντικό μήνυμα στο Ναπολέοντα και η γαλλική κυβέρνηση του σπούδασε τα παιδιά του. Όταν εκηρύχτηκε η επανάσταση του '21, ο γιος του Σωτήρη Διονύσιος ήτανε συνταγματάρχης του Γαλλικού στρατού, μα τα παράτησε και ήρθε στην Ελλάδα να πολεμήσει και σκοτώθηκε στο Καματερό το 1827. Ο άλλος γιος του Σωτήρη ήτανε κορυφαίος μαθηματικός και ο γιος του Διονύση, όπως γράφει ο Β. Ψυλάκης στην Ιστορία της Κρήτης έφτασε στρατάρχη της Γαλλίας. Μα και στην επιχείρηση εξοντώσεως του Αλιδάκη στον Εμπρόσνερο έπεσε ηρωικά μαχόμενη η Μπουρμπαχοκατσουλή.

Άλλη παλιά οικογένεια του Ασφένδου ήτανε οι Σηφοδασκαλάκηδες. Κατά την Επανάσταση του Δασκαλογιάννη ήτανε σημαιοφόρος ένας Σηφοδασκαλάκης. Στην επιδρομή κατά του Αληδάκη, ήτανε καπετάνιος και ένας Σηφοδασκαλάκης. Το '21, όταν χτυπήσανε την πόλη του Ρεθύμνου (τότε που σκοτώθηκε ο Φιλέλληνας Βαλέστρα) ήτανε οπλαρχηγός ο Αναγνώστης Σηφοδασκαλάκης. Ο Μανούσος Σηφοδασκαλάκης που ήτανε από τους πρόκρητους του Ασφένδου, εσκοτώθηκε το 1867 στη μάχη των Βρυσών. Δεν υπάρχουνε πια στα Σφακιά Σηφοδασκαλάκηδες. Υπάρχουνε αλλού.

Οι Σφηνιάδες ήτανε αξιόλογη οικογένεια του Ασφένδου. Ένας Γιάννης Σφηνιάς ήτανε χαΐνης πριν από την επανάσταση. Φαίνεται ότι εδημιουργούσε προβλήματα στους Τούρκους και τον επικήρυξαν και όταν τον συλλάβανε εκόψανε το κεφάλι του και το πήγανε στο Ρέθυμνο και πήρανε την επικήρυξη. Ένας Σφηνιάς εσκοτώθηκε στου Θυμέ το αρμί το 1867 σε μάχη με τους Τούρκους. Ένας κλάδος τον Σφηνιάδων μετοίκησε στο Ρέθυμνο και από αυτούς ανεδείχτησαν κορυφαίοι επιστήμονες. Γιατροί και δικηγόροι.

Σημαντική οικογένεια από το Ασφένδου ήτανε οι Θεοδωρούληδες, που δεν κατοικούνε πια στα Σφακιά. Ανέδειξαν

κορυφαίους αξιωματούχους στον στρατό στο ναυτικό και στην αεροπορία. Ο Γεώργιος Θεοδωρουλάκης έφτασε αρχηγός του ΓΕΝ. Η Χρυσή Θεοδωρουλάκη, η μητέρα των μεγάλων Βαρδινογιάννηδων ήτανε από αυτό το σόι.

Άλλη παλιά οικογένεια από το Ασφένδου ήτανε οι Μπαρδάδες ή Μπαρδήδες. Κλάδοι των Μπαρδάδων είναι οι Χατζιδάκηδες (που δεν υπάρχουνε τώρα στα Σφακιά) και οι Κουρκουλοί, και οι Βρετουδάκηδες. Από την παράδοση λέγανε οι παλιότερες γενιές ότι στα Νομικιανά ήτανε μόνο Μπαρδάδες και ένας Περογιάννης, μα εγώ θεωρώ ότι και οι Χιωτάκηδες πρέπει να ήτανε από παλιά στα Νομικιανά. Άλλος κλάδος των Μπαρδάδων είναι και οι Γερωνυμάκηδες. Η αρχαιότερη παρουσία των Μπαρδήδων είναι που διαβάζομε στην ιστορία ότι το 1767, όταν πήγε μία επιτροπή από 15 Σφακιανούς στον πασά στο Ηράκλειο, για υπόθεση της επαρχίας Σφακίων, μεταξύ αυτών ήτανε και ο «καπετάν Μπαρδής» (όπως γράφει και η Αργήνη Φραγκούλη στο βιβλίο της Επαρχία Σφακίων» στην σελ. 69). Ακόμα περί Μπαρδάδων ξέρομε και από την παράδοση ότι πιο παλιά ήτανε στη θέση που είναι τώρα η Αγ. Ζώνη ένα εκκλησάκι του Αγίου Γεωργίου και δίπλα έχτισε ο «Μπαρδομανώλης» ένα εκκλησάκι της Αγίας Ζώνης. Όταν έκαψαν οι Τούρκοι αυτά τα δύο εκκλησάκια, έχτισαν μετά την διμάρτυρη εκκλησία Αγίας Ζώνης και Αγίου Γεωργίου. Οι Μπαρδήδες μένανε στα Νομικιανά. Στις Πούπες, που ήτανε δικός τους βοσκότοπος είχανε καλύβες και βγάζανε τις οικογένειές τους. Αργότερα κάμανε σπίτι στο Μπούρμπαχο και αργότερα πήγανε στου Τρουλίτη τη γειτονιά οι Γερωνυμάκηδες. Οι Χατζιδάκηδες ήτανε πάντα στον Μπούρμπαχο. Από τους Μπαρδάδες, ο Αναγνώστης Γερωνυμάκης το 1821 ήτανε στις μάχες τρακοσίαρχος και στην επαναστατική κυβέρνηση ήτανε «Φροντιστής πολέμου» (υπουργός πολέμου). Για ένα διάστημα ήτανε έφορος και επιστάτης της Καγκελαρίας Σφακίων. Όταν έγινε το Πρωτόκολλο του Λονδίνου και αφού άφησαν στα νύχια του σουλτάνου την Κρήτη, ενώ είχανε στρυμωγμένους τους Αγαρινούς στα φρούρια και στα αστικά κέντρα και θεωρούσανε ότι καταδικάζονταν να μην αποκτήσουν την ελευθερία τους, απογοητευμένοι, πολλοί καπετάνιοι εφύγανε από την Κρήτη όπου και ο Αναγνώστης έφυγε πρώτα στο Καστελόριζο και μετά στη Γαλλία. Πριν λίγα χρόνια ήρθανε απόγονοί του και ψάχνανε για τις ρίζες τους. Ο Αναγνώστης Γερωνυμάκης ήτανε αδελφός του προπάπου μου του παπά – Σήφη Γερωνυμάκη. Ο παππούς μου, Γεώργιος Ι. Γερωνυμάκης

ήτανε διακοσίαρχος υπό τον Αρχηγό Μανούσο Μπολιώτη. Επολέμησε στην Ηπειρωτική Ελλάδα. Στην πολιορκία του Βάμου, στη μάχη στα Σελιά Αγ. Βασιλείου, στη μάχη των Βρυσών και σε άλλες μάχες. Ο φάκελός του φυλάγεται στο Ιστορικό Αρχείο της Κρήτης. Ο αδελφός μου Γεώργιος Ι. Γερωνυμάκης, όταν υπηρετούσε τη θητεία του ως χωροφύλακας το 1946 στη Χαλκιδική εσκοτώθηκε από κομμουνιστές αντάρτες. Μπορούσες τότε να κάμεις τρία χρόνια στη Χωροφυλακή και να μην πας στρατιώτης.

Οι Μπολιώτηδες είναι διακεκριμένη οικογένεια. Ο Μανούσος Μπολιώτης ήτανε οπλαρχηγός των Ασφενδιωτών στη μεγάλη επανάσταση του 1866-1869 και στα επόμενα χρόνια μέχρι που φύγανε οι Τούρκοι, μα έχουνε αναδείξει οι Μπολιώτηδες και γιατρούς και δικηγόρους και γενικά σπουδασμένους ανθρώπους. Είναι κλάδος των Σφηνιάδων. Ο Προκόπης Μπολιώτης ήτανε Διοικητής του Λόχου των Σφακιανών στην μάχη της Παναγιάς.

Οι Χιωτάκηδες. Είναι μεγάλη και παλιά οικογένεια. Είχανε οπλαρχηγό το 1896. Είχανε δήμαρχο την πρώτη δεκαετία του 20^{ου} αιώνα. Εβγάλανε δήμαρχο του Δήμου Σφακίων και το 2019, και βγάζουνε κληρικούς και επιστήμονες. Έχουνε και καθηγητή Πανεπιστημίου τον Στέλιο Χιωτάκη.

Οι Μαρινάκηδες, είναι παλιά οικογένεια στο Ασφένδου. Είναι κλάδος τους οι Μαυροράσιδες και οι Πατατούκοι που δεν υπάρχουνε τώρα στα Σφακιά. Ανέδειξαν οπλαρχηγό και κληρικούς.

Οι Χομπίτηδες είναι Βουβιανονιμπριώτες. Είναι κλάδος των Παττακών. Έχουνε βγάλει στρατηγό της χωροφυλακής και Γενικό Διοικητή Κρήτης.

Οι Βολουδάκηδες ήτανε Βουβιανονιμπριώτες. Είχανε χειμερινό τους χωριό τον Βουβά. Είναι κλάδος των Παττακών. Είναι από τις καλύτερες οικογένειες της Κρήτης. Έχουνε αναδείξει Στρατηγούς και κορυφαίους πολιτικούς και επιστήμονες. Ο Μανούσος Βολουδάκης 50 χρόνια έβγαينه Βουλευτής, δύο φορές ήτανε Υπουργός. Ήτανε Μακεδονομάχος οπλαρχηγός με δικό του σώμα. Ήτανε και Γενικός Διοικητής Κρήτης. Τώρα μόνο μία οικογένεια (Σηφολουδάκη) κλάδος των Βολουδιανών μένει στον Βουβά. Το σπίτι του Κωσταρού Βολουδάκη, αρχηγού του Αποκόρωνα είναι αυτό που είναι των κληρονόμων Σ. Περρου.

Οι Χαραχτούληδες είναι παλιά οικογένεια του Ασφένδου. Δεν υπάρχουνε πια Χαραχτούληδες..., όμως κλάδοι τους είναι οι

Μανταδάκηδες, οι Βενάκηδες και κατά μίαν εκδοχή και οι Πυροβολάκηδες, οι Δρετάκηδες και οι Πυρούνηδες.

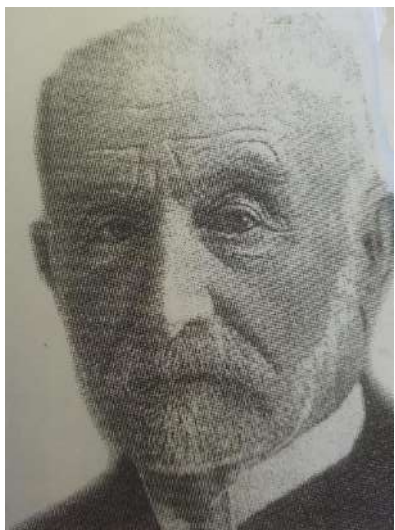
Από τους Πυρούνηδες ήτανε ο ηρωικός παπά-Γιώργης Πυρουνάκης, που στην κατοχή ήτανε αποκούμπι στους δυστυχισμένους και που ίδρυε σχολεία και σχολές. Από τους Μανταδάκηδες έχουνε βγει άριστοι εκπαιδευτικοί και από τους Βενάκηδες ήτανε ο επισμηναγός Αντώνης Βενάκης που θα έφτανε ψηλά μα τον θέρισε πολύ νέο ο καταραμένος καρκίνος.

Οι Περάκηδες είναι παλιά οικογένεια του Ασφένδου. Ανέδειξαν οπλαρχηγούς στον Μακεδονικό Αγώνα και ο Γ. Περρος εσκοτώθηκε σαν οπλαρχηγός στην απελευθέρωση της Χίου. Τώρα έχουνε αξιόλογους επιστήμονες. Ο Γ. Πέρρος ήτανε στέλεχος στον Μακεδονικό Αγώνα.

Θα ήθελα να μπορώ να γράψω για όλες τις οικογένειες των Σφακίων, μα μου είναι αδύνατον. Παλιά καλή οικογένεια του Ασφένδου ήτανε οι Ψυλλάκηδες. Δεν υπάρχουνε τώρα Ψυλλάκηδες. Κλάδοι τους είναι οι Γιαννουλάκηδες και οι Καγιαυτάκηδες.

Ακόμα οι Δαμανάκηδες, όπου και η Μαρία Δαμανάκη του Πολυτεχνείου.

ΣΦΑΚΙΑΝΟΙ ΤΟΥ ΠΝΕΥΜΑΤΟΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ

Σήφης Χατζηδάκης καταγόμενος από την Ανώπολη 1848 – 1936. Σπουδαίος Γιατρός μα σπουδαιότερος αρχαιολόγος. Έκανε ανασκαφές με σπουδαία ευρήματα. Ιδρυτής και πρώτος διευθυντής στο Αρχαιολογικό Μουσείο Ηρακλείου. Ο αρχαιολόγος Σπ. Μαρινάτος έγραφε: *«Ο Σήφης Χατζηδάκης προσέφερεν εις την αρχαιολογικήν επιστήμην τις μεγαλυτέρας υπηρεσίας από κάθε άλλον Έλληνα. Αν δεν υπήρχε ο Ιωσήφ Χατζηδάκης δεν θα υπήρχε το Μουσείο Ηρακλείου, όπως το γνωρίζουμε».*

Γεώργιος Ζερβός από την Ύμτρο 1870-1939. Προσέφερε τις ιατρικές του υπηρεσίες ως Εθελοντής γιατρός στους Βαλκανικούς Πολέμους. Έβγαινε βουλευτής Βενιζελικός στην Δράμα τον καιρό που ο πατέρας του Μάρκος Ζερβός ήτανε Πριγκιπικός Βουλευτής. Εχρημάτησε γενικός διοικητής Σάμου.

Στέφανος Ξανθουδίδης 1862 – 1928. Καταγόμενος από Αράδενα Σφακίων. Είναι γιος του Αντώνη Ξανθουδίδα που ήτανε σημαντικός οπλαρχηγός της ανατολικής Κρήτης. Προσέφερε πολλά στην Αρχαιολογία και ήτανε Διευθυντής στο Αρχαιολογικό Μουσείο Ηρακλείου. Παράλληλα προσέφερε στην Λαογραφία στην Γλωσσολογία κ.α.

Τσιριντάνης Αλέξανδρος από την Χώρα Σφακίων. Καθηγητής Νομικός με σημαντική αναγνώριση στο εσωτερικό και στο εξωτερικό. Έχει γράψει και ιστορικά βιβλία και άλλα συγγράμματα.

Ιωάννης Πολυράκης Από τον Αγιο Γιάννη Σφακίων 1949. Γεωπόνος Καθηγητής Πολυτεχνείου Κρήτης. Εχρημάτισε διευθυντής υποκαταστήματος της ΑΤΕ επί της Προεδρίας του στον Σύλλογο Σφακιανών Νομού Χανίων έγινε ο αδρειάντας του Δασκαλογιάννη στα Χανιά.

Σπλήνης Πέτρος 1932 από τον Καλλικράτη. Υπάλληλος Υπουργείου. Έκανε τεράστια προσφορά στους Συλλόγους των Σφακίων. Ήτανε ανεπανάληπτα φανατικός Σφακιανός

Ο Πάρης Κελαϊδής από το Μουρί Σφακίων εγεννήθηκε το 1931. Έγραψε 41 βιβλία, τα πιο πολλά έχουνε σχέση με τα Σφακιά. Διέσωσε πολύτιμα ιστορικά στοιχεία, αναμοχλεύοντας ιστορίες, εγκυκλοπαίδειες και βιβλιοθήκες.

Ανώτεροι Κληρικοί από τα Σφακιά

Ο Οικουμενικός Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Γρηγόριος Ζ' εγενήθηκε στη Σίφνο. Ο πατέρας του Γεώργιος Ζερβουδάκης, έφυγε από το Μουρί Σφαίων και πήγε στη Σίφνο και στη Σίφνο εγεννήθηκε ο Γρηγόριος το 1844. Επέθανε το 1924. Ήτανε δραστήριος Ιεράρχης μα πρόσφερε και στον απελευθερωτικό αγώνα και η πατρίδα του απένειμε το παράσημο του Σωτήρος.

Ο Αρχιεπίσκοπος Τιμόθεος Καστρινογιάννης 1841-1897. Εγεννήθηκε στα Ηρακλειώτικα μα εκατάγεται από τους Σγουρούς των Κομιτάδων. Το 1882 έγινε Αρχιεπίσκοπος Κρήτης. Με προτροπή του έγινε το Πανάγειο Νοσοκομείο στο Ηράκλειο. αποπεράτωσε και εγκαινίασε τον Ναό του Αγίου Τίτου στο Ηράκλειο

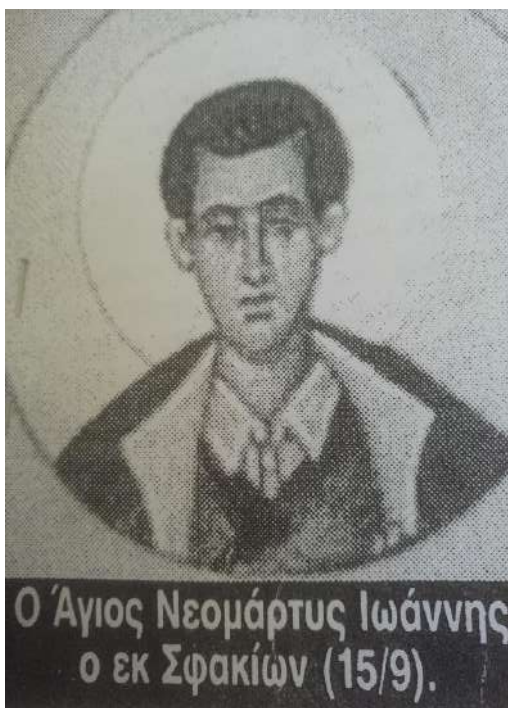
Ο καταγόμενος εξ' Ανωπόλεως Ευμένιος Ξερουδάκης ήταν ο πιο μορφωμένος κληρικός της εποχής του. Ήτανε δραστήριος Ιεράρχης και ίδρυσε σχολεία και σχολές από την θέση του αρχιεπισκόπου Κρήτης.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Γ΄ ΔΙΑΦΟΡΑ ΓΙΑ ΤΑ ΣΦΑΚΙΑ

Άγιοι από τα Σφακιά

Από τα Σφακιά, εκτός των Ιωάννου και του Εμμανουήλ, που έχουμε τις εκκλησίες τους στο Ασκύφου, στο Ηράκλειο στο Καρτερό, κ.α. για τους 4 Μάρτυρες του Ρεθύμνου, όπως γράφει ο Γιάννης Χρηστάκης στο βιβλίο του «ΒΑΣΙΚΟ ΒΙΟΓΡΑΦΙΚΟ ΛΕΞΙΚΟ ΑΓΩΝΙΣΤΩΝ ΚΡΗΤΗΣ», κατάγονται από τους Μανουσάκους των Σφακίων μα γεννηθήκανε στις Μίλαμπες. Μα και ο αξιόλογος ερευνητής Α. Πλυμάκης γράφει στα «Χανιώτικα Νέα» της 09-02-2007 ότι ο Όσιος Ιωακείμ, καταγότανε από τα Σφακιά. Ήτανε κλέφτης και ληστής επί τουρκοκρατίας και έκλεβε και λήστευε και σκότωνε Τούρκους. Συνελαμβάνετο, εδραπέτευε, ξανασυνελαμβάνετο και ξαναδραπέτευε και τελικά κατέληξε καλόγερος στο Άγιο Όρος. Από παράδοση, άκουγα από γέρους παλιού καιρού ότι από μία οικογένεια που δεν υπάρχει τώρα (τους Κωστάκηδες) του Καλλικράτη εβγήκε ένας Άγιος και πιθανότατα πρόκειται περί του Οσίου Ιωακείμ που αναφέρει ο φίλος κ. Πλυμάκης. Ήτανε Καλλικρατιανός.

Ο Σφακιανός Άγιος Ιωάννης

Ο Νεομάρτυρας Άγιος Ιωάννης εγεννήθηκε στα Σφακιά. Ήτανε παιδί ακόμα κατά την επανάσταση του Δασκαλογιάννη όταν τον πήρανε αιχμαλωτάκη και το εξαναγκάσανε να εξισλαμιστεί και καθώς ήτανε παιδί εφοβήθηκε και εδέχτηκε. Μετά επήγε στη Μύκονο και εξομολογήθηκε σε Ορθόδοξο παπά και επανήλθε στη Χριστιανική Θρησκεία. Επροδόθηκε όμως και τον αποκεφάλισανε στη Χίο. Εορτάζεται στις 15 Σεπτεμβρίου.

Ο νεομάρτυρας Άγιος Μανώλης εγενήθηκε στα Σφακιά. Ήταν γεωργός. Το έτος 1811 πήγε για να εκκλησιαστεί στον Άγιο Γιάννη τον Πρόδρομο την 29 Αυγούστου. Δεν προλάβανε όμως να προσκυνήσουνε όπου εδεχτήκανε απειλές από τους Τούρκους για να πληρώσουνε το χαράτζ. Επειδή δεν δείξανε προθυμία επακολούθησε συμπλοκή όπου οι Σφακιανοί ξυλοκόπησαν και ξαρματώσανε τους Τούρκους μα αυτοί πιάσανε τον Ιωάννη και του απαιτούσανε να αλλαξοπιστήσει και αφού δεν δεχότανε τον σκοτώσανε. Εορτάζεται στις 15 Φεβρουαρίου.

Σφακιανοί στρατηγοί που πέσανε στις μάχες

Στο πεδίο της μάχης κατά την συνέχιση του απελευθερωτικού αγώνα, επέσανε μαχόμενοι στην πρώτη γραμμή του μετώπου οι παρακάτω Σφακιανοί πεντακοσίαρχοι (στρατηγοί, πεντακοσίαρχος ήτανε ο ανώτατος βαθμός στρατηγός).

1) Γ. Δαιμονάκης από τον Καλλικράτη, έπεσε στην Βλαχιά όπου εμάχετο με τον Υψηλάντη ως αρχηγός 150 αντρών που οι πιο πολλοί ήτανε Σφακιανοί (Μαζί του ήτανε και 3 αδελφοί Βούρβαχοι από το Ασφένδου, ο Βαρδής, ο Μανώλης και ο Τζουάνος).

2) Ο Κωστόπωλος από την Ίμβρο. Έπεσε ανάμεσα Ασφένδου και Καλλικράτη.

3) Γεώργιος Δασκαλάκης – Τσελέπης από Ανώπολη εσκοτώθηκε στην Κάντανο εγγονός του Δασκαλογιάννη.

4) Αναγνώστης Πρωτοπαπαδάκης από Ασκύφου έπεσε στην Κυδωνία.

5) Μανώλης Πρωτοπαπαδάκης από Ασκύφου έπεσε στην Κίσαμο.

6) Γεώργιος Δεληγιαννάκης από Ασφένδου, έπεσε στους Αρμενόκαμπους Ρεθύμνου.

7) Κουσκουμπές από Ασκύφου έπεσε στο Ριζό.

8) Μπουζομάρκος από Ασκύφου έπεσε στην Γραμβούσα.

9) Ο Χατζή Γιώργης Κελαϊδής – Μουριώτης από το Μουρί, έπεσε στα Σφακιά στο φαράγγι της Αράδαινας όταν προστάτευε γυναικόπαιδα.

10) Ο Ν. Ανδρακός από Ασκύφου έπεσε στο Ναυαρίνο.

11) Ο Σ. Ανδρακός από το Ασκύφου έπεσε στο Μυλοπόταμο.

12) Ο Π. Ντεντιδάκης από Κομητάδες έπεσε στην Τύλισο.

13) Ο Χατζιδονικηφόρος από την Ανώπολη έπεσε στην Κάντανο.

14) Ο Μανουσάκης από το Ασκύφου στην Μάχη στο Γάλλου Ρεθύμνης ετραυματίστηκε και δεν έπεσε επί τόπου, μα σε λίγο καιρό πέθανε από το τραύμα του αυτό.

Στη μεγάλη Επανάσταση του 1866 σε πέντε επαρχίες αρχηγεύανε Σφακιοί

1) Στα Σφακιά ο Αναγνώστης Μανουσογιαννάκης από την Ίμβρο
2) Στον Αποκόρωνα ο Κωσταρός Βολουδάκης από την Ίμβρο
3) Σε Μαλεβίζι και Τέμενος ο Παύλος Ντεντιδάκης από τις Κομητάδες.

4) Στην επαρχία Πεδιάδος ο Αντώνης Ξανθουδίδης Ζωγράφος από την Αράδενα

5) Στο Μεραμπέλο αρχήγευε ο Κώστας Σφακιανάκης εγγονός του Μιχελιουδάκη παπά από τον Αγ. Γιάννη Σφακίων που αφού κατοίκησαν στο Βραχάσι, χωριό της γιαγιάς του, εγγραφήκανε Σφακιανάκηδες.

Ευεργέτες από τα Σφακιά

Η επαρχία Σφακίων είναι πάντα μικρή σε πληθυσμό και σε οικονομική παραγωγικότητα, ήτανε όμως παραγωγικότατη σε ηρωισμούς και σε πατριωτισμούς. Στις δύο τελευταίες ιδιότητες, γενεσιουργό αίτιο είναι τα Λευκά Όρη και γενικά η μορφολογία του εδάφους που με τα φαράγγια και τους ατραπούς επροκαλούσε δέος στον εχθρό που θα τολμούσε να τα περάσει μα βέβαια και η φιλοπατρία και ο ηρωισμός των κατοίκων.... Εν πάσει περιπτώσει η έντονη παρουσία στην ιστορία της επαρχίας αυτής, υπάρχουνε φορές που προκαλεί τον φθόνο, διότι όπως είπε ο Γάλλος πνευματικός άνθρωπος Μοντεσκιέ, *«Η επιτυχία προκαλεί τον φθόνο και η αποτυχία τον οίκτο»*. Πάντως η επαρχία αυτή έχει έντονη παρουσία σε όλους τους τομείς, όπως και στην παρουσία ευεργετών.

1) Ο Βερναδάκης Νικόλαος έφυγε από τη συνοικία Γιωργίτσι της Χώρας Σφακίων και επήγε στην Οδυσσό της Ρωσίας αμέσως μετά την επανάσταση του Δασκαλογιάννη. Αυτός επέρασε φτώχεια, όμως ο γιός του Δημήτριος ασχολήθηκε με το εμπόριο και απέχτησε τεράστια περιουσία. Διέθεσε πολλά λεφτά στο Πανεπιστήμιο, στο οφθαλμιατρείο και σε άλλα ευαγή ιδρύματα. Στα Σφακιά μόνο μικροποσά έστελνε για σχολεία και για εκκλησίες. Γράφει γι' αυτόν ο Παπαδοπετράκης στην Ιστορία των Σφακίων στην σελ.27. Αναγνωρίστηκε εθνικός ευεργέτης.

2) Ο Γεώργιος Ξενουδάκης από την Ύμβρο αναδείχτηκε μεγαλοδικηγόρος και απέκτησε τεράστια περιουσία και παράλληλα αγωνίστηκε ποικιλοτρόπος για την απελευθέρωση της Κρήτης. Από το κληροδότημα του Γ. Ξενουδάκη εχτιστήκανε 13 Δημοτικά Σχολεία και ένα Γυμνάσιο. Σε πρώτο στάδιο εθεωρούνταν ιδιωτικά και επληρώνονταν οι εκπαιδευτικοί από το κληροδότημα. Εδίνετο και επίδομα στους φοιτητές ανωτέρων σχολών. Παράλληλα διέθεσε σημαντικό ποσό και η χήρα Ζαμπελίου Κουβατζή και ακόμα πρέπει να σώζονται κάποια ελάχιστα υπολείμματα.

3) Ο Γεράσιμος Δαμουλάκης, καταγόμενος από το Ασφένδου, γεννημένος στην Μήλο, δέθεσε πολλά λεφτά στον Αδάμαντα Μήλου όπου και εχτίστηκε το κοινοτικό μέγαρο, από λεφτά του Δαμουλάκη.

4) Ο Γεώργιος Σγουρός από τις Κομητάδες επήγε στην Οδυσσό μετά την επανάσταση του 1866, επαντρεύτηκε με Ρωσίδα, απέκτησε μεγάλη περιουσία και όταν εγύρισε στην Κρήτη αγόρασε μία έκταση στα Χανιά και στα 10 στρέμματα που edώρισε στον Δήμο Χανίων έγινε το υδραγωγείο.

5) Οι Παπαδόπετροι από τον Καλλικράτη, τρεις αδελφοί μεγαλοδικηγόροι και πολιτικοί, κανείς τους δεν απέκτησε παιδιά και το μέγαρό τους το δώρισαν στο Πολυτεχνείο της Κρήτης

6) Οι απόγονοι του Μανούσου Κούνδουρου, προέδρου της Μεταπολιτευτικής Επιτροπής edώρισαν την βίλα του στο Δήμο Χανίων.

7) Οι τελευταίοι ευεργέτες από τα Σφακιά είναι ο Όμιλος Βαρδινογιάννη. Έδωσαν 40.000.000 δρχ. για να γίνει γέφυρα στην Αράδαινα για να πάει δρόμος και στον Αγ. Γιάννη Σφακίων, στο χωριό της καταγωγής τους. Έδωσαν τα χρήματα και αγοράστηκε αίθουσα στην Αθήνα για την Ένωση των Απανταχού Σφακιανών. Έδωσαν χρήματα για το Νοσοκομείο του Ηρακλείου και σε άλλα ευαγή ιδρύματα και έχουνε δώσει πάρα πολλά λεφτά για να πάνε στο εξωτερικό άποροι άνθρωποι προς πληρεστέραν περίθαλψη και θεραπεία.

Κρητικό Ντύσιμο

Το επιστολικό δελτάριο, που τραβήχτηκε το 1900 από τον Μαντμπάκ, μας δείχνει Κρητικούς με τις ενδυμασίες τους. από τους 12 εικονιζόμενους οι 10 φορούν την κρητική παραδοσιακή ενδυμασία και μόνο 2 την ευρωπαϊκή ή φράγκικη όπως την έλεγε ο λαός. Η μεγάλη αναλογία εκείνων που επιμένουν κρητικά, δείχνει πως ο απλός λαός μας αντίδρασε στον εξευρωπαϊσμό του ντύσιμου, ένα εξευρωπαϊσμό που μπήκε ολοκληρωτικά στη ζωή του μετά τη δεκαετία του '40.

Στο Ασφένδου Σφακίων έβγαλε αυτή τη φωτογραφία Ιταλός αξιωματικός το 1942.

Σφακιανές ενδυμασίες σε περασμένους αιώνες (κατά τον μεσαίωνα)

Σφακιανός τοξότης. Η εικόνα
Περιλαμβάνεται στο ειδικό περί
Ενδυμασιών βιβλίο του
Casare Vecellio

Σφακιανή, με χαρακτηριστική
της ενδυμασία από βιβλίο
του Casare Vecellio

«Σφακιώτη» το γράφει ο
περηγητής Δέφνερ το 1917

Η Χώρα Σφακίων αρχές του 20^{ου} αιώνα

Γεώργιος Ξενουδάκης

Ο Γεώργιος Ξενουδάκης όταν ήτανε παιδί 8 ετών το 1824 που εισέβαλε ο Χουσεΐν στα Σφακιά, μπροστά στα μάτια του, στην Ίμβρο στο χωριό τους, εσκοτώσανε οι Τούρκοι τον πατέρα του και αυτόν τον πήραν αιχμάλωτο και τον πουλήσανε στην Αφρική σε έναν πλούσιο Γάλλο. Αργότερα έδωσε τα λύτρα ο Καποδίστριας και γύρισε στην Ελλάδα. Σπούδασε στην Νομική Σχολή και έγινε

μεγαλοδικηγόρος. Κέρδιζε πολλά λεφτά, μα τον απασχολούσε το ότι η πατρίδα του η Κρήτη ήτανε στην σκλαβιά βαρβαρότατου κατακτητή. Σε κάθε επανάσταση των Κρητών μετείχε με πολλούς τρόπους. Στην επανάσταση του 1841, εκατέβηκε, αφήνοντας τις σπουδές του, που ήτανε τότε φοιτητής και τον χρησιμοποίησανε Γραμματέα της Επανάστασης. Κατά την δεκαετία του 1880, επήγε με δική του πρωτοβουλία και με δικά του έξοδα και περιόδευσε τις περισσότερες Ευρωπαϊκές χώρες επί δύο μήνες και επικοινωνήσε με αρχηγούς κρατών και άλλους ισχυρούς παράγοντες για να ενημερώσει και να επηρεάσει την διεθνή κοινή γνώμη για τα δικαιώματα της Κρήτης που τα παρεβίαζαν οι βάρβαροι Τούρκοι. Όταν ήρθε ο Πολιτικός της Αγγλίας Τσάμπερλεν στην Αθήνα, και σε συνέντευξή του σε Αθηναϊκή εφημερίδα είπε ότι οι Κρητικοί δεν επιδιώκουνε να φύγουν οι Τούρκοι μα θέλουνε πιο δίκαιη διακυβέρνηση, μα όταν κάνανε αυτήν την συνέντευξη ο Γ. Ξενουδάκης μα και ο φοιτητής τότε Ελευθέριος Βενιζέλος επήγανε στο Ξενοδοχείο που έμενε ο Τσάμπερλεν και με ντοκουμέντα του εξηγήσανε ότι οι Κρητικοί έχουνε σύνθημα της επανάστασής τους «*ΕΝΩΣΗ Η ΘΑΝΑΤΟΣ*»

Συγκέντρωσε τεράστια περιουσία ο Ξενουδάκης σε ακίνητα και σε ομολογίες υπολογιζόμενα σε 338.864 δρχ. όπου χτιστήκανε 13 Δημοτικά Σχολεία και το Γυμνάσιο στην Χώρα Σφακίων. Το 1890 διέθεσε και η Λουκία Κορβατζή Ζαμπελίου 146 μετοχές της Ιονικής

Τράπεζας και άλλα για την παιδεία των Σφακίων, επειδή την βοήθησε ο Σφακιανός αρχημανδρίτης Παρθένιος Κελαϊδής να τα ξεμπερδέψει όταν τα διεκδικούσε και άλλη γυναίκα υπολογίζοντας σε 200.000 δρχ. Σε πρώτη φάση εθεωρούνταν ιδιοτικά και επληρώνονταν οι εκπαιδευτικοί από το κληροδότημα. Εκάνανε και συσσίτιο στα γυμνασιόπαιδα. Εδίνανε και επιδόματα σε σπουδαστές. Ακόμα υπάρχουν υπολείμματα από το κληροδότημα αυτό.

Πληθυσμιακή κίνηση στην Επαρχία Σφακίων

Η επαρχία Σφακίων όταν καταλάβανε οι Τούρκοι την Κρήτη, είχε πληθυσμό 2.500 κατοίκους το 1669, όμως μέχρι το 1769 σε 100 χρόνια ο πληθυσμός αυτός έφτασε 11.100. Κάποια παληκάρια, από όλη την άλλη Κρήτη μαζεύτηκαν στα Σφακιά που δεν υπήρχανε Τούρκοι. Όμως με την Επανάσταση του Δασκαλογιάννη, το 1770 3.500 σκοτώθηκαν, 900 πεθάνανε από υστερήσεις και κακουχίες, 1.500 συνελήφθησαν και πολλοί εκπατρίστηκαν μετά την επανάσταση μη μπορώντας να επιβιώσουν στα αποκαΐδια και μείνανε 4.000 μόνο.

Το 1835 γράφει ο περιηγητής Πάσλεϊ ότι η επαρχία είχε 848 οικογένειες. Το 1881 η επαρχία είχε 6 δήμους:

1) Ο Δήμος Χώρας Σφακίων με τους συνοικισμούς Χώρα Σφακίων και Γαύδου (που τότε υπήγετο στην επαρχία Σφακίων), κατοίκους 1.069

2) Ο Δήμος Ασκύφου είχε κατοίκους 776.

3) Ο Δήμος Καλλικράτους με τους συνοικισμούς Καλλικράτης, Πατσιανός, Καγοδάσος, Σκαλωτή, Αργουλές, κατοίκους 897.

4) Ο Δήμος Αγ. Ιωάννου με τους συνοικισμούς Άγιος Ιωάννης, Αγία Ρουμέλη, Σαμαριά, Αράδαινα, κατοίκους 574.

5) Ο Δήμος Ανώπολης, κατοίκους 756.

6) Ο Δήμος Ίμβρου με τους συνοικισμούς Ίμβρος, Βρασκάς, Κομητάδες, Ασφένδου, Κολοκάσια, Νομικιανά, Βουβάς, κατοίκους 1.115

Σύνολο κατοίκων της επαρχίας: 5.187

Η επαρχία Σφακίων είχε 9 κοινότητες και αν την λογαριάσουμε τώρα με αυτά τα 9 διαμερίσματα έχει τον ακόλουθο πληθυσμό:

Αγία Ρουμέλη	κατοίκους	125
Άγιος Ιωάννης	κατοίκους	80
Ανώπολη	κατοίκους	468
Ασκήφου	κατοίκους	444
Ασφένδου	κατοίκους	362
Ίμβρου	κατοίκους	73
Πατσιανού	κατοίκους	362
Σκαλωτής	κατοίκους	181
Χώρα Σφακίων	κατοίκους	<u>351</u>
Σύνολο		2.446

Αυτά με την απογραφή του 2001

Σφακιανές Οικογένειες που δεν υπάρχουνε πια στα Σφακιά

Η επαρχία μας δεν διαθέτει τις προϋποθέσεις που χρειάζονται για να αξιοποιήσει ένας νέος τον εαυτόν του και πάρα πολλοί ειδικά νέοι με τα πτυχία ανωτάτων σχολών, μόλις το πιάσουνε το πτυχίο στο χέρι ανοίγουνε τα φτερά τους για τις μεγάλες πόλεις της Ελλάδος, ή και για το εξωτερικό όπως και αλλού γράφομε, εδώ ήτανε πάντα φυτώριο πολεμιστών και καπεταναίων και όσοι Σφακιανοί αναδειχτήκανε σε άλλους τομείς, αυτό το πέτυχαν εκτός επαρχίας. Έτσι και σήμερα το σημαντικότερο έμψυχο δυναμικό των Σφακίων, βρίσκεται εκτός Σφακίων, όχι μόνο ποιοτικά μα και ποσοτικά, πιο πολλοί είναι οι Σφακιανής καταγωγής που ζούνε εκτός Σφακίων από εμάς που ζούμε στα Σφακιά. Μετά τον πόλεμο, τόσο ελιγότευε ο πληθυσμός της επαρχίας που είπστευα ότι δεν θα αργούσε να ερημωθεί οριστικά, αν θα συνεχιζότανε αυτή η κατάσταση με αυτό τον ρυθμό. Επαρουσιάστηκε όμως ο τουρισμός και όχι μόνο εσυγκράτησε, σε καλό βαθμό τον κόσμο, μα και πολλοί από τους εκπατρισθέντες επανήλθανε στα Σφακιά. Θα ήτανε χρήσιμο και σκόπιμο να φροντίσω να βρω που πήγανε αυτοί που φύγανε από τα Σφακιά και να γράψω κάποια στοιχεία σχετικά με την κατάστασή τους στα Σφακιά. Παλιότερα και στην καινούργια τους θέση τώρα μα εγώ κάνω εδώ μία στοιχειώδη περιληπτική εργασία μα θεωρώ σκόπιμο να δώσω μία γεύση στο αντικείμενο.

Η οικογένεια Ανδρρακών από το Ασκύφου. Δύο από αυτούς σκοτώθηκαν ως καπετάνιοι στους απελευθερωτικούς αγώνες. Τώρα δεν ζούνε Ανδρακοί στα Σφακιά

Αλεξάδες από τις Κομητάδες

Αλιγιζάκηδες από Κομητάδες

Ανδρεαδάκηδες από Ασφένδου

Αρολιθιανάκηδες από Καλλικράτη

Βουρδουμπάδες από Χώρα Σφακίων. Έδωσε καπετάνιους στους απελευθερωτικούς αγώνες.

Βαρδινογιάννηδες από τον Αϊ-Γιάννη, Ιστορική οικογένεια

Βιτάκηδες από Χώρα Σφακίων

Βιλατζάκηδες από το Μουρί Σφακίων

Βαρδάκηδες από Ασφένδου

Βουβουλάκηδες από Καλλικράτη

Βενιέρηδες από Καλλικράτη

Βελήδες από την Ίμβρο

Βολουδάκηδες από την Ίμβρο. Με έντονη παρουσία στους απελευθερωτικούς αγώνες και στην πολιτική.

Βρατουλήδες από Χώρα Σφακίων

Βουγιούκαλοι από Καλλικράτη

Βερναδάκηδες από Χ. Σφακίων. Ανέδειξαν εθνικό ευεργέτη

Βυζάστακοι από Ασκύφου. Ανέδειξαν καπετάνιους και είχαν νεκρούς στον αγώνα.

Βαρδαλάκηδες από Αγ.Γιάννη Σφακίων

Γλέζοι από Κομητάδες. Μετοίκησαν σε Καρωτή και από εκεί στη Νάξο. Από αυτούς ο Μανόλης Γλέζος που κατέβασε την Γερμανική σημαία από την Ακρόπολη και ύψωσε Ελληνική.

Γωνιωτάκηδες από το Ασκύφου

Γρύλοι από το Ασκύφου

Γιωργηλήδες από τον Καλλικράτη

Γιωργέδες από τον Αγ.Γιάννη
Γιοκλαμάδες από το Ασφένδου
Γιαπιτζήδες από το Ασκύφου
Γερανώτες από Ασκύφου
Γαλάνηδες από Ανώπολη
Γαντάδες από Καλλικράτη
Γιωργουλιδάκηδες από Χ. Σφακίων
Γιαλεράκηδες από Χ. Σφακίων
Γιωργακάκηδες από τα Λειβανιανά
Δαμουλάκηδες από Ασφένδου
Δραμουλάρηδες από Ανώπολη
Δρετάκηδες από Ασφένδου
Δαρωκάκηδες από Ασφένδου

Δασκαλιανοί από τον Καλλικράτη. (Δεν υπάρχουνε με αυτό το επώνυμο, όμως είναι κλάδοι τους οι Μανουσέληδες, Παπαδάκηδες και άλλοι).

Δικώνυμοι από Καλλικράτη. Ιστορική οικογένεια

Διγεννήδες από Ανώπολη

Δασκαλάκηδες από Ανώπολη. Απόγονοι του Δασκαλογιάννη

Δουλαβέρηδες από Καλλικράτη

Ησυχάκηδες από Καλλικράτη

Ζουρίδηδες από Αγ.Γιάννη

Ζερβουδάκηδες από το Μουρί. Βγάλανε Οικουμενικό Πατριάρχη

Θεοδορούληδες από Ασφένδου. Από αυτούς ήτανε η γιαγιά των Βαρδινογιάννηδων

Κομπιτοματιοί από Χώρα Σφακίων. Ιστορική Οικογένεια

Κόρκακοι από Αγ. Ρουμέλη. Ναυτικοί σε ποντοπόρα πλοία

Κουλέτοι από Ανώπολη. Ιστορική οικογένεια

Κουρκούτηδες από το Λουτρό
Κλουβίδηδες από Χώρα Σφακίων
Κωνσταντουδάκηδες από Ίμβρο
Κουτσούδηδες από Ανώπολη
Κουκουβήτες από Αράδενα
Καραβίτες από Ανώπολη. Ιστορική οικογένεια
Κόπακοι από Χώρα Σφακίων
Καρναλήδες από Ανώπολη
Κατσιγιάννηδες από Ανώπολη
Καλλιδόνηδες από Αράδενα
Κούνδουροι από Χώρα Σφακίων Ιστορική Οικογένεια
Καφάδες από Αργουλέ
Κωστάκηδες από Καλλικράτη
Κρεβατάδες από Καλλικράτη
Καληντέρηδες από Λιβανιανά
Καντουνάτοι από Λιβανιανά
Καβαδάκηδες από Κομητάδες
Καπαδουκάκηδες από Ανώπολη
Καπεδρούληδες από Ασκύφου
Κατσιάδες από Χώρα Σφακίων, από τους Στρατίκους Κλάδος
Κούρκουλοι από Ασφένδου
Κλωνάρηδες από Ασφένδου
Καλημέρηδες από Ασφένδου
Κούργιελοι από Καλλικράτη
Κουτρομπάδες από Ίμβρο από τους Πατακούς
Καστάνηδες από Καλλικράτη
Κουρούπηδες από Καλλικράτη
Κοτσολάκηδες από Καλλικράτη

Κανιαδάκηδες από Ασκύφου
Καλογεράκηδες από Αγία Ρουμέλη, σημαντικοί Χαϊνήδες επί
Τουρκοκρατίας
Λουλούδηδες από Χώρα Σφακίων
Λυκοβαρδήδες από Ανώπολη
Λεντήδες από Πατσιανό
Λουκάκηδες από Αγ.Γιάννη
Λιάπηδες από Ίμβρο Ιστορική οικογένεια, Κλάδος των
Βαλουδάκηδων
Λαγοί από Πατσιανό
Μαλικούτσιδες από Ασκύφου
Μανιάδες από Ασκύφου
Μουντάκηδες από Καλλικράτη
Μανουσογιάννηδες από Ίμβρο Ιστορική οικογένεια
Μανουσάκοι από Ίμβρο ιστορική οικογένεια
Μαρινάκηδες από Αγ.Ρουμέλη
Μαυρατζάκηδες από Χ. Σφακίων
Μάνιοι από Ανώπολη
Μουζουράκηδες από Κομητάδες
Μουτζουκέλος από Καλλικράτη
Μπαηραχτάρης Χώρα Σφακίων
Μπενής από Αράδενα
Μπρουλήδες από Χώρα Σφακίων
Μπικουβάρηδες από Ασκύφου
Μαρόπηδες από Ασκύφου
Μάρηδες από Κομητάδες
Μπρεδολόγοι από Ασκύφου
Μαντήληδες από Καλλικράτη
Μπηράκηδες από Κομητάδες

Μπύρηδες από Ασκύφου
Νταμπάκηδες Ίμβρος
Ντόγηδες Μουρί
Ντιληντάδες Χώρα Σφακίων
Ντουλαβέρηδες Καλλικράτης
Ξανθουδίδηδες Αράδενα Ιστορική οικογένεια
Ξυλίκηδες Χώρα Σφακίων
Ξενουδάκηδες Ίμβρος Μεγάλος Ευεργέτης και αγωνιστής; Ο
Γεώργιος.

Ξερουδάκηδες Ανώπολη. Βγάλανε αρχιεπίσκοπο Κρήτης
Ξηρουχάκηδες Αράδενα
Ξηρουχογιαννάκηδες από Ασφένδου
Παναύληδες Καλλικράτης
Πυροβολάκηδες Ασφένδου. Εβγάλανε μεγαλογιατρό
Πλατσίδηδες από το Μουρί
Παπαδόπετροι από Καλλικράτη. Μακεδονομάχοι και πολιτικά
πρόσωπα.

Παπαδάκηδες από Κομητάδες.
Πάτεροι από Ασκύφου Ιστορική οικογένεια
Προκοπάκηδες από Καλλικράτη. Σημαντική οικογένεια.
Πωλοσηφάκηδες από Ασφένδου
Πολιουδάκηδες από Ασκύφου
Πετράκηδες Καλλικράτης
Πρώμοι από το Μουρί
Πατσοί από Πατσιανό, Ιστορική οικογένεια
Πετρούληδες από Ίμβρο και από Καλλικράτη
Παναγιωτάκηδες από Ανώπολη. Ιστορική οικογένεια
Πυρούνηδες από Ασφένδου
Πιρακάκηδες Αργουλές

Παπασακελαρίου Λουτρό
\\Παπουτσάκηδες Ανώπολη
Παρδαλάκηδες από Σφακιά
Περτσουλάκηδες από Σφακιά
Πατατούκοι από το Ασφένδου
Πωλογιάννηδες από Ίμβρο. Ιστορική οικογένεια
Πωλογιώργηδες από Ίμβρο. Ιστορική οικογένεια
Πατακοί από Ίμβρο. Ιστορική οικογένεια.
Ροδαμάκηδες από Ασκύφου
Στελιδάκηδες από τον Πατσιανό
Σαντάληδες από Κομητάδες
Σαρρίδες Καλλικράτης
Σάτηδες Ασκύφου από τους Μαυροπάτερους
Σφεντήληδες Καλλικράτη
Σπαντιδάκηδες Καλλικράτη
Σπλήνηδες Καλλικράτη
Σταυρουλάκηδες Χώρα Σφακίων
Σταυρούδιδες Αγία Ρουμέλη
Σφουγκατάδες από Χώρα Σφακίων
Σκουταδάκηδες από Ασφένδου
Σγουροί από τις Κομητάδες. Ανέδειξαν αρχιεπίσκοπο Κρήτης.
Είναι από αυτούς ο Τιμόθεος Καστρινογιαννάκης
Σπυριδάκηδες από Χώρα Σφακίων
Σηφοδασκαλάκηδες από Ασφένδου Ιστορική οικογένεια
Τζαρδήδες από Χώρα Σφακίων, ναυτικοί
Τζιρτζηλήδες από Αγ.Γιάννη.
Τσουρήδες από Χώρα Σφακίων ναυτικοί.
Τσινάρηδες από Ασκύφου.
Τσίγληδες από Καλλικράτη

Τσιβολέδες από Καλλικράτη
Τζίροι από Πατσιανό
Τσιρμηρίδες από Πατσιανό
Τσούρδοι από Ασκύφου
Τσόντοι από Αράδενα. Ιστορική οικογένεια και από Ασκύφου
Τρούλοι από Ασκύφου
Φραγκιάδες από Ανώπολη
Φαφουτάκηδες από Χώρα Σφακίων
Φοινοκάληδες από Σφακιά. Κλάδος των Σκορδύληδων
Φιντρηλήδες από Αγ. Γιώργη Σφακίων
Φρυσούληδες από Ασφένδου
Χωραφάδες από Χώρα Σφακίων
Χριστοδουλάκηδες από Ασκύφου. Κλάδος Μαυροπάτερων
Χαρκιαδάκηδες από Πατσιανό
Χατζή Γρηγόρηδες από Χώρα Σφακίων
Χιονιάδες από Χώρα Σφακίων ιστορική οικογένεια
Χαρταλάμηδες από Πατσιανό
Χούρδοι από Ασκύφου
Χατζιδάκηδες από Ασφένδου
Ψυλλάκηδες από Ασφένδου και από Χώρα Σφακίων

Ζητώ συγγνώμη αν κάποιο παρέλειψα ή αν κάπου μου δώσανε και έγγραφα λανθασμένα στοιχεία. Αν έγινε κάτι τέτοιο, δεν είναι ούτε σκόπιμο, ούτε κακοπροαίρετο.

Ποίημα των Σφακίων

Λίγο χώμα μεσ' τους βράχους. Μια επαρχία ηρωικιά
Θάλασσα, βουνά, φαράγγια, να τι είναι τα Σφακιά.
Κάτι γραφικά ακρογιάλια κι όρμους εις το Λιβυκό
Το Σαμαριανό Φαράγγι που είν' στη γη μοναδικό
Μοναδικά είναι και τ' αγρίμια που ζουν στα Σφακιανά βουνά
Εκεί στις λεβενδιάς τον τόπο σύμβολα είναι ζωντανά
Μόνα τους διάλεξαν να ζήσουν κοντά στα Σφακιανά χωριά
Να συμβολίζουν περηφάνια, λεβεντοσύνη, λευτεριά
Εδώ υψώνονται με χάρη κι αυτά τα Όρη τα Λευκά
και ατενίζουν δυο πελάγη περήφανα, επιβλητικά
Εδώ θα δούμε τον γιδάρη με το μεγάλο γιδαριό
Εις το κοπάδι κυβερνήτη και καπετάνιο στο χωριό
Είναι ευχάριστο το κλίμα, ανάλογα με τον καιρό
Εις τις «γιαλιές» γλυκό χειμώνα στ' «αγόρια» θέρος δροσερό
Για χιονοδρόμους, για ορειβάτες για κίνηση τουριστική
πάντα προσφέρει ο τόπος για κάθε γούστο κι εποχή
Εδώ τα άγρια φαράγγια αν είχαν στόμα και μιλιά
Πολλά θα είχανε να πούνε για όσα είδανε παλιά:
«Είδαμε» 'μεις σ' αυτό τον τόπο κάτι ανήμερα θεριά
όπου με την παληκαριά τους εφέρανε την λευτεριά
«Είδαμε εδώ, να περπατούνε εκείνες οι τρανές μορφές
όπου αθάνατες θα μείνουν όπως οι Σφακιανές κορφές
Είδαμε 'μεις αυτοθυσίες, είδαμε μπόρες φοβερές
και να γινεί ο τόπος στάχτη τον είδαμε πολλές φορές
Όμως δεν είδαμε ποτέ μας και κλονισμένο ηθικό
Μα πάντα ήτανε ακμαίο, πάντα επαναστατικό»
Το άγριο και το ωραίο και το πρωτότυπο μαζί
Όλη η Κρήτη μας απόφια, εκεί σ' αυτόν τον τόπο ζει

Κανάκης Ι. Γερωνυμάκης

Στα Σφακιά ποτέ δεν κατοίκησε κατακτητής

Στης Κρήτης τ' όμορφο νησί είναι μια επαρχία
Εκεί ποτέ κατακτητής δεν είχε κατοικία
Άραβες, Τούρκοι κι' Ενετοί κατάκτησαν την Κρήτη
Όμως ποτέ εις τα Σφακιά ξένος δεν είχε σπίτι
Ποτέ δεν κατοίκησαν εις τα Σφακιά εχθροί μας
και δεν την εμολύνανε κατακτητές τη γη μας
Κάποιες φορές εισέβαλε στα Σφακιά στρατός τους
Όμως ποτέ δεν άργησε και πάλι ο μισεμός τους
Ούτε δεν είχαν στα Σφακιά εχθροί υπηρεσίες
δικές τους είχανε εκεί και τις νομοθεσίες
Οι προύχοντες εις τα Σφακιά ψηφίζανε τους νόμους
με καπετάνιους, με βοσκούς και με τους τυροκόμους
Σε δέκα τρία αντίτυπα τα είχανε γραμμένα
Όπου σε δώδεκα χωριά εστέλναν από ένα
Εις το αρχείο του πασά έμενε από ένα
από αυτά των Σφακιανών τα νομοθετημένα
από αυτά τα Σφακιανά τα νομοθετήματα
Εις τον πασά τα στέλνανε να τα επικυρώσει
Συμβολικά ηθέλανε το κύρος να τους δώσει
Καντή δεν είχαν στα Σφακιά, τελώνη ή ζαμπίτι
Ήσαν ιμιαυτόνομοι οι Σφακιανοί στην Κρήτη
Αγιά Ρουμέλη και Λουτρό είχανε ναυπηγεία
και είχανε οι ΣΦακιανοί σπουδαία ναυτηλία
Οντέσσα επηγαίνανε, Τριέστη και Μαρσίλια
και Σμύρνη κι Αλεξάντρια και διασκίζαν μίλια
Εφέρναν εμπορεύματα με δίχως τελωνείο
και πλούτη και πολιτισμό στη Χώρα των Σφακίων
γλιτώναν τελωνειακά και τζαρεμιά καμπόσα
και οι εμπορευόμενοι εις τα Σφακιά επροκόψαν
Κι όταν εφέρον οι καιροί και το είκοσι ένα
Πανέτοιμα ήταν τα Σφακιά και διπλαρωμένα
Αυτά τα Όρη τα Λευκά, ας είν' ευλογημένα
Που καθιστούσαν τα Σφακιά φρούρια εκτεταμένα
Σε άλλον παρονομαστή τα Σφακιανάκια ήσαν
Και στους πολέμους Σφακιανοί συχνά πρωτοστατήσαν
Ήτανε ορμητήριο εις τα είκοσι ένα
γιατί δεν ήσανε εκεί ασκέρια φωλεμένα
όλα της Κρήτης τα χωριά πιάσανε τα τουφέκια
Στους Τουρκαλάδες στέλνανε βροντές κι αστροπελέκια.

Κανάκης Ι. Γερωνομάκης

Που βρεθήκανε τα στοιχεία που αναφέρονται εδώ

- 1) Ιστορία της Κρήτης Β. Ψιλάκη
- 2) Ιστορία της Κρήτης 1 Ι. Μουρέλο
- 3) Ιστορία των Σφακίων Γρ. Παπαδοπετράκη
- 4) Από τα διάφορα βιβλία του αείμνηστου Πάρη Κελαϊδή «Περί Σφακίων»
- 5) Από ότι είδα και έζησα στα σχεδόν ένα αιώνα χρόνια της ζωής μου μέσα σε πολυτάραχα χρόνια. Οι φωτογραφίες του βιβλίου είναι από το αρχείο μου, από τα παραπάνω αναφερόμενα βιβλία και από το βιβλίο του κ. Μιχάλη Κατσανεβάκη «ΤΕΚΗΡΙΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ».

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

1) Εξώφυλλο	
2) Αφιέρωμα	1
3) Πρόλογος	2
4) Ποίημα για τα Σφακιά	3
5) Βραχογραφίες στο Ασφένδου	4

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α΄ ΓΕΝΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΓΙΑ ΤΑ ΣΦΑΚΙΑ

6) Γεωγραφικά Ανθρωπολογικά	5
7) Τα Σφακιά στη Μυθολογία	7
8) Αξιοθέατα των Σφακίων	7
9) Ήθη και έθιμα	8
10) Ασχολίες των κατοίκων	10
11) Συγκοινωνία	11
12) Ύδρευση	11
13) Ηλεκτρισμός	11

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β΄ ΙΣΤΟΡΙΑ – ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΑ

14) Στα σύνορα της Μυθολογίας με την Ιστορίας.....	13
15) Ιστορία	13
16) Αραβοκρατία στην Κρήτη	13
17) Τα δώδεκα Αρχοντόπουλα	14
18) Ενετοκρατία	15

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Γ΄ ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΑΠΟ ΤΗΝ ΥΠΕΡΒΑΡΒΑΡΗ ΣΥΜΠΕΡΙΦΟΡΑ ΤΩΝ ΤΟΥΡΚΩΝ

- 19) Το παιδομάζεμα16
- 20) Ο Κεφαλικός φόρος «Χαράτζ»17
- 21) Φόρος ιδιοκτησίας – Αγγαρεία17
- 22) Κατάληψη της Κρήτης από τους Τούρκους18
- 23) Ο Δασκαλογιάννης (φωτογραφία).....19
- 24) Η Επανάσταση του Δασκαλογιάννη.....20
- 25) Οικογένεια του Δασκαλογιάννη.....23
- 26) Παιδιά του Δασκαλογιάννη-Εγγόνια του Δασκαλογιάννη. 24
- 27) Ο Στρατάρχης της Γαλλίας Κάρολος Βούρβαχης25
- 28) Ο Γιαννίσαρος Αληδάκης28
- 29) Η Επανάσταση του 182129
- 30) Θυμιανή Παναγία30
- 31) Εικόνες ηρώων του 1821.....31
- 32) Ήρωες των Απελευθερωτικών Αγώνων32
- 33) Κατάληψη της Γραμβούσας.....35
- 34) Η Μάχη του Φραγκοκάστελου.....37
- 35) Το πρωτόκολλο του Λονδίνου.....39
- 36) Το κίνημα του Χαιρέτη40
- 37) Η επανάσταση του 1866 – 6940

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Δ΄ ΣΥΜΒΑΣΗ ΤΗΣ ΧΑΛΕΠΙΑΣ

- 38) Η Επανάσταση του 1889.....45
- 39) Ανεπίκαιρη ενέργεια των Καραβανάδων.....45

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Ε΄ ΜΕΤΑΠΟΛΙΤΕΥΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ

- 40) Ο Βενιζέλος στο Ακρωτήρι.....47
- 41) Η αποχώρηση των Τούρκων47
- 42) Σήφης Λιάπης (Βολουδάκης)49

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΣΤ΄ ΚΡΗΤΙΚΗ ΠΟΛΙΤΕΙΑ

- 43) Ο Πρίγκιπας.....51
- 44) Ρήξη Βενιζέλου Πρίγκιπα.....51
- 45) Η Επανάσταση του Θερίσου52
- 46) Οι Προκοπάκηδες από τον Καλλικράτη53
- 47) Λουκία Καρβατζή Ζαμπελίου53
- 48) Όταν σκοτώσανε στα Σφακιά το ΚΟΛΙΣ.....54
- 49) Χαράλαμπος Πωλογιόργης55

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Ζ΄ ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΟΣ ΑΓΩΝΑΣ

- 50) Κρητικοί στον Μακεδονικό Αγώνα57
- 51) Σφακιανοί Α΄ Οπλαρχηγοί58
- 52) Σφακιανοί Β΄ Οπλαρχηγοί58
- 53) Καπεταναίοι από τα Σφακιά59
- 54) Σφακιανοί Νεκροί στον Μακεδονικό Αγώνα60
- 55) Σφακιανοί πεσόντες υπέρ Πατρίδος τον 20^ο αιώνα61
- 56) Γερμανοί στρατιώτες που σκοτωθήκανε στα Σφακιά68
- 57) Από το Αρχείο του υποστράτηγου Ηλία Δεληγιαννάκη... 73
- 58) Ο Βενιζέλος Πρωθυπουργός της Ελλάδος..... 75
- 59) Βαλκανικοί Πολέμοι75
- 60) Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος.....75
- 61) Μικρασιατική Εκστρατεία75

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Η΄ Β΄ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ

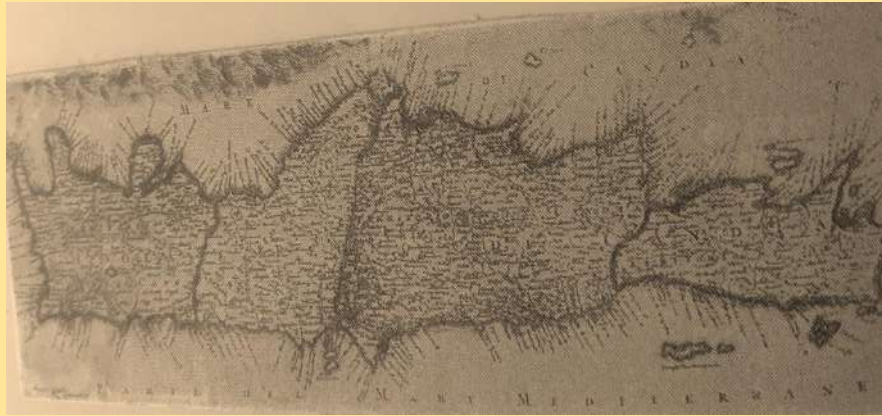
62)	Ελληνοϊταλικός Πόλεμος	76
63)	Η Μάχη της Κρήτης.....	77
64)	Γερμανική Κατοχή	80
65)	Ανδρέας Πολέντας	81
66)	Ήρωες του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου από τα Σφακιά	83
67)	Το ολοκαύτωμα του Καλλικράτη	86
68)	Σφακιανοί Εκτελεσθέντες από τους ανθρωποφάγους Ναζί ...	87
69)	Ομαδική εκτέλεση στη Χώρα Σφακίων	88
70)	Θύματα των Ναζί από το Ασκύφου – Ασφένδου - Τμβρο...	89
71)	Η αποχώρηση των Γερμανών από τα Σφακιά	90
72)	Η Μάχη της Παναγιάς	91
73)	Ριζίτικο για την μάχη της Παναγιάς.....	91
74)	Ο Εμφύλιος Πόλεμος	92

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Θ΄ ΔΙΑΦΟΡΑ ΓΙΑ ΤΑ ΣΦΑΚΙΑ

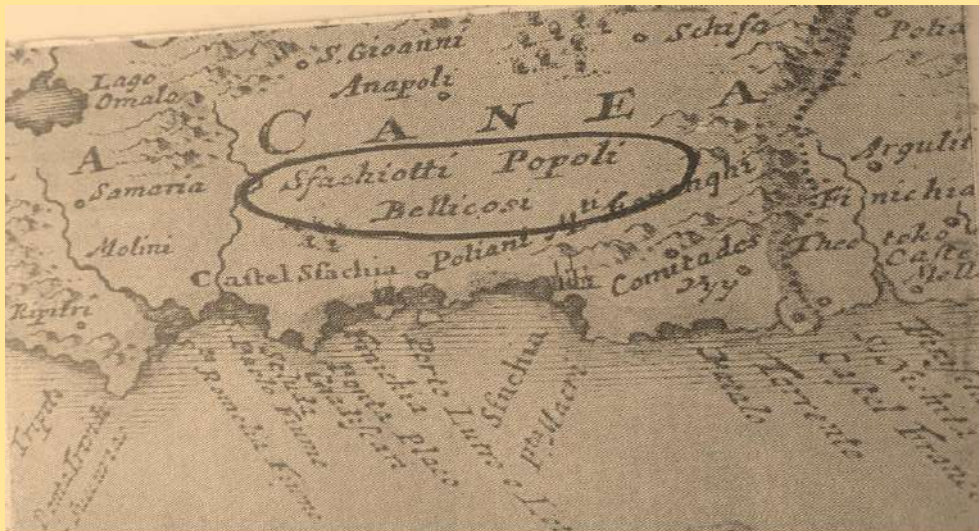
75)	Τι γράφουν οι άλλοι για τα Σφακιά	94
76)	Β. Ψιλάκης, Ιστορία της Κρήτης	95
77)	Κριτοβουλίδης στις Επαναστάσεις της Ελλάδος	96
78)	Ιστορία του Κριάρη	96
79)	Τα Σφακιά κάποιες φορές διαφορετική αντιμετώπιση και διαφορετική μεταχείριση	97
80)	Σφακιανοί που αρχηγεύανε σε άλλες επαρχίες	100
81)	Σφακιανοί που αναπτύχθηκαν εκτός Σφακίων	101
82)	Οικογένεια των Βαρδινογιάννηδων	103
83)	Πνευματικοί Άνθρωποι από τα Σφακιά	104
84)	Σφακιανές Οικογένειες	106
85)	Σφακιανοί του Πνεύματος και της Επιστήμης	111
86)	Ανώτεροι Κληρικοί από τα Σφακιά	113

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Ι΄ ΔΙΑΦΟΡΑ ΓΙΑ ΤΑ ΣΦΑΚΙΑ

87)	Άγιοι από τα Σφακιά	114
88)	Σφακιανοί Στρατηγοί που πέσανε στις μάχες.....	115
89)	Ευεργέτες από Σφακιά	117
90)	Κρητικό Ντύσιμο	119
91)	Σφακιανές ενδυμασίες του μεσαίωνα	120
92)	Γεώργιος Ξενουδάκης	121
93)	Πληθυσμιακή Κίνηση στην Επαρχία Σφακίων	122
94)	Σφακιανές Οικογένειες που μετοίκησαν σε άλλα μέρη ..	123
95)	Ποίημα των Σφακίων	131
96)	Στα Σφακιά ποτέ δεν κατοίκησε κατακτητής.....	132
97)	Που βρεθήκανε τα στοιχεία που αναφέρονται εδώ	133
98)	Πίνακας περιεχομένων	134
99)	Οπισθόφυλλο	139

Χάρτης της Κρήτης που τον Κάνανε οι Ενετοί το 1607

Μέρος από Βενετσιάνικο χάρτη της Κρήτης που δείχνει μόνο την περιοχή Σφακίων. Αντί για οποιοδήποτε άλλο χαρακτηρισμό των Σφακιανών, ο Βενετσιάνος χαρτογράφος σημειώνει για κατατοπισμό και προειδοποίηση των συμπατριωτών του «Πόπουλι μελικόζι», δηλαδή «Λαοί πολεμικοί».